

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

**ЖУРНАЛ 2004-ЖЫЛЫ
НЕГИЗДЕЛГЕН**

**ЖУРНАЛ ОСНОВАН
В 2004 ГОДУ**

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ**

**ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

№2 (45) 2018

ISSN 1694-8106
Индекс 77366

Бишкек 2018

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

КЫРГЫЗСКАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Главный редактор

Мамытов А.М. доктор педагогических наук, профессор, академик КАО

Заместитель главного редактора

Байгазиев С.О. доктор филологических наук, профессор, академик КАО

Ответственный секретарь

Эшенова Н.А.

Редактор: Карамолдоева С., Дуйшо кызы М.

Редколлегия:

Мамбетакунов Э.М.	член-корреспондент НАН КР, академик КАО,
Добаев К.Д.	доктор педагогических наук, профессор
	член-корреспондент КАО,
Рысбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор
	член-корреспондент КАО,
Бабаев Д.Б.	доктор педагогических наук, профессор
	член-корреспондент КАО,
Син Е.Е.	доктор педагогических наук, профессор
Асипова Н.А.	доктор педагогических наук, профессор
Калдыбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор
Муратов А.Ж.	доктор педагогических наук, профессор
Мааткеримов Н.О.	доктор педагогических наук, профессор
Мамбетакунов У.Э.	доктор педагогических наук, профессор
Токтомамбетов А.Д.	кандидат педагогических наук
Иманкулов М.К.	кандидат педагогических наук, доцент
Усенко Л.В.	кандидат педагогических наук, доцент
Касымов А.А.	кандидат педагогических наук, доцент

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ

EDUCATION AND INNOVATION

*Мамытов А., доктор педагогических наук, профессор.
Туребеков Б.А., аспирант КГУ им. И. Арабаева*

**ТРЕХРАЗОВЫЕ УРОКИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В НЕДЕЛЮ: ВЛИЯНИЕ НА
ФИЗИЧЕСКУЮ ПОДГОТОВЛЕННОСТЬ УЧАЩИХСЯ 1-2-ГО КЛАССОВ**

*Мамытов А., педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Туребеков Б.А., И. Арабаев атындагы КМУ аспиранты*

**АПТАДА ҮЧ ЖОЛУ ӨТКӨРҮЛҮҮ ДЕНЕ ТАРБИЯ САБАКТАРЫНЫН 1-2
КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ФИЗИКАЛЫК ДАЯРДЫГЫНА ТИЙГИЗГЕН
ТААСИРИ**

*Mamytov A., doctor of pedagogical sciences, professor.
Turebekov B.A., Post-Graduate Student, I. Arabaev KSU*

**THREE-TIME PHYSICAL EDUCATION LESSONS PER WEEK: THE EFFECT ON THE
PHYSICAL FITNESS OF STUDENTS IN GRADES 1-2**

Аннотация. В статье рассматривается влияние трехразовых уроков физической культуры в неделю на физическую подготовленность обучающихся 1-2 классов, внедренное в практику Республики Казахстан с 2013-2014 учебного года. Предметом исследования явились абсолютные значения и динамика показателей быстроты, силы, скоростно-силовых качеств, выносливости, ловкости, меткости, прыгучести, координации движений, величины активной гибкости позвоночника и тазобедренных суставов мальчиков и девочек, протестированные в начале и в конце учебного года. Полученные данные анализировались и оценивались на основе норм, установленных государственной программой предмета "Физическая культура".

Аннотация. Макалада Казак Республикасындагы 2013-2014 окуу

жылынан баштап киргизилген бир аптада үч жолу өткөрүлүүчү дене тарбия сабактарынын 1-2 класстардын окуучуларынын физикалык даярдыгына тийгизген таасири каралат. Изилдөөнүн предмети катары окуу жылдын башында жана аягында атайын тестирлөө ыкмасы менен алынган балдардын жана кыздардын ылдамдыктагы, күчтөгү, ылдамдык-күчтөгү, чыдамкайлуулуктагы, ыкчамдыктагы, таамай атуудагы, секирүүлөрдөгү, кыймыл-аракеттин координациясындагы, омуртка тутумундагы жана жамбааш муундарындагы активдүү ийилчээктигинин абсолюттук жана динамикалык көрсөткүчтөрү тандалып алынды. Изилдөөнүн алкагында алынган көрсөткүчтөр дене тарбия сабагынын мамлекеттик программасында каралган

расмий нормативдерди колдонуу менен бааланды жана анализденди.

Annotation. The article discusses the impact of three-time physical education lessons per week on the physical fitness of students in grades 1-2, introduced into the practice of the Republic of Kazakhstan from the 2013-2014 school year. The subject of the study was the absolute values and dynamics of indicators of speed, strength, speed-strength qualities, endurance, agility, accuracy, jumping ability, coordination of movements, the magnitude of the active flexibility of the spine and hip joints of boys and girls, tested at the beginning and end of the school year. The obtained data are evaluated and analyzed on the basis of the norms established by the state program of the subject "Physical Culture".

Ключевые слова: быстрота, сила, скоростно-силовые качества, выносливость, ловкость, меткость, прыгучесть, координация движений, величина активной гибкости позвоночника и тазобедренных суставов, норматив физической подготовленности.

Түйүндүү сөздөр: ылдамдык, күч, ылдамдык-ыкчамдык сапаттары, чыдамкайлуулук, ыкчамдык, таамай атуу, секирүүчүлүк, кыймыл-аракеттин координациясы, омуртка тутумундагы жана жамбаш муундарындагы активдүү ийилчээктик, физикалык даярдыктын нормативдери.

Keywords: speed, strength, speed-strength qualities, endurance, agility, accuracy, jumping ability, coordination of movements, the size of the active-flexibility of the spine and hip joints, the standard of physical fitness.

Внедрение трехразовых уроков физической культуры в неделю в практику начального школьного образования в постсоветском образовательном пространстве набирает обороты. Если трехразовые уроки физической культуры активно стали проводиться в России с начала нового века, то в Средней Азии первой страной, внедрившей такие уроки, стал Казахстан [1]. Изменившаяся методология организации физического воспитания школьников безусловно заставляет по другому смотреть на возможности влияния

увеличенного количества уроков физической культуры на различные стороны подготовленности учащихся. Спектр проведенных в этом плане исследований, к сожалению, остается небольшим. В частности, формированием мотивации к занятиям физической культурой у младших школьников занималась С.П. Колосова [2]. Структура интереса к занятиям физической культурой в условиях увеличенного их количества была предметом специально организованного опытно-педагогического наблюдения [3]. Характер влияния трехразовых уроков физической культуры на физическое развитие и на состояние здоровья учащихся начальных классов представлены в трудах А. Мамытова и Б. Туребекова [4]. Следует отметить, что доминирующее большинство публикаций, в которых рассматриваются вопросы трехразовых уроков физической культуры в неделю, носят методический характер и в них освещаются технология планирования и организации уроков, даются рекомендации по подбору средств и методов проведения занятий, а также осуществления педагогического контроля [5]. Другими словами, характер влияния увеличенного количества уроков физической культуры на различные стороны подготовленности учащихся еще не стал предметом широкого круга специально организованных исследований.

Между тем, ожидаемые результаты физического воспитания учащихся школ остаются тревожными и более того имеют тенденцию снижения. Так по мнению профессора В. Столярова достаточно большое количество учащихся школы (30-70%) не достигают должного уровня физической подготовленности и не справляются официально установленными государственной программой нормативными требованиями [6]. В связи с вышеизложенным, в рамках констатирующего педагогического эксперимента, нами проведены исследования с целью изучить влияние трехразовых уроков физической культуры в неделю на физическую подготовленность учащихся 1-2 классов, обучающихся в Республике Казахстан. Исследования были проведены на

базе ОСШ № 122, ОСШ им. Н. Ондасынова, ОСШ № 4 им. Ю. Гагарина, в школе-гимназии им. Б. Момышуулы и ОСШ "Достык" г. Жетисай в рамках 2017-2018 учебного года. В исследованиях приняло участие 120 учащихся. Содержание занятий, проводимых в течение учебного года (1-класс), структурно состояло из 79-ти часовой базовой части (легкая атлетика 12, подвижные игры 40 и гимнастика 27 часов) и 20-ти часовой вариативной части (дополнительные национальные подвижные игры, определяемые учителем физической культуры). На втором классе общий объем часов увеличился еще на 3 часа и был доведен до 102 часов в год (84 часа – базовая часть, 18 часов – вариативная часть).

Уровень физической подготовленности учащихся начальных классов и динамика ее изменения в результате влияния трехразовых уроков физической культуры в неделю оценивались на основе выполнения официальных нормативных требований, установленных государственной программой по физической культуре [7]. Предметом исследования являлся уровень развития основных физических качеств и способностей, характеризующие физическую подготовленность учащихся. Следует отметить, что в зависимости от возраста и пола учащихся государственной программой предусмотрено применение различного видов тестов. В этой связи, при характеристике физической подготовленности учащихся 1-го класса, нами использовано 5 тестов: а именно, по данным бега на 30 метров оценивали быстроту, прыжка в длину с места – скоростно-силовые качества, 6-ти минутного непрерывного бега – выносливость, наклона вперед из положения сидя – величину активной гибкости позвоночника и тазобедренных суставов девочек, подтягивания на перекладине – силу мышц верхнего плечевого пояса и челночного бега 3х10 м – быстроту и ловкость учащихся. Показатели физической подготовленности, характеризующие уровень физической подготовленности учащихся 1-го класса,

представлены в таблицах 1 (девочки) и 2 (мальчики).

Исходный уровень развития быстроты девочек, установленный в беге на 30 м, с результатом 7,7 сек, оценивается как неудовлетворительный (оценка удовлетворительно выставляется за результат 7,6 сек). Годичные занятия физической культурой три раза в неделю на развитие быстроты девочек, обучающихся в 1-м классе, по нашим данным не оказывают существенное влияние, т.к. величина прироста результата в этом виде испытания статистически не достоверна и равна 0,4 сек ($P>0,05$).

Уровень проявления скоростно-силовых качеств девочек, установленный в упражнении "Прыжок в длину с места", в начале учебного года характеризуется с результатом 108,1 см. Демонстрируемый уровень проявления скоростно-силовых качеств девочек в целом ближе к нормативным требованиям оценки "хорошо" (в норме 110 см). Скоростно-силовые качества девочек в течение первого года занятий физической культурой улучшаются незначительно (на 10 см), но статистически достоверно ($P<0,01$). При этом демонстрируемый результат вырастает до уровня, соответствующего требованиям отметки "хорошо".

Исходный уровень проявления выносливости девочек, показанный в ходе 6-ти минутного непрерывного бега, может быть оценен положительно, т.к. демонстрируемый результат 571,7 м несколько выше, чем установленные нормативные требования отметки "удовлетворительно" (500 м). Годичные занятия физической культурой в целом положительно отражаются на уровне проявления выносливости, поскольку результат в 6-ти минутном беге улучшается не только значительно (на 111,7 м), но и статистически достоверно ($P<0,001$). Абсолютные показатели в этом виде испытания в конце учебного года вырастают до 683,3 м, что становится ближе к требованиям отметки "хорошо" (в норме 730 м).

Таблица 1. Показатели физической подготовленности девочек, обучающихся в 1-м классе, на начало и на конец 2017-2018 учебного года (n=60)

Номера	Тесты	В начале года		В конце года		Разница	Критерий t
		M±m	σ	M±m	σ		
1	Бег 30 метр (сек)	7,7	1,2	7,3	1,2	0,4	0,06
2	Прыжок в длину с места (см)	108,1	20,8	118,1	20,8	10,0	0,01
3	6-ти минутный бег (сек)	571,7	175,7	683,3	179,9	111,7	0,001
4	Наклон вперед из положения сидя (см)	+5,5	2,3	+6,3	2,3	0,8	0,07
5	Челночный бег 3x10 м (сек)	12,0	1,4	11,1	1,4	0,9	0,001

Исходный уровень проявления активной гибкости позвоночника и тазобедренных суставов девочек, показанный в упражнении "наклон вперед из положения сидя", равен +5,5 см, что соответствует требованиям хорошего уровня проявления активной гибкости. Однако годичные занятия физической культурой не приводят к большим переменам, т.к. полученные в конце учебного года результаты тестирования активной гибкости незначительны (+0,8 см) и статистически не достоверны ($P<0,07$).

Исходный уровень быстроты и ловкости девочек, показанный в "челночном беге 3x10 м", характеризуется результатом 12,0 сек, что ниже чем требования отметки "удовлетворительно" (в норме 11,7 сек). Результаты тестирования показывают, что годичные занятия физической культурой

оказывают положительное влияние на проявление быстроты и ловкости, т.к. показатели указанного теста улучшаются на 0,9 сек ($P<0,001$), его абсолютное значение, соответствующее 11,1 сек, превышает требования отметки "хорошо" (в норме 11,3 сек).

Уровень проявления быстроты мальчиков 1-го класса, установленный в упражнении бег на 30 м, на начало учебного года характеризуется с результатом 7,6 сек, что ниже чем требования отметки "удовлетворительно" (в норме 7,5 сек). Проведенное тестирование показывает, что первый год занятий физической культурой, как и в случае работы с девочками, не способны существенно изменить уровень проявления быстроты, т.к. произошедшие улучшение (0,3 сек) статистически недостоверное ($P>0,05$).

Таблица 2. Показатели физической подготовленности мальчиков, обучающихся в 1-м классе на начало и на конец 2017-2018 учебного года (n=60)

Номера	Тесты	В начале года		В конце года		Разница	Критерий t
		M±m	σ	M±m	σ		
1	Бег 30 метр (сек)	7,6	1,2	7,3	1,2	0,3	0,17

2	Прыжок в длину с места (см)	119,9	18,5	129,9	18,5	10,0	0,001
3	6-ти минутный бег (сек)	714,2	237,2	833,3	163,3	119,2	0,001
4	Подтягивание (кол-во раз)	1,8	1,4	3,5	1,2	1,7	0,001
5	Челночный бег 3x10 м (сек)	11,3	1,1	10,4	1,1	0,9	0,001

Скоростно-силовые качества мальчиков 1-го класса на начало учебного года, проверенные при помощи упражнения "прыжок в длину с места", проявляются на хорошем уровне: в начале учебного года мальчики демонстрируют результат 119,9 см, что на 4 см превышает установленные для такой отметки нормы (в норме 115). Занятия физической культурой в течение первого учебного года, как и в работе с девочками, в основном положительно влияют на скоростно-силовые качества мальчиков, сопровождаются со статистически достоверным улучшением результата на 10 см, но не позволяют выйти из норм, установленной для отметки "хорошо".

На начало учебного года мальчики (1-ый класс) характеризуются удовлетворительным уровнем выносливости. В 6-ти минутном непрерывном беге ими демонстрируется результат, незначительно превышающий установленные нормы (714,2 м против 700 м по норме). За первый год занятий физической культурой показатели выносливости мальчиков улучшаются существенно и статистически достоверно. Прирост результата составляет 119,2 м и спортивные достижения мальчиков, равное 833,3 м, могут быть оценены отметкой "хорошо" (в норме 730 м). Тенденция положительного влияния первого года занятия физической культурой на уровень проявления выносливости остается свойственной и для работы и с мальчиками, и с девочками.

Сила мышц верхнего плечевого пояса мальчиков (1-ый класс), оцененные в подтягивании на перекладине, на начало учебного года характеризуются показателем, превышающим нормы отметки "удовлетворительно" (1,8 подтягиваний

против 1-го подтягивания по норме). Занятия физической культурой в течение учебного года сопровождаются заметными и статистически достоверными улучшениями сил мышц верхнего плечевого пояса мальчиков. В конце учебного года ими демонстрируется результат 3,5 подтягивания (для отметки "отлично" установлена норма в подтягивании 4 раза).

Быстрота и ловкость мальчиков (1-ый класс), оцененная в челночном беге 3x10 м, на начало учебного года характеризуется неудовлетворительным уровнем проявления. Средний результат, равный 11,3 сек, ниже, чем нормы, предусмотренной государственной программой для отметки "удовлетворительно" (11,2 сек). Уроки физической культуры, проводимые в течение одного года учебы, в целом способствуют определенному улучшению ловкости как физического качества, поскольку в конце учебного года мальчики демонстрируют статистически достоверный результат, равный 10,4 сек, что превышает нормативные требования отметки "хорошо" (10,8 сек).

Физическая подготовленность учащихся, начиная со второго и далее классов, исследовалась по более расширенной номенклатуре тестов (всего 9), которые предусмотрены государственной программой предмета "Физическая культура". А именно, при помощи бега на 30 метров оценивали уровень проявления быстроты; прыжка в длину с места и многоскоков (8 прыжков) – скоростно-силовых качеств; челночного бега 3x10 м – ловкости; прыжка в высоту перешагиванием – прыгучести и координации движений; прыжков через скакалку – чувства сохранить равновесие тела; подъема туловища из

положения лежа на спине – силы мышц живота; приседаний – силы мышц нижних конечностей и метания теннисного мяча – меткости учащихся.

Показатели физической подготовленности, характеризующие уровень физической подготовленности учащихся 2-го класса, представлены в таблицах 3 (девочки) и 4 (мальчики).

Таблица 3. Показатели физической подготовленности девочек, обучающихся во 2-ом классе на начало и на конец 2017-2018 учебного года (n=60)

Номера	Тесты	В начале года		В конце года		Разница	Критерий t
		M±m	σ	M±m	σ		
1	Бег 30 метр (сек)	7,4	1,3	6,9	1,3	0,4	0,03
2	Прыжок в длину с места (см)	115,7	18,4	126,7	18,4	11,0	0,001
3	Челночный бег 3x10 м (сек)	12,5	1,4	12,1	1,4	0,4	0,13
4	Прыжок в высоту, способом перешагивания (см)	32,2	12,3	42,8	13,0	10,7	0,001
5	Прыжки через скакалку (к-во раз/мин)	26,7	15,4	33,5	15,4	6,8	0,01
6	Многоскоки - 8 прыжков (м)	6,7	2,2	10,2	2,6	3,5	0,001
7	Подъем туловища из положения лежа на спине (к-во раз/мин)	16,5	5,2	19,2	5,5	2,8	0,001
8	Приседания (к-во раз/мин)	25,0	6,6	27,5	6,7	2,5	0,04
9	Метание теннисного мяча (м)	9,0	2,6	10,0	2,6	1,0	0,03

Быстрота девочек (2-й класс), оцененная показателями бега на 30 метров (7,4 сек), в начале учебного года оценивается отметкой "неудовлетворительно" (в норме 7,3 сек). Второй год регулярных занятий физической культурой оказывают существенное и положительное воздействие на быстроту девочек: средний результат в беге на 30 м улучшается статистически достоверно ($P < 0,05$) и достигает 6,9 сек, что на 0,3 сек выше норматива, установленного для отметки "хорошо" (в норме 7,2 сек).

Скоростно-силовые способности девочек (2-й класс), были оценены двумя тестами – прыжком в длину с места, характеризующем быстроту одиночного движения, и последовательно выполняемыми 8-ми прыжками (многоскоками), характеризующими быстроту, проявляемую в темпе движения. С точки зрения теории спорта уровень проявления указанных форм физических качеств, несмотря на их объединение в одну группу, не зависят друг от друга и требуют, чтобы была

организована специализированная тренировка [1]. Исходя из вышеуказанного отмечаем, что на начало учебного года быстрота одиночного движения девочек, оцененная отметкой "удовлетворительно" (115,7 см против 100 см по норме), в рамках занятий, проводимых во 2-ом классе, улучшается существенно, статистически достоверно ($P < 0,001$) и достигает 126,7 см, что соответствует требованиям отметки "хорошо" (126,7 см против 125 см по норме). Несколько другая тенденция характерна для быстроты, проявляемой в темпе движения. Если на начало учебного года ее уровень оценивается отметкой "неудовлетворительно" (6,7 м против 8-ми метров по норме), то в конце учебного года результат в многоскоке улучшается на 3,5 м и заслуживают отметки "хорошо" (10,2 м против 10,0 по норме).

В основе ловкости как физического качества человека лежат его способность выполнять двигательные действия быстро, управляя собственным телом в условиях меняющейся обстановки. Такие способности девочек были проверены при помощи "челночного бега 3x10 метров" и, к сожалению, установлены неутешительные факты: если в начале учебного года девочки демонстрировали результат, равный 12,5 сек и значительно уступающий нормативным требованиям отметки "удовлетворительно", то в конце учебного года демонстрируется результат в порядке 12,1 сек, что на 0,1 сек лучше, чем требования отметки "удовлетворительно".

Прыгучесть и координационные способности девочек (2-й класс), были оценены при помощи теста "прыжок в высоту способом перешагивания". На начало учебного года указанные способности девочек проявлялись на крайне низком уровне: демонстрируемые результаты в прыжке в высоту перешагиванием и в начале, и в конце учебного года оказались значительно ниже норм, установленных для отметки "удовлетворительно" (32,2 см в начале и 42,8 см в конце учебного года против 60 см по норме). Чувство сохранить равновесие является также одним из составляющих физического качества "ловкость", и в работе

с детьми проверяется при помощи теста "прыжок через скакалку". Данные, полученные при тестировании, свидетельствуют о том, что и в начале, и в конце учебного года чувство сохранить равновесие у девочек 2-го класса, как и прыгучесть и координационные способности, проявляются на крайне низком уровне. Если государственной программой на отметку "удовлетворительно" требуется совершить не менее 60 прыжков через скакалку, то наши испытуемые в начале учебного года были в состоянии совершать лишь 26,7, а в конце учебного года – 33,5 прыжков. Меткость учащихся 2-го класса определялась при помощи теста "метание теннисного мяча". Согласно полученным данным на начало учебного года указанная способность девочек заслуживает отметки "удовлетворительно" (9 метров против 8 метров по норме). Анализ полученных данных показывает, что занятия физической культурой в течение второго года обучения в целом улучшают меткость учащихся, поскольку демонстрируется результат 10 м, который соответствует требованиям отметки "хорошо".

И, наконец, силовая подготовленность девочек (2-й класс), изучалась на примере развития силы мышц живота ("подъем туловища из положения лежа на спине") и нижних конечностей ("приседания"). Исследованиями установлено, что силовая подготовленность девочек на начало учебного года низкая, т.к. показатели и первого (16,5 подъемов), и второго тестов (25 приседаний) существенно ниже, чем соответствующие нормативные требования (24 подъемов туловища и 34 приседаний). Следует отметить, что содержание и используемые методы занятий физической культурой с учащимися 2-го класса не приводят к заметным улучшениям в силовой подготовленности девочек, о чем свидетельствуют результаты соответствующего тестирования. Анализ полученных данных показывает, что прирост показателя в подъеме туловища составляет всего 2,8 подъемов, а в приседаниях – 2,5 приседаний, что по существу не изменяет общую неблагоприятную картину,

характерную для силовой подготовленности девочек.

Быстрота мальчиков (2-й класс), оцененная показателями бега на 30 метров (6,5 сек) в начале учебного года, заслуживает хорошей оценки, т.к. демонстрируемый мальчиками результат, равный 6,5 сек, существенно лучше, чем норма, установленная для отметки "хорошо" (в норме 7,0 сек). Однако второй год занятий физической культурой не в состоянии изменить сложившуюся ситуацию. На конец учебного года средний результат в беге на 30 м улучшается на 0,4 сек ($P<0,05$), достигая 6,1 сек, что также остается в пределах нормы, установленной для отметки "хорошо".

Скоростно-силовые способности мальчиков (2-й класс), были оценены двумя тестами – прыжком в длину с места, характеризующем быстроту одиночного движения, и 8 прыжками, последовательно выполняемые в виде многоскоков, характеризующими быстроту, проявляемую

в темпе движения. Проведенное нами тестирование показывает, что на начало учебного года мальчики демонстрируют вполне хорошую быстроту одиночного движения, т.к. прыгают на расстояние до 128,6 см (для отметки "хорошо" требуется прыжок длиной 125 см). Занятия, проводимые в течение 2-го года обучения, сопровождаются со значительными улучшениями быстроты одиночного движения, т.е. с результатом, достигающим до 140, 6 см ($P<0,001$), что позволяет оставаться им в рамках требований отметки "хорошо". Несколько иная ситуация характерна для быстроты, проявляемой в темпе движения: если в начале учебного года его уровень проявления был "неудовлетворительным" (6,7 м против 8 метров по норме), то в конце учебного года – указанная способность мальчиков улучшается существенно и результат, демонстрируемый в порядке 10,7 м, заслуживает отметки "хорошо".

Таблица 4. Показатели физической подготовленности мальчиков, обучающихся во 2-ом классе на начало и на конец 2017-2018 учебного года (n=60)

Номера	Тесты	В начале года		В конце года		Разница	Критерий t
		M $\pm$ m	σ	M $\pm$ m	σ		
1	Бег 30 метр (сек)	6,5	0,6	6,1	0,1	0,4	0,001
2	Прыжок в длину с места (см)	128,6	17,6	140,6	17,6	12,0	0,001
3	Челночный бег 3x10 м (сек)	9,9	0,6	9,5	0,6	0,4	0,001
4	Прыжок в высоту, способом перешагивания (см)	57,2	12,3	66,6	12,1	10,7	0,001
5	Прыжки через скакалку (к-во раз/мин)	46,7	16,0	51,3	15,0	4,6	0,1
6	Многоскоки - 8 прыжков (м)	6,7	2,2	10,7	2,2	4,0	0,001
7	Подъем туловища из положения лежа на спине (к-во раз/мин)	15,5	5,2	19,5	5,3	2,8	0,001

8	Приседания (к-во раз/мин)	27,0	6,6	33,8	6,3	2,5	0,001
9	Метание теннисного мяча (м)	12,8	1,6	11,9	1,6	-1,0	0,001

Способность мальчиков выполнять двигательные действия быстро, управляя собственным телом в условиях меняющейся обстановки, оцененная в "челночном беге 3x10 м", в отличие от девочек вполне хорошая, т.к. в начале учебного года мальчики показывают результат, равный 9,9 сек, а в конце учебного года – 9,5 сек (норматив отметки "хорошо" – 10,0 сек). Прыгучесть и координационные способности мальчиков (2-й класс), характеризуются крайне низкими показателями. Согласно полученным данным теста "прыжок в высоту перешагиванием" мальчики на начало учебного года демонстрируют результат, равный 57,2 см, а в конце учебного года – 66,6 см. Согласно программным требованиям отметка "удовлетворительно" выставляется за результат, не ниже 70 см. Говоря о прыгучести и координационных способностях мальчиков следует отметить, что крайне низкие показатели были продемонстрированы и девочками, обучающимися во 2-ом классе. Чувство сохранить равновесие у мальчиков, проверенное при помощи теста "прыжок через скакалку", на начало учебного года (46,7 раз) ниже, чем предусмотренные программой нормы (отметка "удовлетворительно" выставляется за прыжок более 50 раз). Установленная исследованиями неблагоприятная ситуация на конец учебного года в отличие от картины, характерной для девочек 2-го класса, начинает постепенно улучшаться. Согласно нашим данным в конце учебного года мальчики достигают уровня подготовленности, позволяющей совершать прыжки более 51,3 раза. Меткость мальчиков 2-го класса, оцененная при помощи теста "метание теннисного мяча", в начале учебного года заслуживает хорошей оценки, т.к. демонстрируется результат, равный 12,8 метров (на отметку "хорошо" требуется 12,0

метров). Однако меткости мальчиков свойственна тенденция снижения. Согласно нашим результатам тестирования в конце учебного года ими демонстрируется статистически достоверный результат, равный 11,9 м ($P < 0,001$).

Силовая подготовленность мальчиков (2-й класс), как и у девочек, характеризуется низким уровнем: в начале учебного года в подъеме туловища из положения лежа мальчики демонстрируют результат, равный 15,5 подъемам, а в конце учебного года достигают уровня подготовленности, слабо превышающего нормы отметки "удовлетворительно" (19,5 против 19,0 подъемов по норме). Показатели другого теста, показывающего силу мышц нижних конечностей в начале учебного года равны 27 приседаниям, а в конце учебного года – 33,8 приседаниям. В обоих случаях показатели существенно низкие, чем установленные нормы для отметки "удовлетворительно" (36 приседаний).

Подводя итог проведенным исследованиям можно заключить следующее:

1. Трехразовые уроки физической культуры, проводимые в 1-м классе, оказывают положительное влияние на выносливость, скоростно-силовые качества и на активную гибкость девочек, что позволяют достичь им выполнения нормативных требований на уровне отметки "хорошо". Однако такие улучшения, по данным наших исследований, не были установлены в быстроте и, особенно, в ловкости. Общая характерная тенденция улучшения физической подготовленности в работе с мальчиками имеет несколько другую структуру: если уровень проявления скоростно-силовых качеств, выносливости, силы мышц верхнего плечевого пояса и ловкости характеризуется как хорошее, то в быстроте неудовлетворительный уровень, установленный в начале учебного года,

остаётся неизменным до конца учебного года.

2. Занятия физической культурой в несколько увеличенном объеме и в течение второго года обучения оказывают существенное влияние на структуру физической подготовленности девочек. Неудовлетворительный уровень проявления ловкости улучшается до удовлетворительного уровня, быстроты, особенно проявляемой в темпе движения, улучшается до хорошего уровня. Однако в некоторых физических качествах трехразовые уроки физической культуры не способны изменить ситуацию: такие физические качества как "прыгучесть", "координационные способности", "сила мышц живота" и "сила нижних конечностей", демонстрируемые как в начале, так и в конце учебного года результаты, остаются низкими.

Для мальчиков, обучающихся во 2-м классе, в целом свойственна та же тенденция, что и в работе с девочками. Вполне хороший уровень проявления установлены в быстроте, в быстроте одиночного движения, в быстроте, проявляемой в темпе движения, и в ловкости. Крайне низкие уровни проявления прыгучести сменились низким уровнем, низкие уровни силы мышц живота и нижних конечностей сменились удовлетворительным уровнем, а показатели меткости, оцененные в начале учебного года как "хорошая", имели тенденцию некоторого снижения.

Использованные источники:

1. Приказ МОН РК № 296 от 25 июля 2013 года "О внесении изменений в приказ "Об утверждении типовых учебных планов начального, основного среднего и общего среднего образования РК".
2. Колосова С.П. Формирование мотивации к занятиям физической культурой у младших школьников. – М., 2010.
3. Опытнo-экспериментальная работа на трехразовых уроках физической культуры//<https://studbooks.net>.
4. Мамытов А., Туребеков Б.А. Влияние трехразовых уроков физической культуры в неделю на физическое развитие учащихся начальных классов //Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2018. №1 (44). С–11-24.
5. Зубова В.А., Лопуга Е.В., Лопуга В.В. Методические рекомендации по организации учебного процесса при трехразовых занятиях физической культурой в начальной школе. –Барнаул, 2002.
6. Столяров В.И. Теория и методология современного физического воспитания. –М., 2016.
7. Физическая культура. Учебная программа для 1-4 классов общеобразовательной школы. Национальная академия имени И. Алтынсарина. –Астана, 2014.

*Мамытов Абакир, педагогика
илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз билим берүү академиясы,*

*Абдуллаев Маматсабыр Турганбаевич,
Кыргыз мамлекеттик физкультура
жана спорт академиясы*

**ОРДО ОЮНУН БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИ ДАЯРДООДО КОЛДОНУУНУН
ДИДАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

*Мамытов Абакир, доктор педагогических наук,
профессор, Кыргызская академия образования.*

*Абдуллаев Маматсабыр Турганбаевич,
Кыргызская государственная академия
физической культуры и спорта.*

**ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИГРЫ ОРДО
В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ**

*Mamytov Abakir, doctor of pedagogical sciences,
Professor, Kyrgyz Academy of Education*

*Abdullayev Mamatsabyr, Kyrgyz State Academy
of physical training and sports.*

**THE DIDACTIC BASICS OF TRAINING FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL
EDUCATION BY MEANS OF THE NATIONAL GAME ORDO**

***Аннотация.** Макалада улуттук ордо оюну болочок дене тарбия мугалимдерин даярдоо процессиндеги негизги каражаттардын бири катары мүнөздөлөт. Кыргызстанда топтолгон алдыңкы педагогикалык оң тажрыйба баяндалат. Ордо оюнун окутуу жана студенттерди машыктыруу процессинде үйрөтүү принциптерин жетекчиликке алуу маселелери, тийиштүү педагогикалык шарттарды түзүү жана ишке ашыруу жолдору теориялык жана методикалык негиздери талданат.*

***Аннотация.** В статье национальная игра ордо характеризуется как один из основных средств подготовки будущих учителей физической культуры. Освещается накопленный в Кыргызстане положительный педагогический опыт работы. Рассматриваются теоретические*

и методические основы соблюдения требований дидактических принципов, создания соответствующих педагогических условий и практические пути их реализации.

***Annotation.** The article characterizes the national Ordo game as one of the main means of training future physical education teachers. The accumulated positive pedagogical experience in Kyrgyzstan is highlighted. The theoretical and methodological bases of compliance with the requirements of didactic principles, the creation of appropriate pedagogical conditions and practical ways of their implementation are considered.*

***Түйүндүү сөздөр.** Улуттук ордо оюну, дене тарбия мугалими, окутуу-машыгуу процесси, ордо оюнунда колдонулуучу техникалык ыкмалар, дидактикалык принциптер, педагогикалык шарттар жана ишке ашыруу жолдору.*

Ключевые слова. *Национальная игра ордо, учитель физической культуры, учебно-тренировочный процесс, технические приемы, используемые в игре ордо, дидактические принципы, педагогические условия и пути их реализации.*

Keywords. *National Ordo Game, Physical education teacher, training process, technological techniques used in the game ordo, didactic principles, pedagogical conditions and ways to implement them.*

Киришүү. Ордо оюну кыргыз эли байыртадан бери ойноп келген, аскерий тарбиялык мааниси бийик оюндарынын бири. Совет доорунда бийлик карманган улуттук саясат ордо оюнуна, анын өнүгүшүнө жана эл катмарына кеңири жайылышына жалпысынан терс таасир тийгизген. Анткени, көп улуттуу мамлекеттеги түрдүү элдердин улуттук каада-салттарына, баалуулуктарына, оюн-зоокторуна, тарыхый булактарына кызыгуусу, аларды сактоого жана өнүктүрүүгө багытталган умтулуусу кандайдыр бир деңгээлде тизгинделип келген.

Кыргызстандын эгемендикке ээ болушу кыргыз элинин улуттук аң сезиминин ойгонушу, тарыхый билимдерге, маданий мурастарга, жаш муундарга тарбия берүүдө этнопедагогикалык баалуулуктарга болгон кызыгуусун кадыресе жандандырды. Мекенчилдик сезимдер, инсандардын өзүн-өзү идентификациялоо мүдөөсү алдынкы позицияга чыга баштады. Аталган тенденция ордо оюнуна болгон кызыгууну да ойготуп, бир катар уюштуруучулук демилгелер орун алды. Ордо оюну спорт түрү катары таанылып, өз алдынча республикалык федерация түзүлдү. Спорттук мелдештер ырааттуу уюштурулуп, чыныгы элдик оюн өлкө масштабында өткөрүлүүчү спартакиада, универсиада, дүйнөлүк масштабда демилгеленген көчмөндөр оюндары сымал комплекстүү мелдештердин программаларына үзгүлтүксүз киргизүү менен коштолду. Массалык мааниге ээ боло баштаган улуттук оюндарды, алардын ичинен ордо оюнун ойной алган жана кызыгуучуларга үйрөтө билген адистерди даярдоо проблемасы күн

тартибине коюлду. Натыйжада Кыргыз мамлекеттик физкультура жана спорт академиясында ордо оюнун педагогикалык каражат катары таануу, аны бардык студенттерге жалпы курс иретинде сунуштап милдеттүү окутуу жана ордо оюнуна негизделген адистик такталып, студенттерди кабыл алып кадр даярдоо колго алынды.

Өзгөчө ордо оюнуна адистешкен кадр даярдоону өздөштүрүү бир топ системдүү жумушту демилгелөөнү шарттады. Анткени, физкультура жана спорт академиясынан билим алган студенттер эреже катары спорттун бир түрүн адистик иретинде тандашат, анын теориясын жана машыгуу методикасын төрт жылдык окутуу жана машыктыруу процесстеринде тереңдетип өздөштүрүшөт. Мына ушундай шарттарда ордочу спортсмендердин жана жогорку билимдүү дене тарбия мугалимдердин жаңы муунун даярдоо колго алынды. Адистерди даярдоодогу жаңы кырдаал илимий-методикалык өнүттө жаңы карама-каршылыктарды пайда кылды. Алардын эң орчундуусу ордо оюнун мүнөздөгөн теориялык жана методикалык билимдердин бирдиктүү системага келтирилбегендиги, ал эми практикалык өнүттө тийиштүү муктаждыктын жетишээрлик деңгээлде канааттандырылбагандыгы болуп саналат. Болочок дене тарбия мугалимдерди жана ордо оюну боюнча квалификациялуу машыктыруучуларды даярдоо чачыранды билимдерди бирдиктүү системага келтирүүнү талап кылды.

Жогоруда белгиленген жагдайларды эске алуу менен биз бул макаланын алкагында болочок дене тарбия мугалимдерине ордо оюнун үйрөтүүдө негиз болуп берүүчү дидактикалык принциптердин маңызын ачыктоону, мугалим тарабынан милдеттүү түрдө эске алынуучу педагогикалык шарттарды жана аларды практикалык сабактарда ишке ашыруу жолдорун белгилөөнү изилдөөнүн милдети катары аныктадык.

Негизги мазмун. Илимий методикалык адабияттарда "принцип" деген түшүнүк - кандайдыр бир ишмердүүлүктө орун алуучу алгачкы негиз, же болбосо жетектөөчү идея катары мүнөздөлөт.

Тарыхый өңүттө "принцип" түшүнүгүнө биринчилерден болуп атактуу чех педагогу Ян Амос Коменский, улуу орус педагогу Константин Дмитриевич Ушинский кайрылышкан. Алар тийиштүү билимдердин негиздерин тактагандыгы, үйрөтүү, тарбия берүү принциптерин ажыратып таанууну сунуштаганы педагогика илиминде белгиленип келет [1]. Ал эми дене тарбия жаатындагы адистештирилген билимдердин түркүмүн иштеп чыгууга Петр Францевич Лесгафт, Валерий Григорьевич Шахвердов, Лев Павлович Матвеевдер чоң салым кошушкан [2]. Алар адам баласын кыймыл-аракетке үйрөтүү процессин, анын предметин, структурасын, тараптарын, ыкмаларын жана принциптерин мүнөздөгөн теориялык жана методикалык билимдерди жалпылап бирдиктүү системага келтиришкен.

Үйрөтүү принциптери белгилүү деңгээлде теориялык жана методикалык мааниге ээ болушат. Үйрөтүү принциптеринин теориялык мааниси - тийиштүү окутуу процессинде орун алуучу мыйзам ченемдүү көрүнүштөрдү аныктоо, алардын тизмегин жалпылоо иретинде аныкталса, практикалык мааниси - жогоруда аталган мыйзам ченемдүү көрүнүштөрдү ишке ашыруу жолдорун тактоо иретинде белгиленет. Дене тарбия теориясында жалпы педагогика илиминдеги көз караштан айырмаланып "үйрөтүү принциптерин" кээде "методикалык принциптер" деп атаган учурлар да кездешет [Мамытов А., Джанузаков К.Ч., 2011:144]. Анткени, спорт менен байланышкан кыймыл-аракет ишмердүүлүгү методикалык көрсөтмөлөрдүн конкреттүү болушуна өзгөчө талап коет жана басым жасайт.

Ордо оюнунун жаратылышы томпой (же болбосо атайын жасалган абалак) менен аткарылуучу негизги техникалык жана тактикалык кыймыл-аракеттерди өздөштүрүүнү, аларды оюндун ыгына, жүрүшүнө жана стратегиясына жараша адекваттуу колдоно билүүнү талап кылат. Мындай ыкмалардын катарына ура атуу, кыңай атуу, чалмай атуу, топ бузуу, кадамак кадоо, тоорумай жана чертүү ыкмалары кирет. Аталган техникалык жана тактикалык ыкмаларга үйрөтүү, аларды жогорку чеберчиликте аткара билүү маанилүү максат

катары таанылат. Ага байланыштуу ордо оюнун өздөштүрүүгө жана аны менен машыгууга арналган атайын окутуу жана машыктыруу программалары иштелип чыккан жана кыргызстандын тажрыйбасында расмий колдонулуп келет [3]. Окутуу мазмуну жана окуу жүктөмү үйрөтүү процессинин предметине, структурасына, тараптарына жана колдонулуучу ыкмаларынын өзгөчөлүктөрүнө жараша аныкталат. Берилген тапшырмаларды кайталоо тартиби жана уюштуруу формалары окуучунун жаш өзгөчөлүгүнө, жынысына, даярдык деңгээлине, жогорку нерв ишмердүүлүгүнүн тибине жана үйрөтүү принциптеринин маңызына жараша такталат.

Жалпы педагогикалык теорияга ылайык үйрөтүү принциптери катары алты дидактикалык принцип таанылат. Алардын катарына аң-сезимдүүлүк, активдүүлүк, көрсөтмөлүүлүк, системалуулук, жеткиликтүүлүк жана бекемдик принциптери кирет. Ордо оюнун окутуу аталган принциптерди жетекчиликке алууну талап кылат. Бирок, ошол эле учурда, жогоруда аталган ар бир принцип ордо оюнуна тийиштүү маңыздык жана мазмундук тактоолордун орун алышына муктаж. Ордо оюнун өздөштүргөн, аны башка окуучуларга үйрөтүүгө жарай турган адис аталган принциптердин маңызын түшүнүп, окуу-тарбия процессинде сакталуучу педагогикалык шарттарды билип, ишке ашыруучу жолдорун өздөштүрүп, колдоно алууга даяр болушу абдан маанилүү. Мына ушул логикага таянып үйрөтүүнүн ар бир принцибин ордо оюнун өздөштүрүү маселесинин алкагында талдап чыгуу биздин макаланын негизги максаты катары аныкталды.

Аң-сезимдүүлүк принциби. Аталган принциптин маңызы үйрөтүү процессинин негизги тараптарын, тагыраак айтканда мугалимдин окутуу, ал эми окуучунун окуп-үйрөнүү ишмердүүлүктөрүнүн өзгөчөлүктөрүн терең түшүнүүгө жана талдай билүүгө даяр болууну көздөйт. Бул максатка жетүү үчүн ордо оюнунда колдонулуучу ар бир техникалык жана тактикалык кыймыл-аракеттин биомеханикалык негизине көңүл буруу зарыл. Үйрөтүүнүн алгачкы этаптарында кыймыл-аракеттин структурасын аныктап, анын динамикалык жана кинематикалык мүнөздөмөсүнө көңүл

бурулат. Өз алдынча мааниге ээ боло турган элементтер бөлүнүп каралып, аларды өздөштүрүү менен байланышкан тапшырмалар тизмеги такталат. Ал эми кыймыл-аракеттин деталдарын так аткарууга болгон умтулуу үйрөтүүнүн кийинки этаптарына долбоорлонот. Жыйынтыктоочу тапшырмалар үйрөтүлүп жаткан техникалык ыкмалардын ар түрдүүлүгүн аныктоо, кандай шартта, кайсы убакта колдонулаарын мүнөздөө менен коштолот. студенттердин алгачкы түшүнүктөрү жогоруда аталган жагдай менен байланыштыруу биринчи педагогикалык шарт катары таанылат.

Ал эми экинчи педагогикалык шарт иретинде ар бир окуучунун ордо оюнуна, ойноо техникасына жана тактикасына болгон кызыгуусун калыптандыруу иретинде белгиленет. Мугалим окуучулардын ички каалоолоруна (мотивациясына) таянып машыгууларды уюштурат. Ички каалоону билүү абдан маанилүү, анткени ал адам баласы андап сезген талап ички каалоо катары таанылат. Бирок, ошол эле учурда, ички каалоону абсолютташтыруунун, дайыма үйрөтүү үчүн сунушталган кыймыл-аракетке башат болуп берет деген бүтүмдөн алыс болуу зарыл. Анткени, ички каалоонун жаратылышы окуучулар тарабынан жетишээрлик баа берүү жөндөмүн талап кылат. Мындай жөндөм жана ага таянган даярдык жөндөмү окуучуларда дайыма эле орун ала бербейт. Ички каалоолордун түрлөрү жана структурасы да ар түркүн болоорун, негизинен каалоо системасын калыптандырууга умтулуу маанилүү экендигин эске алуу зарыл. Анткени, жаштар арасындагы каалоолордун структурасы жаңылыш калыптанып калышы мүмкүн. Ошол себептен педагогикалык өңүттө баалуу каалоолорду калыптандыруу, аларга басым жасоо аң-сезимдүүлүк принципин ишке ашыруудагы экинчи шарт экендигин тастыктайбыз.

Үчүнчү педагогикалык шарт - окуучулардын алдында турган милдеттерди туура баалоо жана түшүнүү маселелерин чечүү менен байланышта болот. Ордо оюнун өздөштүрүү менен байланышкан сабактардын жана машыгуулардын алдында дайыма үч милдет турат: биринчиси билим

берүүчүлүк, экинчиси - тарбия берүүчүлүк жана үчүнчүсү - ден соолукту чыңдоо милдети. Ордо оюнун өздөштүрүү күнүмдүк милдеттерди чечүү менен чектелбестен, келечектеги жана социалдык мааниге ээ болгон милдеттерди да чечүүгө багыт алышы маанилүү. Машыгуулардын мазмуну жана мугалимдин иш-аракети аталган милдеттердин курамына жараша аныкталат.

Төртүнчү педагогикалык шарт - ордо оюнун өздөштүрүүдө күнүмдүк контролду уюштуруу катары таанылат. Ага жараша окуучуларды өздөрү жараткан алгачкы ийгиликтерге туура мамиле жасай билүүгө тарбиялоо керек. Эгерде тийиштүү түшүндүрүү иштери жүргүзүлбөсө, анда калыптана элек жаш муундун арасында "жылдыз оорусу", өзүн өзгөчө сезүү сезимдери жанданып кетиши мүмкүн. Ошол эле учурда, мугалим окуучулардын ордо оюнун өздөштүрүү учурунда орун ала турган кемчиликтерин жана каталыктарын туура баалоого, терең талдоого да үйрөткөнү маанилүү.

Активдүүлүк принциби. Активдүүлүк принцибинин маңызы окуучулардын болгон бардык күчүн жана мүмкүнчүлүктөрүн ордо оюнуна тийиштүү окуу материалдарды өздөштүрүүгө багыттоо болуп саналат. Аталган максатка жетүү төмөндөгү үч педагогикалык шарттын сакталышы менен камсыз болот.

Биринчи педагогикалык шарт - ордо менен машыгууда кыялкеч активдүүлүктү чектөө, мүмкүн болушунча ага жол бербөө иретинде тастыкталат. Техникалык жана тактикалык кыймыл-аракеттерди өздөштүрүүдө, эреже катары, ар бир окуучуга алардын структурасын ойлонуп, акыл калчап ички сезим менен (оюнда) кайталоо тапшырмасы сунушталат. Мугалим берилүүчү тапшырмаларды бара-бара татаалдаштырууга, утуру кандайдыр бир оорчулуктарды түзүп, аларды жеңип чыгууга аракеттениши зарыл. Анткени, психологиялык көз карашта ар бир берилген тапшырма 3 зонанын бирөөсүнүн алкагында өз ордун табат. Татаалдыктын биринчи зонасы "бейкапар зона", экинчиси "кызыгууну пайда кылган зона" жана үчүнчүсү - "ыза болуу сезимдерин пайда кылуучу зона" катары таанылат. Ордо

оюнун өздөштүрүү максатында берилүүчү тапшырма дайыма экинчи зонада болгону дурус. Активдүүлүк принциби окуучу тарабынан жаратылган ийгиликке жана орун алган кемчиликке чын дилден мамиле жасоо сезимдерин тарбиялоо менен коштолгону дурус. Бул багытта тапшырмалар "бирөө бардыгы үчүн, бардыгы бирөө үчүн", деген ураан алдында уюштурулушу жемиштүү болот.

Экинчи педагогикалык шарт - ордо менен машыгууда чыгармачыл мамилени калыптандырууга умтулуу катары таанылат. Ордо оюнунун техникасын жана тактикасын өздөштүрүүдө ар бир окуучуга өзү туура деп эсептеген, кандайдыр бир деңгээлде импровизациялаган варианттарын сунуштоого жана көрсөтүүгө мүмкүндүк берүү керек. Ар бир техникалык жана тактикалык ыкманы кооздоп, көркөмдөп аткаруу окуучунун активдүүлүгүн арттырат жана оң натыйжаларды берет.

Үчүнчү педагогикалык шарт - колдо болгон мүмкүнчүлүктү максаттуу колдонууга умтулуу иретинде аныкталат. Ордо оюнун окутууда окуучулардын бири-бирине, ич ара жардам беришине шарт түзүү маанилүү. Анткени жаңы кыймыл-аракетти үйрөнүп кетүү темпи ар бир инсандын жеке өзүнө жана жаш өзгөчөлүгүнө жараша калыптанат. Ага байланыштуу "билгениңди башка бирөөгө үйрөт", - деген эрежени кармануу маанилүү роль ойнойт. Ордо оюну коллективдүү оюн болгондуктан оюн ойнолуучу жерди, шаймандарды, чүкөлөрдү даярдоо, кайра жыйноо, кээ бир учурда бузулганды оңдоо-түзөө иштерине тартуу да активдүүлүк принцибин ишке ашырууга салым кошот.

Көрсөтмөлүүлүк принциби. Көрсөтмөлүүлүк принцибинин маңызы ордо оюнчуларынын аң-сезиминде так элестерди калыптандырууга таянып, үйрөтүүгө сунушталуучу кыймыл-аракеттерди ыкчам өздөштүрүүнү көздөйт. Бул максатка жетүү үчүн негизинен үч педагогикалык шарт сакталышы абзел.

Биринчиси - ордо ойноо техникасын жана тактикасын алардын ар бири тууралуу так элести калыптандыруунун негизинде өздөштүрүүнү камсыз кылуу. Мугалимден ар бир техникалык жана тактикалык ыкмаларды так көрсөтүп берүү талап

кылынат. Көрсөтүү учурунда анын көп багыттуулугун (алдынан, артынан, капталынан, үстүнөн ж.б.у.с.) камсыз кылуу маанилүү роль ойнойт. Көрсөтүү иш-аракети сөзсүз түрдө байкоо үчүн алдын ала багыт берүү менен коштолот.

Экинчи педагогикалык шарт - тийиштүү так элести сөздүн негизинде калыптандыруу катары таанылат. Ордо ойноо техникасы жана тактикасы мүмкүн болушунча таамай айтылган сөздөр менен коштолгону, сөздүн жетишээрлик деңгээлде кыска, терминологияларды колдонуп айтылышы, мүнөздөмөнүн элестүү, көркөм, ынанымдуу берилиши тийиштүү элести тезирээк калыптандырат.

Үчүнчү педагогикалык шарт - ордо оюнунда колдонулуучу ар бир техникалык ыкманы жон териси менен сезе билүүгө үйрөтүү иретинде белгиленет. Бул максатта ар бир тапшырманы бирөөнүн жардамы менен аткарып, сезүү сезимдерине басым жасоого үйрөтүү сунушталат. Кээде кетирилген кемчиликтерди атайылап баса көрсөтүү да оң натыйжа берет. Ошондой эле фазалуу кыймыл-аракеттерди орчундуу жерлеринде токтотуп, атайылап сездирүү ыкмасы да колдонулат.

Системалуулук принциби. Система-луулук принциптин маңызы бериле турган тапшырмалардын жана коюла турган талаптардын түркүмү педагогикалык өңүттө негиздүү болушун камсыз кылуу болуп саналат. Бул максатка жетүүдө төмөндөгү педагогикалык шарттар түзүлүш керек.

Биринчиден, ордо оюнун өздөштүрүү жана машыгуу сабактары рационалдуу жыштыкта аныкталышы зарыл. Сабактардын рационалдуу жыштыгы анын тибине жараша аныкталат. Жаңы материалды өздөштүрүү же болбосо ордо оюнун ойноого жеткиликтүү боло турган жалпы физикалык сапаттарды өрчүтүүнү көздөгөн сабактар жумасына 3 ирет уюштурулат. Ал эми спорттук чеберчиликке жетүү тибиндеги машыгуулар жумасына кеминде 5 ирет уюштурулушу талап кылынат.

Экинчиден, машыгуу учурундагы дене жүктөмү жана эс алууга берилүүчү убакыттын катышы рационалдуу болушу маанилүү. Эгерде тапшырмалардын арасында эс алууга

кыска мөөнөттөгү убакыт чектелсе, анда машыгуучунун чыдамкайлуулугун өрчүтүү, эгерде эс алууга толук кандуу убакыт чектелсе, анда - күч жана ылдамдык сапаттарын өрчүтүү, эгерде кайтарымдуу эс алууга мүмкүнчүлүк берилсе, анда ыкчамдык жана ылдамдык сапаттарын өрчүтүүгө багыт алууга болот.

Үчүнчүдөн, өздөштүрүү үчүн сунушталган техникалык жана тактикалык кыймыл-аракеттерге коюлуучу талаптардын рационалдуулугун камсыз кылуу керек. Ордо оюнунда кеңири колдонулуучу ар бир техникалык прием биомеханикалык көз карашта анализделип, көндүмдөрдү калыптандыруу мыйзам ченемдүүлүктөрү эске алынган дурус. Анткени, үйрөтүү учурунда кыймыл-аракеттин структуралары бири-бирине жакын, же окшош болушса, анда бир техникалык ыкманын экинчи ыкмага жуурулушуп өтүшү жана үйрөтүүгө сарпталуучу убакыттын рационалдуу кыскарышы орун алат. Эгерде структуралык айырма чоң болсо, анда кыймыл-аракеттердин жуурулушпай калыптанышына өбөлгө түзүлөт. Албетте, мындай кырдаалдан мүмкүн болушунча оолак болууга умтулуу маанилүү.

Жеткиликтүүлүк принциби.

Жеткиликтүүлүк принцибинин маңызы сабактардын жана машыгуулардын алдында коюлган милдеттердин жана талаптардын окуучунун алы-күчүнө ылайык келишин камсыз кылуу катары таанылат. Бул максатка жетүү үчүн төмөндөгү шарттар түзүлүшү зарыл.

Биринчи педагогикалык шарт - окутуу-машыктыруу процессинин алдында окуучулардын жеке өзгөчөлүктөрүн анализдеп чыгуу керек. Ар бир машыгуучунун жаш, даярдык жана жогорку нерв системасындагы айырмачылыктары такталганы дурус. Анткени, кыймыл-аракетти өздөштүрүү маселери жаш окуучулар тарабынан тезирээк кабылданса, физикалык даярдык деңгээли жогору окуучулар дене жүктөмүнүн көлөмүн жана интенсивдүүлүгүн жеңилерээк көтөрүшөт. Ал эми машыгуу ишмердүүлүгү флегматик, сангвинник, холерик жана меланхолик тибиндеги окуучулар тарабынан ар түрдүү деңгээлде орун алат. Мына ушул жагдайларга көңүл бөлүү жана рационалдуу

мамиле кылуу педагогикалык шарттардын биринчиси болуп саналат.

Экинчи педагогикалык шарт - ордо оюнунун техникалык жана тактикалык каражаттарын өздөштүрүүдө белгилүү бир деңгээлде рационалдуулук мамиле негизги позицияга чыгыш керек. Ордо сабактарынын мазмунун жана берилүүчү тапшырмалардын тизмегин аныктоодо төмөнкү дидактикалык эрежелер бекем сакталышы зарыл. Алардын негизгилери белгилүүдөн белгисизге, жеңилден оорго, жөнөкөйдөн татаалга, жекеден жалпыга (кээде жалпыдан жекеге), билимден көндүмгө, кыймыл-аракеттин негизинен анын деталдарына умтулуу катары сунушталат.

Үчүнчү педагогикалык шарт - ордо оюнун өздөштүрүү жана аны менен машыгуу үчүн ыңгайлуу чөйрөнү түзүү болуп саналат. Ордо ойноп жатканда сырты факторлордун таасирин чектөөнү унутпоо зарыл. Анткени, көпчүлүк учурда, ордо оюну ачык асман алдында, атайын тапталган талаада, кырманда ж.б.у.с. шарттарда ойнолот жана аба-ырайынын бузулушу, алаксытуучу факторлордун орун алышы бир топ ыңгайсыздыктарды түзөт. Өздөштүрүү үчүн сунушталган техникалык жана тактикалык кыймыл-аракеттерди аткаруу татаалдыгын жеңилдетүүгө умтулуу да оң натыйжа берип, бир топ мүчүлүштүктөрдүн алдын алат. Ошондой эле бирге окуган жана машыгып жаткан машыгуучулардын өз ара жардамдашуусун уюштуруу маанилүү роль ойнот.

Бекемдик принциби. Бекемдик принцибинин маңызы ар бир окуучу ордо оюнун туруктуу ойной алуу деңгээлине жеткирүү дегенди билдирет. Аталган принциптин түпкү максаты ар бир техникалык ыкманы жана тактикалык кыймыл-аракетти ордочу эстеп кана калбастан, аны керек болгон учурда толугу менен сапаттуу аткара билишине жетүшүү болуп саналат. Бул максатка жетүү үчүн эки педагогикалык шарттын орун алышы абзел.

Биринчи шарт - ар бир сабактын же болбосо машыгуунун алдында коюлган милдеттердин рационалдуу кайталанып турушун камсыз кылуу. Милдеттердин кайталанып турушу адам баласынын оперативдүү эс тутум процессиндеги мыйзам

ченемдүүлүктөр менен аныкталат. Анткени, адам баласы бир нече элементтен турган тапшырманын башындагы жана аягындагы элементтерди жеңилирээк эстесе, калгандарын тез унутуп калаары илимий изилдөөлөрдө белгиленет. Ушул себептен, мугалим кандай маалыматты тапшырманын башында, кандай маалыматты тапшырманын ортосунда жана аягында берүүнү алдын ала долбоорлоп алышы маанилүү. Ордо оюнуна үйрөтүүдө окуучунун даярдык деңгээли өсүү жолунда болоорун эске алуу зарыл. Окуучунун даярдык деңгээли өскөн сайын өздөштүрүлгөн кыймыл-аракеттерди шарттуу белгилер менен белгилеп, мүмкүн болушунча атайын терминологияны колдонууга умтулуу оң натыйжаларды берип, окуучунун ой жүгүртүүсүн калыптандырат. Эгерде ар бир өздөштүрүлгөн элементтин маанисин так жана даана түшүндүрүп берсе, анда окуучунун ордо оюнунун ыкмаларын ынанып үйрөнүшүнө, ордого болгон жалпы кызыгуусунун өсүшүнө жол ачылат.

Экинчи шарт - ордо оюнун өздөштүрүү менен байланышкан сабактардын жана машыгуулардын алдында коюлган милдеттердин вариативдүүлүгүн (ар түрдүүлүгүн) камсыз кылууга умтулуу катары таанылат. Тилекке каршы ордо ойнолуучу жайларга коюлуучу талаптар жетишээрлик деңгээлде стандартташтырыла элек. Милдеттүү түрдө аныкталган критерийлер чектелүү. Ошол себептен ар түрдүү, кээде ыңгайсыз шарттарда ордо оюну ойнолуп, мелдештер өткөрүлүп келет. Аталган жагдайды эске алуу менен ордо оюнунун техникасынын жана тактикасынын ордо ойнолуучу аянтчанын, чүкөлөрдүн жана томпойдун (абалактын) чегиндеги ар түрдүүлүгүн камсыз кылып, алмаштырып туруу керек. Топоздун томпою уйдун томпоюна караганда салмактуурак келет, кыймыл-аракеттин структурасына таасир тийгизип, аткарылып жаткан ыкмалардын өзгөрүшүн шарттайт. Өз алдынча мааниге ээ боло турган багыт катары машыгуучунун абалынын өзгөрүп (физикалык же болбосо эмоционалдык чарчап-чаалыгып) турган абалын да сунуштаса болот. Ошондой эле ордо оюнундагы кыймыл-аракеттерди аткаруу техникасынын чегинде да ар түрдүү вариативдүүлүктү колдонсо болот. Бул өңүттө

техникалык ыкмаларды аткаруу учурунда дененин абалын, кыймылдын багытын, траекториясын, мейкиндиктин параметрлерин өзгөртүп аткаруунун талап кылган тапшырмалардын санын жана сапатын өзгөртүү мүмкүнчүлүгү пайда болот. Мындай өзгөртүүлөр сабактын кызыктуу өтүшүнө өбөлгө болот.

Корутунду. Жогорку билимдүү дене тарбия мугалимдерин даярдоодо ордо оюну келечектүү спорттун түрү жана окутуу каражаты катары калыптануу жолуна түштү. Бул багытта Кыргызстанда алгылыктуу тажрыйба топтолду, ордо оюнунун теориясы жана методикасы түптөлө баштады. Ордо оюнуна үйрөтүү процессинин принциптери такталды, алардын теориялык негиздери, педагогикалык шарттары жана ишке ашыруу жолдору алгачкы ирет иштелип чыкты.

Адабияттар:

1. Кыргыз педагогикасы. Энциклопедиялык окуу куралы [Текст]/Жооптуу редактору И. Бекбоев //: -Бишкек, Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, -2004. - 173б.
2. Мамытов, А. Дене маданияты теориясы. Жалпы негиздери. Окуу куралы. [Текст]/ А. Мамытов, К.Ч. Джанузаков//: - Бишкек: 2011. -184б.
3. Абдуллаев, М.Т. Ордо оюну теориясы жана усулу. Окуу куралы. [Текст] /М.Т.Абдуллаев, Т.Т. Иманалиев//: - Бишкек: КББАнын “Билим” басма борбору. – 2015. – 144 б.
4. Улуттук дене тарбия. Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын улуттук дене тарбия факультетинин студенттерин окутуу боюнча өрнөктүү программа. Түзүүчүлөр Абдуллаев М.Т., Саралаев М.кК. - Бишкек, 2007, -59 б.
5. Анаркулов, Х.Ф. Кыргыз эл оюндары. Окуу китеп. [Текст]: /Х. Ф. Анаркулов//. Бишкек, 1992. – 190б.
6. Мамытов, А. Түрк элдеринин салттуу оюндары: теориялык көйгөйлөрү жана өнүгүү келечеги. [Текст]/А. Мамытов, Международный симпозиум "Традиционные игры и спорт Тюркских народов"//. - Кахраманмараш, Туркия, 8-10 декабрь, 2017 год. 89-92с.

*Токтомаматов Алмазбек Даткабекович,
п.и.к., Кыргыз билим берүү академиясы*

КЫРГЫЗСТАНДА БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫН ЖАКШЫРТУУ БАГЫТТАРЫ

*Токтомаматов Алмазбек Даткабекович,
к.п.н., Кыргызская академия образования*

НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ

*Toktomametov Almazbek Datkabekovich
Candidate of Pedagogical Sciences,
Kyrgyz Academy of Education*

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF EDUCATION SYSTEM IN KYRGYZSTAN

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасындагы билим берүү системасын жакшыртууга карата билим берүү саясатын өзгөртүү, балдардын дараметин ачуу, окуучулардын компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу, балдардын психологиялык абалы жана тарбиялоо, мугалимдин дараметин күчөтүү, билим берүүнүн мазмунун жаңылоо, көп тилдүүлүк, сапаттуу окуу-усулдук комплекстерди түзүү жана баалоо системасын өзгөртүү боюнча сунуштар берилди.

Ошондой эле макалада Кыргыз Республикасынын Президентинин жаңы жарлыгы менен билим берүүнүн артыкчылыктуу багытын дагы бир жолу бекемдеп, билим берүүнү тездик менен жаңылоо максатында тиешелүү иш-чараларды кабыл алуу, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Кеңешүүчү органды түзүү, реформаны ишке ашыруу үчүн жалпы коомчулуктун күчүн бириктирүү, балдарды эрте жаштан өнүктүрүү, мамлекеттик-жеке өнөктөштүктүн негизинде бала бакчалардын, мектептердин жогорку окуу жайлардын жеке менчик формаларын көбөйтүү сунушталды. Билим берүү системасында реформаны ишке ашыруудагы башкы фигура мугалим экендигин эске алуу менен, аны даярдоо, кесиптик чеберчилигин өркүндөтүү маселеси да талкууланды.

Макалада талдоо жана сыпаттоо методу колдонулду.

Аннотация: В статье даны рекомендации по улучшению системы образования по следующим направлениям: изменение политики образования, раскрытие потенциала детей, формирование компетентности учащихся, психологическое состояние учащихся и воспитание, усиление потенциала учителя, обновление содержания образования, многоязычие, создание качественных учебно-методических комплексов, изменение системы оценивания.

А также, в статье предложены: с новым указом Президента Кыргызской Республики укрепление статуса образования как приоритетное направление, утверждение соответствующих мероприятий в целях ускоренного обновления системы образования, создание Консультационного органа при Президенте Кыргызской Республики, объединение усилий всего общества, раннее развитие детей, увеличение количества частных детских садов, школ и высших учебных заведений на основе государственно-частного партнерства. Учитывая, что учитель является главной фигурой при реализации реформы в системе образования, обсуждены такие вопросы как подготовка и повышение квалификации учителей.

В статье использованы анализ и описательный метод.

Abstract: The article provides recommendations for improving the education system in the following areas: education policy change, unlocking the potential of children, developing student competence, psychological state of students and education, teacher capacity building, updating education content, multilingualism, creation of high-quality educational and methodical complexes and changing the assessment system.

And also the article suggested: with the new decree of the President of the Kyrgyz Republic strengthening the status of education as a priority, approval of relevant activities in order to accelerate the renewal of the education system, Establishment of the Advisory Body under the President of the Kyrgyz Republic, joint efforts of the whole society, early child development, increase in the number of private kindergartens, schools and higher education institutions based on public-private partnership.

Considering that the teacher is the main figure in the implementation of the reform in the education system, issues such as teacher training and professional development were discussed.

The article uses the analysis and descriptive method.

Түйүндүү сөздөр: билим берүү системасын реформалоо, эрте жаштан өнүктүрүү, окуучулардын компетенттүүлүктөрү, окуу-усулдук комплекс, интерактивдүү электрондук окуу материалдары, мугалимдердин адистигин өркүндөтүү, көп тилдүүлүк, окуучулардын жетишкендиктерин баалоо.

Ключевые слова: реформирование системы образования, раннее развитие, компетентности учащихся, учебно-методический комплекс, интерактивные электронные учебные материалы, повышение квалификации учителей, многоязычие, оценивание достижений учащихся.

Key words: reforming the education system, early development, student competencies, training and methodology complex, interactive electronic learning materials, assessing the achievements of students.

Мындан мурдагы макаланын [6, 25-30-б.] уландысы катары бул макалада билим берүүнүн мазмунун алдыңкы

тажрыйбаларды эске алуу менен өзгөртүү, жакшыртуу багытында төмөндөгүдөй сунуштарды айтууга болот:

Билим берүү саясатын өзгөртүүгө байланыштуу сунуштар

«Билим берүү жөнүндө» КР мыйзамынын 4-беренесинде [1] «Билим берүү Кыргыз Республикасынын мамлекеттик саясатынын артыкчылык берилген стратегиялык багыты болуп саналат», - деп жазылган. Ушул берененин негизинде Кыргыз Республикасынын Президентинин билим берүү системасын мындан ары натыйжалуу өркүндөтүүгө багытталган жаңы жарлыгы менен билим берүүнү артыкчылык багыты катары дагы бир жолу бекемдеп, мезгил талабын, акыркы кездеги өзгөрүүлөрдү эске алып, Билим берүүнүн жаңы концепциясын жана анын так аныкталган реалдуу иш пландарын бекитүүгө болот. Жаңы жарлык билим берүүнү тездик менен алдыга жылдырууга таасирдүү көмөк көрсөтүшү керек.

Билим берүү артыкчылык берилген стратегиялык багыт болуп жаткандыктан, ошол жарлык менен Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Кеңешүүчү органды (40-50 адамдан турган) түзүүгө болот. Бул орган билим берүү жаатындагы бардык маанилүү маселелерди карап, тиешелүү мамлекеттик органдарга кеңеш берет, КР Билим берүү жана илим министрлиги жүргүзүп жаткан реформаларга мониторинг жүргүзөт. Антпесе, билим берүүдө кандай реформа жүргүзүү керектигин, билим берүүдөгү стратегиялык артыкчылыктуу багыттарды 15 жылдан бери бир ууч гана топ чечип коюуда. Чечим кабыл алып, бирок кийин ишке ашпай калган же жарым-жартылай ишке ашкан айрым ошол чечимдер үчүн ал топ бир да жолу жооп берген жери жок.

Билим берүү абдан чоң тармак болуп саналат. Бүгүнкү күндө мектепте билим алып жаткан окуучулардын саны эле 1 млн 300 миңге жетип калды. Мектепке чейинки уюмдарда тарбияланып жаткандарды, атайын, баштапкы жана жогорку окуу жайлардагы студенттерди жана да тарбиячыларды, мугалимдерди, окутуучуларды, ата-энелерди, билим

берүүнү тейлегендерди кошсок, Кыргызстандагы элдин дээрлик бардыгы буга кирип калат. Билим берүү системасынын өзүнүн консервативдүү табиятын эске алсак, мындай чоң тармакты жакшыртуу, анда реформа жүргүзүү бул ишке **жалпы коомчулукту тартуу, анын бүтүндөй дараметин бириктирүү, аткарыла турган иштерди жана анын жыйынтыктарын системалуу кеңири талкуулап туруу** аркылуу гана ишке ашышы мүмкүн. Ал эми министрликтин айланасындагы бир ууч топ он беш жылдан ашык билим берүүнү реформалоо менен алектенип, түрдүү чечимдерди кабыл алып, ага абдан чоң каражаттар салынганы менен, көзгө көрүнөрлүк натыйжа болбой жаткандыгын турмуш ачык, так көрсөттү. Билим берүүнү олуттуу өзгөртүү үчүн учурда орун алып жаткан окуучунун **«бирөө» (ата-эне, мугалим, баа ж.б.) үчүн эмес, өзү, өзүнүн келечеги, бакубат жашоосу үчүн окуунун маанисин түшүнүүсүнө жетишүү абдан маанилүү**. Бирок, бул маселени өлкөдөгү билим берүү системасы гана чече албайт, ал мамлекеттик деңгээлде чечилүүсү шарт. Ал үчүн коомдо жемкордук (коррупция), кызматка акчанын же таанышынын аркасында орношуу деген түшүнүк болбошу керек. Учурда мындай мамилеге толук өтүү кыйынчылык жаратып турганы менен, ушул идеологияны коомдо талкуулоо, жайылтуу маселесин колго алуу зарыл. Мындай мамилеге өтпөй туруп, билим берүүнү реформалоо жаатында жасалган аракеттер толук кандуу ишке ашпайт жана коомдо жемкордук күчөй берет. Учурда дүйнөдө билим берүү системалары эң алдыңкы деп эсептелген Сингапурда, Гонконгдо, Түштүк Кореяда билим берүүнүн маанилүүлүгүн балдар башталгыч мектепке келгенге чейин эле билишет (Маалымат булагы: <https://offshorewealth.info/education-abroad/singapore-in-the-first-place-for-education-in-math-and-sciences>, 19.02.2018. алынды). Бул мамлекеттерде жемкордуктун деңгээли өтө төмөн болгондуктан, сапаттуу билимге ээ болбой туруп, акчанын, тааныштын күчү менен ишке орношуу, коомдо жакшы абалга жетишүү эч кимдин түшүнө да кирбейт жана практикада андай

нерсе болбойт. Коомдогу акыркы кездеги жемкордук менен күрөшүүнүн алкагында жаңы жарлык менен ушундай идеологияга негиз салып, түшүндүрүү иштерин жүргүзүп, ишти колго алып баштасак болот.

Билим берүү системасындагы жемкордукту азайтуу үчүн эгемендик алгандан берки **билим берүүгө жумшалган грант, кредит түрүндөгү каражаттарга ревизия жасап, талдоо жүргүзүү керек**. Анткени чейрек кылымдан ашык билим берүүгө абдан эле чоң көлөмдөгү каражат жумшалганы менен, анын натыйжасы ошол жумшалган каражатка шайкеш келген жери жок. Демек, ошол каражаттар туура эмес жумшалган деген жыйынтыкка келүүгө болот. Мындан ары да каражат ушундай жол менен сарптала берүүсүн токтотуу үчүн жогоруда айткандай ачык-айкын ревизия жүргүзүп, зарылчылык болсо, күнөөлүүлөрдү жазалап, коомчулукка жарыялоо зарыл.

Балдардын дараметин ачуу

Кайсы гана билим берүү системасы болбосун, анын **негизги максаты балдардын дараметин (потенциалын) ачуу** болуп саналат. Ал үчүн **эрте жаштан өнүктүрүүнү колго алуу керек**. Мында эрте жаштан өнүктүрүү борборлорунун жана эрте жаштан кийлигишүү борборлорунун ролу абдан зор. Эрте жаштан кийлигишүү кызматтары ден соолугунда көйгөйү бар балдар менен эрте жаштан иштеп баштаса, эрте жаштан өнүктүрүү борборлору балдардын дараметин эртелеп ачуу багытында иш жүргүзөт. Эрте өнүктүрүү борборлорунда 3 жашка чейинки балдарга кам көрүлгөндүгүнө карабастан, алар бешик үйлөрү (ясельные группы) эмес. Ал борборлорго атасы же энеси (көбүнчө энеси) баласын алып келип, чогуу ойношот, чогуу кайсы бир көнүгүүлөрдү жасашат, иштерди аткарышат. Ошол жерде ата-энелер түрдүү курактагы балдарды кантип кароо, тарбиялоо тууралуу лекцияларды угушат, талкууларга катышышат.

Бул багытта жаш жубайларга, кош бойлуу аялдарга балага кам көрүү тууралуу маалыматтарды берүүнү күчөтүү кажет. Баланы тарбиялоо ал төрөлө электе башталат, керек болсо бойго бүткөнгө чейин, ата-теги менен байланышта башталат

эмеспи. Баланын мээси төрөлгөндөн баштап 6 айда 50%, 3 жашта 70-80% калыптанат [5, 13-б.], демек, баланы мектепке келгенде окутабыз деген өтө эле кеч калгандыкты билдирет.

Көп мамлекеттерде эрте өнүктүрүү борборлору Саламаттык сактоо министрлигине же Социалдык өнүктүрүү министрлигине, же экөөнө чогуу карайт. Бирок, Кыргызстанда эрте өнүктүрүүнүн маанисин жана аны кантип уюштурууну бул министрликке караганда Билим берүү жана илим министрлиги жакшыраак түшүнгөндүктөн, мындай борборлорго биргелешип (Билим берүү жана илим министрлиги, Саламаттык сактоо министрлиги жана Социалдык өнүктүрүү министрлиги) кам көрүү, биргелешип башкаруу учурда туура болмок.

Мамлекеттик-жеке өнөктөштүктүн негизинде жеке менчик бала бакчаларды, мектептерди, жогорку окуу жайларды көбөйтүүгө колдоо көрсөтүү зарыл. Мында каражаттардын бир бөлүгүн ата-энелер көтөрүп, бюджеттен билим берүүгө бөлүнгөн акча бошойт. Бала бакчалардын атаандаш формаларын (толук, жарым күн, энелер мектеби ж.б.) түзүүнү колго алуу керек.

Компетенттүүлүк, балдардын психологиялык абалы жана тарбиялоо Кыргызстанда билим берүүчүлүктөн компетенттүүлүк парадигмага өтүк деп көптөн бери жарыялап келе жатканыбызга карабастан, билим берүүнүн мазмуну, методикасы бул багытта толук кандуу өзгөрбөй жатканына баарыбыз күбө болуп келебиз. 2005-2010-жылдары Кыргыз Республикасы билим берүүчүлүк багыттан компетенттүүлүк багытка өтүү үчүн 30 млн АКШ долларын сарптап, куррикулумдарды даярдаганыбыз менен, учурда бул документтердин расмий вариантын эч жерден табууга болбойт.

Компетенттүүлүктүн негизин билимдер, билгичтиктер, көндүмдөр түзөт, аларсыз компетенттүүлүк калыптанбайт. «Компетенттүүлүк билимдердин, билгичтиктердин түрдүү элементтерин жана ишмердиктин ыктарын окуу, инсандык, кесиптик кырдаалда өз алдынча колдонуу

боюнча адамдын жуурулушкан (интеграцияланган) жөндөмү» [2, 9-п.]. Учурда маалымат абдан көп, анын баарын окуучу канча аракет кылса да, өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүгү болбойт. Ошондуктан окуучулардын компетенттүүлүгүн калыптандырууну үч багытта кароого болот. Биринчиси – окутуу процессинде баланын турмушуна керектүү материалдарды гана берүү. Экинчиси – окуучуларды алган билимин турмушта пайдалана алгандай кылып окутуу. Үчүнчүсү – аны керектүү материалдарды кантип издеп табууга үйрөтүү [7, 53-б.].

Компетенттүүлүк мамилеге толук өтүү, компетенттүүлүккө негизделген окуу-усулдук комплекстерди даярдоо үчүн аларды жаза турган авторлорго кам көрүү зарыл. Авторлор өз предмети боюнча мыкты адис, мугалим болушу мүмкүн, бирок окуу китептердин теориясы жана практикасы – илимдеги өзүнчө багыт. Ошондуктан авторлорду бул багытта дайыма окутуп туруу керек. Бир-эки жолу окутканда эле авторлордун потенциалы толугу менен жогорулап, компетенттүүлүктү калыптандыра турган окуу-усулдук комплекстерди жазып жибериппейт. Авторлордун ассоциациясы сыяктуу түзүм болуп, ал Кыргыз билим берүү академиясы (КББА), мугалимдер менен байланышта туруктуу аракеттенсе, б.а. жок дегенде айына бир жолу (айталы ар бир айдын 3-жумасынын бейшемби күнү 15:00дө) талкуу уюштуруп турса, жакшы болмок. КББА аларга теориялык жана практикалык жактан жардам көрсөтмөк. Авторлорду окутуу боюнча программалар КББАда түзүлгөн. Авторлорду гана эмес, **окуу-усулдук комплекстер даяр болгондон кийин мугалимдерди да окутуу керек.** Жаңы окуу-усулдук комплекстер менен дароо иштеп кетүү жеңил жумуш эмес. Мында аралыктан (дистанциялык) окутууну, теле-радионун мүмкүнчүлүктөрүн да колдонсо болот.

Тездик менен өзгөрүп жаткан коомго ылайык компетенттүү муунду даярдоо, ага ылайык билим берүүнүн мазмунун жакшыртуу үчүн **тарбиялык иштерди, мектептен тышкаркы кошумча билим берүүнү күчөтүүгө жана кеңири**

жайылтууга да көңүл буруу шарт. Россия Федерациясында «Сабактан тышкаркы ишмердиктин артыкчылыктуу багыттары стандартына» ылайык, төмөнкүдөй сабактан тышкаркы ишмердиктин планы иштелип чыккан: спорттук-ден соолукту чыңдоочу, ата-мекенди сүйүүчүлүк (патриоттук), кошумча билим берүүчүлүк жана коомдук-пайдалуу ишмердиктер [3].

Тарбиялык иштерде, деги эле бардык предметтерди окутууда адеп маселеси көңүлдүн борборунда болуусу шарт. Маалыматтык-коммуникациялык технология өнүккөн заманда баланын жан дүйнөсүнүн гумандуу калыптанышы – абдан заманбап маселе. Андай болбогондо, түрдүү технологияны мыкты колдонгон, бирок ошол билгенин адамзатка каршы колдонгон муунду калыптандырып алышыбыз толугу менен мүмкүн.

Балдарды окутуп-тарбиялоодо ата-энелер менен тыгыз иштөөнү күчөтүү зарыл. Анткени балдардын келечеги биринчи кезекте ата-энелерге керек. Бүгүнкү күндөгүдөй кошумча төлөмдөрдүн айынан мектеп менен ата-эненин кайым айтышкан абалы балдардын келечеги, коомдун өнүгүшү үчүн абдан зыяндуу. Баланын өнүгүшү үчүн ыңгайлуу шартты бүгүн түзүш керек, эртең ал бул балага кереги жок болуп калат. Мамлекет толук камсыз кыла албаган шартта ата-энелердин көмөгү менен балдарга шарт түзүү зарыл, ата-энелерден чогултулган каражаттар биринчи кезекте балдарды өнүктүрүүгө, алардын дараметин ачканга жумшалышы шарт. Ата-энелерден акчаны топтоп алып, аны ар кайсы көрүнгөн иштерге сарптоо кылмыш кылган менен барабар.

Баланын психологиялык абалы тууралуу сөз кылганда, аны эки багытта кароо керек. Биринчиден, баланы коркутуп, жазалап окутуп-тарбиялоодон алыс болушубуз зарыл. Экинчиден, балада өзүнө болгон ишеним жаралмайынча, ал ийгиликтүү инсан боло албайт. Демек, **окутуунун артыкчылык багыттарынын бири баланын өзүнө болгон ишенимин калыптандыруу болушу кажет.**

Баланын өзүнө болгон ишеними анын коомдогу ордун да аныктайт. Баланын социалдашуусу, коомдон өз ордун табуусу –

абдан маанилүү маселелердин бири. Бүгүнкү күндө эмне үчүн көптөгөн жаштарыбыз керек болсо үй-бүлөсү менен Сирия сыяктуу согуш жүрүп жаткан өлкөлөрдө жүрүшөт? Ошолорду Кыргызстанды корго десе, макул болбойт эле, ал эми Сирия сыяктуу ата-бабасы билбеген мамлекеттерди коргомуш болуп жүрүшөт. Ушунун баары алардын коомдон өз ордун таппай калышынын кесепети болуп саналат.

Мугалимдин дараметин күчөтүү

Акыркы кездеги изилдөөлөр, тактап айтсак, эл аралык эксперттер Майкл Барбер менен Мона Мурshedдин изилдөөлөрү билим берүүнүн деңгээли мугалимдин деңгээлинен жогору болбой тургандыгын көрсөттү. Ошондуктан **мугалимдердин статусун көтөрүү зарыл.** Албетте, Кыргызстанда бул багытта да иштер жасалууда. Алсак, мугалимдердин жогорку айлыгы 2007-жылы 3 500 сомдун тегерегинде болсо, 2017-жылы 13 800 сомго чейин жетти, билим берүүнү жалпы каржылоо да жакшырды. Бирок, бул жетишсиз. Учурда өнүгүп жаткан мамлекеттердин бардыгында мугалимдин статусу абдан жогору. Чындыгында да **кандай гана өзгөрүүлөр, жаңылыктар болбосун, ал окуучуларга алар менен түздөн түз иштеген мугалим аркылуу өтөт.** Эгерде мугалимдин деңгээли начар болсо, анда эч кандай реформа ишке ашпайт. Бүгүнкү күндө эң мыкты билим берүү системасына жетишкен Түштүк Кореяда башталгыч класстардын мугалими болуш үчүн жалпы республикалык тест алууда алдыңкы 5 пайызга киргендер гана документтерин тапшыра алышат. Ал эми Финляндияда алдыңкы 10 %га, Сингапур менен Гонконгдо алдыңкы 30 %га киргендер мугалим боло алышат. Бирок, мугалимдин айлыгын, статусун көтөрбөй туруп, абитуриенттерге мындай талаптарды кое албайбыз.

Мугалимдерди даярдап жаткан жогорку жана атайын окуу жайларга талапты күчөтүп, чыгарган адистери кийин мектепте жакшы иштей албаса, начар натыйжаларды көрсөтсө, аларга жазалоо чараларын (бюджеттик орундарды азайтуу, рейтингин аныктоодо муну эске алуу, маалымат каражаттарына жарыялоо ж.б.) колдонууга болот. Мындай практика Англияда, АКШда

бар, ал жакта мындай окуу жайларга бөлүнүүчү гранттар, субсидиялар кыскарат.

Мугалимдердин кесиптик чеберчилигин өркүндөтүү үчүн насаатчылар институтун расмий түрдө киргизип, аларга акча төлөө маселесин чечүү керек. Мугалимдерди даярдоону да, алардын адистигин өркүндөтүүнү да олуттуу өзгөртүү, реформалоо абзел. Мугалимдерди даярдаган окуу жайларда студенттер толук кандуу практикадан өтүп, окуу жайды аяктаганга чейин сабактарды мыкты өтүп калган деңгээлге жетиши керек. Адистикти өркүндөтүүдө ваучердик системага өтүү менен, билимди өркүндөтүүгө мамлекеттик уюмдардан баштап, өкмөттүк эмес уюмдарга чейин тартууга болот. Билимин өркүндөткөн мугалимдердин баарына бирдей сертификат берилбестен, анын да бир нече түрү болуусу, курсту сөзсүз эле эки жума катар өтпөстөн, акырындык менен топтоо шартын киргизүүгө болот. Ошондой эле Польшанын практикасын алып, Билимди өркүндөтүү фондун түзүп, мугалимдердин айлыгынын 1 %ын (салыкка кетүүчү бөлүктөн) ай сайын ага которуп, жеке мугалимдердин гана эмес, бүтүндөй мектептин дараметин арттыруу маселесин да колго алууга болот [8]. Учурда долбоорлор башталгыч класстардын мугалимдери үчүн узак мөөнөттүү ар кандай тренингдерди

(окуучулардын жетишкендиктерин баалоо, билим берүү стандарттары, окуучулардын окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү ж.б.) өткөрүп жатат, бул тренингдердин материалдары мугалимдерди даярдаган окуу жайлардын окуу программаларына кирген жери жок. Мындай кылбастан, аларды ошол окуу жайлардан баштоо зарыл. Эң өкүнүчтүүсү – мугалимдердин адистигин өркүндөтүү менен алектенген адистердин жана илимий кызматкерлердин, усулчулардын өздөрүнүн адистигин жогорулатуу колго алынган эмес.

Билим берүүнүн мазмунун жаңылоо жана көп тилдүүлүк

Кыргызстанда учурда бардык окуучулар бардык окуу предметтерин негизинен милдеттүү түрдө окушат. Окуучулардын бир тобу айрым предметтерди мектепте өздөштүрө албай кыйналышат, натыйжада стресс алышып,

ден соолугун жоготушууда. Ошондуктан **тандоо предметтерине өтүү зарыл.** Мында милдеттүү окула турган окуу предметтер аныкталат, сааттары бекитилет. Ошол эле учурда тандоо менен окула турган предметтер, алардын сааттары көрсөтүлөт. Окуучулар жөндөмүнө, кызыгуусуна жараша тиешелүү өлчөмдө (саатта) окуу предметтерин тандашат. Муну улантуу менен, окуу планындагы варианттык (мектептик) компонентти кеңейтип, профилдик билим берүүгө өтүү, окуу жүктөмдөрүн азайтуу үчүн окуу предметтерин жуурулуштуруп, алардын санын кыскартуу керек.

Профилдик окутууга өтүү максатында **8-9-класстарда баштапкы профилдик окутууну, 10-11-класстарда профилдик окутууну киргизүү кажет.** Предпрофилдик окутууда кесипти тандоого багыттоо орун алып, мында окуучу кесиптик багытын туура эмес тандап алган болсо, башкасына өтүп кете берет. Ал эми профилдик окутууда белгилүү бир кесипке багыттоо күчтүү болуп, мектепти аяктаган окуучу тиешелүү деңгээлде бир кесипке ээ болуп калуусу керек.

Учурда Кыргызстанда экинчи тилди окутууга 1-класстан баштап жумасына 3 сааттан бөлүнүп башталып, чет тилди окутууга 3-класстан баштап 2 сааттан берилгенине карабастан, аларды окутуунун сапаты эч кимди канааттандырбайт, натыйжа да начар. Ошондуктан, тилдерди үйрөнүүнүн сапатын жакшыртуу жана окуу планындагы окуу жүктөмүнүн көлөмүн, андагы сааттардын жана окуу предметтеринин санын кыскартуу үчүн **чыныгы көп тилдүү билим берүүгө өтүү зарыл.** Дүйнөлүк билим берүү системасында мындай практика кеңири колдонулат. Кыргызстан бул ишти кошуна Казакстан менен бир мезгилде баштаганына карабастан, олуттуу түрдө артта калды. Чет тилди окутуунун сапатын жакшыртуу жана акырындык менен көп тилдүү окутууга өтүү үчүн 2017-2018-окуу жылынан баштап 5-класстарда чет тил жумасына 5 сааттан, 2018-2019-окуу жылынан баштап 6-класстарда жумасына 4 сааттан окутулууда. Бул тенденция кийинки класстарда да уланышы керек.

Көп тилдүүлүк программасын кайра карап, эмне үчүн Кыргызстанда бул маселе натыйжасыз болгонун тактоо жана бул боюнча чукул чараларды көрүү зарыл. Жаңы программаны даярдап, аны жогоруда сөз болгон жарлык менен бекитүүгө болот. Казакстанда мектептерде учурда окуу предметтери 3 тилде, уйгур, өзбек тилиндеги мектептерде 4 тилде окутулат, андан сырткары бир эле сабакта 3-4 тил колдонулган көп тилдүүлүк тажрыйбасы да практикаланат. Бизде бир да окуу предметин Кыргызстан боюнча бир тилге өткөрүүгө даяр эмеспиз.

Көп тилдүүлүктү колдонуу окуучулардын ошол тилде сүйлөй алуусуна кепилдик берет. Экинчиден, кыргыз тилге, орус тилге, чет тилге бөлүнгөн сааттардын санын кескин азайтып, ал сааттарды балдардын дараметин арттыруу, окуучуларды кесипке даярдоо багытында колдонууга болот.

Дүйнөдө билим берүү стандартынын эки түрү колдонулууда. Биринчиси – окуучудан талап кылынуучу талаптардын базалык деңгээлинин аныкталышы. Кыргыз Республикасында билим берүү стандартынын мына ушул түрү мыйзамдар менен бекитилген. Мында базалык деңгээлден өткөн бала талапка жооп берди деп эсептелет да, андан аркы талаптар так аныкталып жазылбайт. Ал эми билим берүү стандартынын экинчи түрүндө **мыкты окуучунун, бүтүрүүчүнүн үлгүсү, эталону түзүлөт да, окуучулар ага карата умтулушат, ошого багыт, ориентир алышат.** Көпчүлүк өнүккөн мамлекеттерде билим берүү стандартынын ушул түрү колдонулат. Кыргыз Республикасы да мыйзамдык негизде ушул экинчи жолго өтүүсү зарыл. Мында баланын алдында дайыма умтулууга боло турган багыт, үлгү, жетүүчү чек (маяк) көрүнүп турат.

Сапаттуу окуу-усулдук комплекстер

Ошондой эле **окуу-усулдук комплекстердин (УМК) чыныгы атаандаштыгын жаратмайынча бул процесстеги жемкордукту токтотуу мүмкүн болбойт.** Учурда бөлүнгөн акчага конкурстан уткан УМК толук басылып чыгат, ал эми кийинки орундарды алган УМКлар чыкпай калат. Аларды авторлор өз

каражаттарына чыгарып сатайын десе, мыйзам буга жол бербейт. Натыйжада УМКлардын атаандаштыгы декларация түрүндө айтылганы менен, аны практикада ишке ашыруу мүмкүн эмес. Ошондуктан 1-орунду алган УМКны 70-80%, экинчи орунду алган УМКны 20-30% чыгаруу сунушталат.

Учурунда ийгиликтүү колдонулуп келген, кийин популисттик чечим менен алынып салынган окуу китептердин ижарасын туруктуу кармап калуу менен, аны ийгиликтүү ишке ашыруу кажет. **Окуу китептердин ижарасын акыл-эс менен ишке ашыруу атаандаш, вариативдүү окуу-усулдук комплекстерди чыгарууну кошумча каражат менен камсыз кылат.**

Келечекте атаандаш окуу китептердин кайсынысын тандоону мектеп ата-энелер менен бирге чечсе, мамлекет ошол тандаган окуу китептердин акчасын компенсация кылса, окуу китептердин чыныгы рыноктук атаандаштыгы жаралмак жана бул окуу китептерин чыгаруу жаатындагы жемкордуктун азайышына өз салымын кошмок.

Интерактивдүү электрондук окуу китептерди, окуу материалдарды (ачык билим берүү ресурстары жана санариптик окуу материалдары) иштеп чыгуу үчүн Электрондук окуу китептерди, окуу материалдарды иштеп чыгуу борборун түзүү жана аларды эркин пайдалануу укугунда атайын сайтка жайгаштыруу билим берүүнүн сапатын жакшыртууга чоң салым кошмок.

Мындай уюмду КББАнын базасында ишке ашырса болот. Бирок, ал чоң каражатты талап кылат. Бүгүнкү күндөгү КББАдагы айлыкка эч бир программист келип иштебейт, ошондуктан алардын айлык маянасына байланыштуу жаңы нормативдик документтерди жана чечимдерди кабыл алууга туура келет.

Баалоо системасын өзгөртүү

Учурда жогорку окуу жайына тапшыргандар жалпы республикалык тест (ЖРТ) алуудан өтөт да, анын натыйжасына жараша студент болуп калат же болбойт. Ал эми мектептердин (мамлекеттин) мамлекеттик үлгүдөгү документи (жетилгендик аттестаты) эч кандай роль

ойнобойт. Мындай система дүйнөдөгү эч бир мамлекетте жок. Албетте, ЖРТ жогорку окуу жайына өтүүдөгү жемкордукту кыскартууга жардам берди. Бирок, аны кыска мөөнөттө колдонуп, акырындык менен абалдан чыгып кетүү керек эле. Учурда бүтүрүүчүлөр тест алына турган сабактарга гана көңүл бөлүп, бекем негиздеги билим алууга эмес, репетиторлорду жалдап, эптеп бир жолу болуучу тест тапшыруудан өтүп кетүүгө аракет кылышууда. Ошондуктан тест тапшырууну бир гана жолу ЖРТ түрүндө эмес, мектепте акыркы жылы кеминде 2 жолу өткөрүп, анын орточо жыйынтыгын эске алуу керек эле, ошондой эле аттестаттагы орточо бааны да эске алуу зарыл. Эл аралык практикада аттестаттын баркы күчтүү болот жана тест алына турган болсо, ал жыл ичинде бир нече жолу өткөрүлөт. Мисалы, Туркия Республикасында мындай тест окуу жылы ичинде 4 жолу алынат жана орточо балл чыгарылат.

Мектептин бүтүрүүчүлөрүнөн алынган тест ошол эле учурда мектептин жалпы абалын, деңгээлин да көрсөтөт. Буга жараша мектепти баалоого болот. Ошондой эле тест алуу/баалоо менен окутуунун байланышын күчөтүү, анын эмнеден аксап жаткандыгын эске алуу, баалоонун натыйжасына жараша окутууга, анын мазмунуна өзгөртүү киргизүү мезгил талабы болуп саналат.

Эң акырында айтарыбыз, билим берүү системасында олуттуу реформаларды ишке ашыруу үчүн Билим берүү жана илим министрлигинин, ага караштуу мамлекеттик түзүмдөрдүн дараметин (потенциал) күчтөндүрбөй туруп, реформаны ишке ашыруу мүмкүн эместигин, реформаны туруктуу иштеген, омоктуу мамлекеттик түзүмдөр ишке ашыарын алдыңкы билим берүү тажрыйбасы бар мамлекеттердин тажрыйбасы толугу менен далилдеди. Кыргызстанда билим берүү тармагына келген каражаттардын басымдуу бөлүгүн гранттан грантка жашаган 2-3 гана өкмөттүк эмес уюм «илип кетип, өздөштүргөнү»

менен, натыйжасы алгылыктуу эмес экендигин турмуш көрсөтүүдө. Эгерде ушундай кыйраткыч абал мындан ары да улана берсе, анда кандай гана аракеттерди жасасак да, каржылоону 3-4 эсе көбөйтсөк да, билим берүү системасында эч кандай өзгөрүү болбой тургандыгын баса белгилеп кетүүгө туура келет!

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамы, 2003.
2. Кыргыз Республикасында Жалпы мектептик билим берүүнүн мамлекеттик стандарты, КР Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы №403 токтому менен бекиген.
3. Особенности ФГОС начального общего образования. Маалымат булагы: https://edu.tatar.ru/upload/images/files/Osobennosti_FGOS.pdf, алынды: 20.10.2017.
4. Барбер Майкл, Муршед Мона. Как добиться стабильно высокого качества обучения в школах: уроки анализа лучших систем школьного образования мира. Маалымат булагы: <http://www.twirpx.com/file/1015363>, алынды: 23.10.2017.
5. Масару Ибуко. Үч жаштан кийин кеч. – Б.: 2015. -232 б.
6. Токтомаматов А. Кыргыз Республикасынын мектепке чейинки жана мектептеги билим берүүсүндөгү өзгөрүүлөр, КББАнын кабарлары, №1 (44), 2018.
7. Токтомаматов А.Д. Сабактын максаттары, баалоо жана компетенттүүлүк //КББАнын кабарлары. №1 (41), 2017.
8. Токтомаматов А.Д. «Польшадан алынган сабактар же билим берүүнү жакшыртуу жолдору», Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жарчысы, атайын чыгарылыш, 2015.

Рецензент: п.и.д, проф. Добаев К. Д.

*Син Елисей Елисеевич,
доктор педагогических наук, профессор
Центр теории и технологии обучения
Кыргызская академия образования*

ИЗУЧЕНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ТЕОРИИ ВЕРОЯТНОСТЕЙ В ОСНОВНОЙ ШКОЛЕ

*Син Елисей Елисеевич,
Кыргыз билим берүү академиясы
Окутуунун теориялары жана технологиялары борбору
педагогика илимдеринин доктору, профессор.*

НЕГИЗГИ МЕКТЕПТЕ ЫКТЫМАЛДУУЛУК ТЕОРИЯСЫНЫН ЭЛЕМЕНТТЕРИН ОКУТУУ

*Sin Elisey Eliseevich
Doctor of pedagogical sciences, professor.
Centre of theory and technology of education
Kyrgyz Academy of Education*

THE STUDY OF ELEMENT OF PROBABILITY THEORY IN PRIMARY SCHOOL

Аннотация. Статья посвящена введению в школе двух важных категорий теории вероятностей: «случайное событие» и понятие вероятностей. Цель статьи помочь учителям школ при изучении материалов теории вероятностей и привить учащимся первичные навыки применения вероятности в решении различных прикладных задач. Для облегчения восприятия материал даётся индуктивно и неформально, базируется на естественных суждениях.

Программой по математике для основной школы (5-9 классы) предусматривается изучение следующих вопросов из теории вероятностей: элементарные события, классическое и геометрическое определение вероятностей, вероятность суммы, разности и произведения. Зависимые и независимые события. Решения простейших задач по теории вероятностей и др. Дальнейшая формализация основных понятий и теории рекомендуется осуществить на более старших классах, где учащиеся смогут углублять свои знания на основе аксиом теории вероятностей.

Ключевые слова: случайное событие, достоверное событие, невозможное событие. Правила нахождения вероятностей.

Аннотация. Бул макала мектепке ыктымалдуулук теориясынын эки маанилүү түшүнүгүн «Капыстык окуя» жана ыктымалдуулук түшүнүгүн киргизүүгө багытталат. Макаланын максаты мугалимдерге жардам катары жана окуучулардын прикладдык маселелерди чыгарууда аны колдонуу көндүмдөрүн өнүктүрүү. Программада негизги мектепте (5-9 класста) төмөнкү материалдарды окутуу каралат: ыктымалдуулукту, элементардык окуяларды, классикалык жана геометриялык аныктамалар, кошуу, алуу жана көбөйтүү. Көз каранды жана көз карандысыз окуялар. Ыктымалдуулук теориясы боюнча жөнөкөй маселелерди чыгаруу. Кийинки негизги түшүнүктөрдү жана теорияларды калыптандыруу жогорку (10-11 класстарда) терендетип аксим теориялардын негизинде окутуу сунушталат.

Негизги сөздөр: кызматтык окуя, аныкталган окуя, ыктымалдуулукту табуу эрежеси.

Annotation. The article is devoted to the introduction in school of two important concepts of probability theory. "Random event" and the concept of probability. The aim of the article is to help teachers in studying the materials of the theory of probability and instill in students the primary skills of its application in solving various applied tasks. To facilitate perception, the material is given inductively and informally, based on natural situations.

The program in mathematics for primary school (grades 5-9) provides for the study of the following questions from probability theory: elementary events, classical and geometric definitions of probabilities, probability of sum, difference, and product. Dependent and independent events. The solution of the simplest problems of probability theory and others. Further formalization of the basic concepts and theories is recommended to be carried out in the older (10–11 grades), where students will deepen their tasks based on the axiom of probability theory.

Keywords: random event, reliable event, impossible event. The rule of finding probabilities.

1. Понятие вероятности

Одной из ведущих содержательных линий школьного предмета «Математика» является вероятность и статистика, в цели изучения которого заложено формирование вероятностной компетентности при решении задач содержащих случайные события.

Среди многочисленных определений теории вероятностей данных в трудах: В.И. Бунимовича, Б.В. Гнеденко, Н.М. Смирнова, А.Я. Хинчина, А.М. Яглома, И.М. Яглома и др. хочется выделить определение данное академиком А.Н. Колмогоровым: «вероятностная теория – математическая наука, позволяющая по вероятностям одних случайных событий находить вероятность других случайных событий, связанных каким-либо образом с первым» [3, с. 63].

Для объяснения учащимся на уроках таких понятий как «случайное», «невозможное», «достоверное» и др. удобно использовать хорошо знакомые детям предметы: домино, игральная карта, игральная кость, нарды и др. Одним из наиболее доступных – монета, игральная кость (куб с цифрами на гранях). При однократном

бросании монеты мы вправе ожидать появления одного из двух событий: выпадения «герба» или «цифры». Вероятность появления одного из этих событий равнозначно и равна $\frac{1}{2}$, а вероятность появления «герба» или «цифры» равна 1. (Цифра 1 означает, что данное событие обязательно произойдет и называется достоверным событием). Вероятность одновременного появления «герба» и «цифры» – невозможное событие и вероятность такого события равна нулю.

Бросая игральную кость, мы вправе ожидать появления одного из цифр: 1; 2; 3; 4; 5; 6 (это достоверное событие). Вероятность появления одного из шести цифр равна $\frac{1}{6}$. Появления цифры 7, 8 и т. д. (цифры больше 6) – событие невозможное. Вероятность такого события равна нулю.

Появление числа очков свыше «четырёх» – событие случайное. Это может произойти, если на игровой кости выпадут цифры 5 или 6, и событие не произойдет, если выпадут цифры: 1, 2, 3, 4.

Появление цифры меньше «пяти» – события случайное:

- событие произойдет, если выпадут цифры: 1; 2; 3; 4;
- событие не произойдет, если выпадут цифры: 5; 6.

Учитывая, что вероятность появления каждой цифры игровой кости равна $\frac{1}{6}$, то не трудно найти вероятность появления цифры меньше пяти:

$$\frac{1}{6} + \frac{1}{6} + \frac{1}{6} + \frac{1}{6} = \frac{4}{6} = \frac{2}{3}.$$

Вероятность появления цифры 5 или 6 равно: $\frac{1}{6} + \frac{1}{6} = \frac{2}{6} = \frac{1}{3}$.

Аналогичных задач в реальности множество, в связи с этим появляется необходимость поиска обобщенной (универсальной) формулы для подсчета вероятности случайных событий. Обозначим значение вероятности некоторого события (А) через P(A), которая выражается формулой (1):

$$P(A) = \frac{m}{n}, \quad (1)$$

где m - число событий благоприятствующих, а n – число всех равновозможных случаев этого события.

Задача 1. Найти вероятность случайного события, которое выражается в

появлении на игральной кости числа очков, превышающих четыре.

Решение. Появление числа очков свыше 4 на игральной кости – это случайное событие, так как оно может произойти, или не произойти. Беря во внимание, что появление числа очков: 1; 2; 3; 4; 5; 6 – равнозначно (появление очков равновозможное событие при условии, что игральная кость имеет форму правильного куба и ее плотность распределена равномерно по всему объёму).

Для появления числа очков, превышающих число четыре, благоприятствуют два случая: 5 и 6 очков. Число всевозможных случаев шесть: 1; 2; 3; 4; 5; 6.

$$\text{Тогда } P(A) = \frac{2}{6} = \frac{1}{3}.$$

$$\text{Ответ: } P(A) = \frac{1}{3}.$$

Иногда на практике бывает, что число благоприятных случаев отсутствует, тогда в формуле (1) $m = 0$ и $P(A) = 0$ (нулевая вероятность).

В случае, когда все события благоприятны, то в формуле (1): $n = m$.

Тогда $P(A) = \frac{n}{n} = 1$ (достоверное событие).

Из выше изложенного можно определить верхние и нижние границы вероятности для любого события A :

$$0 \leq P(A) \leq 1. \quad (2)$$

Задача 2. При каких событиях A и B возможно равенство $A + B = B$?

Решение. Сумма событий $A + B$ представляет собой новое событие, состоящее в наступлении хотя бы одного из событий A или B .

Если $A + B = B$, то событие B включает в себе событие A . Например, если событие A – попадание в мишень S_A (например, десятка), а B – попадание в мишень S_B (например, девятка) то область мишени S_A находится внутри области S_B [2, с. 9-10].

2. Простейшие теоремы

Случайные события бывают совместимые и несовместимые. Если при осуществлении события A возможно осуществление события B , то такие события принято называть совместимыми.

Если же при осуществлении события A , появление события B невозможно (Например, при бросании монеты невозможно

одновременное появление “герба” и “цифры”). Такие события называют несовместимые.

Пусть при бросании игральной кости событие A – появление числа очков больших “двум”, а событие B – появление чётного числа очков.

Событию A удовлетворяют числа: 3; 4; 5; 6. Событию B – 2; 4; 6.

Совместными событиями A и B будут появление чисел 4 или 6.

Несовместимым событием будет одновременное появление “двойки” и “тройки”.

Задание 3. Вычислить вероятность появления на игральной кости числа очков не более цифры “два”.

Решение. Пусть A – событие заключающиеся в появлении цифры “единица”, а B – событие, появление “двойки”. События A и B несовместимые. Обозначим через C – событие появления числа очков не более «двух». Тогда

$$P(A) = \frac{1}{6}; \quad P(B) = \frac{1}{6}.$$

$$P(C) = P(A) + P(B).$$

(3)

$$P(C) = \frac{1}{6} + \frac{1}{6} = \frac{2}{6} = \frac{1}{3}.$$

$$\text{Ответ: } \frac{1}{3}.$$

Формулу (3) называют формулой сложения вероятностей. В более обобщенной форме формула (3) выглядит так:

$$P(C) = P(A_1) + P(A_2) + \dots + P(A_i) + \dots + P(A_n), \quad (4)$$

где A_i – несовместимые события, $i = \overline{1, n}$.

При бросании игральной кости невозможно одновременное появление нескольких очков (всегда будет выпадать только одна грань с одной цифрой). Если несовместимое событие единственно возможно, то их принято называть противоположенными и обозначают: A и $\bar{A}$. При этом появление одного из них достоверно [5, с. 21]:

$$P(A) + P(\bar{A}) = 1. \quad (5)$$

Например, событие появления числа очков при бросании игральной кости более “четырёх” и событие появления числа очков не более “четырёх” – являются противоположными событиями. Это не трудно доказать: если обозначим через A – событие появления числа очков не более “четырёх”, а через $\bar{A}$ – событие появления числа очков более “четырёх”.

Тогда

$$\begin{aligned} P(A) &= \frac{1}{6} + \frac{1}{6} = \frac{2}{6} = \frac{1}{3}, \\ P(\bar{A}) &= \frac{1}{6} + \frac{1}{6} + \frac{1}{6} + \frac{1}{6} = \frac{2}{3}, \\ P(A) + P(\bar{A}) &= \frac{1}{3} + \frac{2}{3} = 1. \end{aligned}$$

Более сложные события определяются через теорему умножения

$$P(AB) = P(A) \cdot P(B) \quad (6)$$

Вероятность сложного события (C) равна произведению вероятностей событий, из совмещений которых они состоят. Теорема (6) может быть обобщена для любого числа совместных событий:

$$P(C) = P(A_1 \cdot A_2 \cdot \dots \cdot A_n) = P(A_1) \cdot P(A_2) \cdot \dots \cdot P(A_n), \quad (7)$$

где A_n – совмещенные события.

В школе формулу (6) часто называют проще – правилом умножения вероятностей событий A и B.

Для формулы (6) существует обратное правило: если $P(B) \neq 0$, то событие A не зависит от события B и вычисляется по формуле:

$$P(A) = \frac{P(AB)}{P(B)}. \quad (8)$$

Задание 4. Найти вероятность того, что вытащенная наугад кость домино окажется «дублем» если известно, что сумма очков на этой кости является четным числом.

Решение. Пусть событие B состоит в том, что сумма очков на игральной кости «четное». Благоприятствуют этому событию 16 случаев и её вероятность равна:

$$P(B) = \frac{16}{28} = \frac{4}{7}.$$

Зная, что число костей домино с «дублем» равна семи, то её вероятность определяется по формуле $P(AB) = \frac{7}{28} = \frac{1}{4}$.

$$P(A) = P(AB) : P(B) = \frac{1}{4} : \frac{4}{7} = \frac{7}{16}.$$

Ответ: $\frac{7}{16}$.

Задание 5. Из колоды игральных карт наугад выбирают одну карту. Пусть события A заключается в том, что вынутая карта является «тузом» красной масти.

Решение. Очевидно, что вероятность выбранной карты будет «туз» равна: $P(A) = \frac{4}{36}$.

Вероятность, что карта будет красной масти («бубновая» или «червовая») равна: $P(B) = \frac{18}{36}$.

Тогда вероятность, что вынутая карта будет «тузом» и одновременно красной масти равна: $P(AB) = P(A) \cdot P(B) = \frac{4}{36} \cdot \frac{18}{36} = \frac{1}{9} \cdot \frac{1}{2} = \frac{1}{18}$.

Ответ: $\frac{1}{18}$.

3 Повторное испытание

Пусть бросание игральной кости повторяется n – раз, и при этом нас интересует появление на игральной кости числа очков более «двух».

Вероятность появления более двух очков равно m, где m принимает значения от 0 до n.

Удобно при решении данной задачи вероятности обозначать через двойные индексы, например $P_{m,n}$.

Вероятность события A (появление цифры: 3,4,5,6) при одном бросании равна: $P(A) = \frac{4}{6} = \frac{2}{3}$.

Вероятность противоположного события $\bar{A}$ по формуле (5) равна:

$$P(\bar{A}) = 1 - P(A) = 1 - \frac{2}{3} = \frac{1}{3}.$$

При единичном бросании игральной кости присутствуют две возможные события: A или $\bar{A}$.

При двухкратном бросании уже возможны четыре комбинаций событий: AA; A $\bar{A}$; $\bar{A}$ A; $\bar{A}\bar{A}$.

Применяя правила сложения и умножения вычислим:

$$P_{2,2} = p \cdot p = p^2;$$

$$P_{1,2} = pq + qp = 2pq;$$

$$P_{0,2} = qq = q^2.$$

$$P(A) = P_{2,2} + P_{1,2} + P_{0,2} = p^2 + 2pq + q^2 = (p+q)^2. \quad (9)$$

При трехкратном бросании присутствует восемь комбинации:

AAA; AA $\bar{A}$; A $\bar{A}$ A; $\bar{A}$ AA; A $\bar{A}$ $\bar{A}$; $\bar{A}$ A $\bar{A}$; $\bar{A}\bar{A}$ A; $\bar{A}\bar{A}\bar{A}$.

Соответственно этим комбинациям вычисляются их вероятности:

$$P_{3,3} = ppp = p^3;$$

$$P_{2,3} = ppq = pqr + qrp = 3p^2q;$$

$$P_{1,3} = rqq + qrp + qrp = 3pq^2;$$

$$P_{0,3} = qq q = q^3.$$

$$P(A) = p^3 + 3p^2q + 3pq^2 + q^3 = (p+q)^3 \quad (10)$$

В формулах (9) и (10) коэффициенты в разложении двухчленов являются коэффициентами бинома Ньютона [1, с. 20].

Из этого можно сделать заключение, что вероятности $P_{m,n}$ при $m = 0; 1; 2; \dots (n - 1); n$, являются членами разложения двухчлена n -ой степени (11):

$$(p + q)^n = C_n^0 p^0 q^n + C_n^1 p^1 q^{n-1} + \dots + C_n^m p^m q^{n-m} + C_n^n p^n q^0. \quad (11)$$

или

$$P(A) = \sum_{m=0}^n P_{m,n} = \sum_{m=0}^n C_n^m p^m q^{n-m}. \quad (12)$$

При этом нельзя забывать, что $p + q = 1$ [4, с. 6-7].

Задание 6. Стрелок сделал три выстрела без прицела в стену, имеющую вид шахматной доски (с черно-белыми клетками в форме квадратов). Требуется вычислить вероятность того, что m выстрелов попадут в белое поле.

Решение. Слова “без прицела” необходимо понимать, что попадания в любую точку стены равновероятными.

Обозначим вероятность попадания выстрела в белое поле через P . Учитывая, что белых полей на стене столько же, сколько черных (как на шахматной доске), то $p = q = \frac{1}{2}$.

Тогда по формуле (12) вероятность попадания выстрела в белое поле m раз определяется через рекуррентную формулу (13):

$$P_{m,3} = C_3^m p^m q^{3-m}, \text{ где } m = 0; 1; 2; 3. \quad (13)$$

$$\text{При } m = 0: P_{0,3} = \frac{1}{8};$$

$$\text{при } m = 1: P_{1,3} = \frac{3}{8};$$

$$\text{при } m = 2: P_{2,3} = \frac{3}{8};$$

$$\text{при } m = 3: P_{3,3} = \frac{1}{8};$$

$$\text{Ответ: } \frac{1}{8}; \frac{3}{8}; \frac{3}{8}; \frac{1}{8}.$$

Если учащиеся не знакомы с биномом Ньютона, то задачу можно решить непосредственным подсчетом вероятностей. Для этого необходимо рассмотреть все возможные случаи.

Обозначим попадание выстрела в белое поле (б), а попадание в черное поле – (ч). При трех выстрелах возможны шесть случаев:

ббб; ббч; бчб; чбб; чбч; ччч.

Из всевозможных случаев благоприятных событий для $m = 0; 1; 2; 3$, будут соответствовать 1; 3; 3; 1 комбинации.

Применяя определение математической вероятности (1) получим:

$$P_{0,3} = \frac{1}{8}; \quad P_{1,3} = \frac{3}{8}; \quad P_{2,3} = \frac{3}{8}; \quad P_{3,3} = \frac{1}{8}.$$

$$\text{Ответ: } \frac{1}{8}; \frac{3}{8}; \frac{3}{8}; \frac{1}{8}.$$

Таким образом, изучение элементов теории вероятностей в школе, применение учащимися вероятностных знаний в самой математике и на других предметах содействуют пониманию учащимися ее роли в решении многих жизненных задач [6, с.3]. Способствует приобретению учащимися устойчивых навыков логического мышления и навыки оценки в проводимых рассуждениях и расчетах. Приобретение вероятностных навыков на уроках позволяет учащимся самим оценивать окружающую реальность и само бытие через вероятностное видение и мышление, что способствует значительному повышению общей математической культуры.

Литература:

1. Андрухаев Х.М. Сборник задач по теории вероятностей. М.: «Просвещение», 1985. - 160 с.
2. Володин Б.Г., Ганин М.П., Динер И.Я. и др. Сборник задач по теории вероятностей, математической статистике и теории случайных функций. - М.: «Наука», 1970. - 656 с.
3. Иванов - Мусатов О.С. О теории вероятностей // Математика в школе. - 2005. - № 5. - С. 63.
4. Никольский А.М. Простейшие задачи из теории вероятностей // Математика в школе. - 1956. - № 2. - С. 5-16.
5. Солодовников А.С. Теория вероятностей. - М.: «Просвещение», 1983. - 207 с.
6. Син Е.Е., Бекбоев И.Б. Теория вероятностей и математическая статистика как средство миропознания школьника // Известия Кыргызской академии образования. - 2013. - № 1. - С. 3-7.

Рецензент: д.п.н., проф. Мамбетакунов Э. М.

Син Елисей Елисеевич,
доктор педагогических наук, профессор.
Центр теории и технологии обучения
Кыргызская академия образования

ОТЛИЧНИКИ – ГОРДОСТЬ ИЛИ ПРОБЛЕМА ШКОЛЫ?

Син Елисей Елисеевич,
Кыргыз билим берүү академиясы
Окутуунун теориялары жана технологиялары борбору
педагогика илимдеринин доктору, профессор

МЫКТЫ ОКУУЧУЛАР – МЕКТЕПТИН СЫЙМЫГЫБЫ ЖЕ КӨЙГӨЙҮБҮ?

Sin Elisey Eliseevich,
Doctor of pedagogical sciences, professor.
Centre of theory and technology of education
Kyrgyz Academy of Education

ARE STRAIGHT – A SCHOOL STUDENTS A PRIDE OR A SCHOOL PROBLEM?

Аннотация. В статье затрагиваются вопросы, связанные с учебной деятельностью детей и положением отличников в школе. Анализ источников по исследуемой теме и практика школы позволили выделить отдельные проблемы присущие сегодня отличникам. Выяснено, что в педагогической и психологической науке уделяется довольно серьезное внимание к проблемам неуспевающих или одаренных детей. А проблемы связанные с отличниками остались на втором плане, предполагая, что у отличников все в порядке. В результате неуспевающих “вытягивают” или “дотягивают” до уровня троечников, в то время как число отличников при переходе на более высокую ступень обучения – уменьшается.

Одной из причин такого положения является сама ученическая среда и не высокий статус отличника в ней. С другой стороны, выяснено, что учителями школ отличники “загнаны” в рамки школьных программ и учебников.

Усвоить на высоком уровне весь программный материал и качественно выполнить все задания по всем предметам одновременно в течение отведенного учебным планом время не под силу даже

самому одаренному ученику. Наверно поэтому не все одаренные дети – отличники и наоборот не все отличники – одаренные.

В ходе исследования выяснено, что обучаясь в школе, отличники по сравнению с троечниками и хорошистами выдерживают большую учебную и психологическую нагрузку за результат обучения и нуждаются в большем внимании.

Ключевые слова: отличник, взаимоотношения учащихся, проблемы социализации.

Аннотация. Бул макалада мектептеги мыкты окуучулардын окуу ишмердүүлүктөрү жана дегеле алардын орду жөнүндө сөз болмокчу. Изилденүүчү тема боюнча булактарды талдоо жана мектеп практикасы бүгүнкү күндө окуунун мыкты окуучуларына (отличниктер) байланыштуу көйгөйлөрдү бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди. Педагогикалык жана психология илиминде окуу жетишүүсү төмөн же тескерисинче таланттуу балдарга көбүрөөк көңүл бурулат. Ал эми мыкты окуучулардын иштери бардыгы жайында деген ой менен, көйгөйлөрү экинчи орунда кала берет. Жыйынтыгында жетише албаган окуучуларды «сүйрөп» же «көтөрмөлөп»

орто окуган балдардын катарына кошобуз, ал эми улам жогорку класска көчкөн сайын мыкты окуучулардын саны азая берет.

Мындай көрүнүштүн бирден-бир себеби - бул мыкты окуган окуучунун жогорку статусу эмес, ал окуучулардын чөйрөсү. Ал эми экинчи жагынан мыкты окуучулар мугалимдер тарабынан мектеп программасынын жана китептердин чегинен чыга албай калышат.

Окуу планы тарабынан бөлүнгөн убакыттын чегинде бардык программалык материалдарды ар бир предметтен жогорку деңгээлде жана сапаттуу аткара алуу таланттуу балдарга да оңой эмес. Балким ошол себептен бардык эле таланттуу балдар – окуунун мыктысы боло албайт, ал эми окуунун мыктысы – таланттуу боло албайт.

Изилдөөнүн жүрүшүндө мектепте мыкты окуучулар орто жана начар окуган окуучуларга салыштырмалуу окуу процессинде психологиялык кыйынчылыктарга көп дуушар болушат жана көбүрөөк көңүл бурууга муктаж экендиги аныкталган.

Түйүндүү сөздөр: мыкты окуучу, окуучулардын өз ара мамилешүүсү, социалдашуу көйгөйлөрү.

Abstract. The article deals with issues related to educational activities and the situation of straight – A students in school. The analysis of the sources on the topic under study and the practice of the school made it possible to single out certain problems inherent today of straight – A school students. It has been found that in pedagogical and psychological science there is a rather serious attention to the problems of under-performing or gifted children. And the problems associated with straight – A school students remained in the background, assuming that the straight – A school students are fine. As a result, those who do not succeed “are pulled out” or “reach out” to the level of C school students, while the number of straight – A school students at the transition to a higher level decreases.

One of the reasons for this situation is the student environment itself and not the high status of a straight – A school student. On the other hand, it was found out that the straight – A school students were “driven” by school

teachers into the framework of school programs and textbooks.

To master all the program material at a high level and to fulfill all the tasks in all subjects simultaneously during the time allotted by the curriculum is beyond the capacity even to the most gifted student. That is probably why not all gifted children are straight – A school students and vice versa, not all straight – A school students are gifted.

In the course of the study, it was found out that when studying at school, straight – A school students, compared with C school students and B school students can withstand a large educational and psychological burden for the result of training and need more attention.

Key words: straight – A school student, student relationships, the problem of socialization.

Мы давно привыкли, что в каждой школе и в каждом классе есть отличники. Можно сказать, что отличники – это своего рода ученическая элита, которая образует отдельную социальную группу детей в школе.

Надо признать, что эту группу отличает ответственность, исполнительность, хорошая самоорганизация, наличие определенных способностей к учёбе, присутствие самооценочных качеств и т.д. И в тоже время она беззащитна. Даже среди сверстников бытует предвзятое представление об отличниках как замкнутых, немного закомплексованных учёбой, не всегда адаптированных к окружающим и к жизни. С ними трудно общаться и чаще всего, они сконцентрированы на любви к себе, поэтому у них мало друзей и т.д. Есть даже стандартное определение: «типичный отличник» или ещё хуже «ботаник». И это на фоне того, что ученики «не отличники» – это обычные нормальные дети, которые дружелюбны, общительны, открыты, готовы всегда помочь (у которых можно списать домашнюю или контрольную работу) и т.д.

Для родителей, родственников, учителей всегда очень существенно и значимо когда говорят об их детях: отличник или троечник. При этом, внимание

и уважение вызывают ученики относящиеся к первой и полное равнодушие ко второй [3, с.56].

Если взглянуть на эту проблему с позиции образования, то следует сказать, что именно отличники учебы соответствуют образовательным стандартам, требованиям общества и интересам родителей и т.д. Тем не менее, отличники не пользуются большим авторитетом и популярностью среди своих сверстников. Следовательно, с отличниками в школе существуют проблемы.

Хотя о реальных проблемах и нуждах отличников почему-то не принято говорить вслух. Для учителей школ отличники – это опора, это любимцы и гордость школы. На их знания, помощь, способности и талант они опираются во время уроков и других школьных и внешкольных мероприятиях. А при оценке их педагогического труда и проверках отличники составляют требуемый уровень качества и успеваемость класса и т.д. Другими словами, отличник – это ученик, который сегодня отличается от остальных. Например, в Финляндии нет в школе понятия «отличник» или «троечник», так как нет различия в уровне знаний между «самым слабым» и «самым сильным» учеником.

Если спросить об отличниках самих детей из группы так называемых «не отличников», то можно услышать, что «отличники – это самые послушные учащиеся, которые живут по чужой указке (они старательно выполняют указания учителей, родителей, и поэтому не имеют своих мнений), и как результат не всегда успешно решают собственную самостоятельную жизнь. Это предположение действительно подтверждается в исследованиях проведенное социологической компанией Romir Monitoring, в котором отмечается, что половина владельцев частного бизнеса – это бывшие школьные троечники, тогда как число отличников составляет небольшой процент [1, с. 147].

А что думают сами отличники? Об этом мы спросили студентов первого курса ОГЮИ бывших отличников школы. По их мнению, им учёба в школе давалась легко, так как они регулярно занимались. Им было интересно учиться, так как ещё с начальной школы у них была выработана привычка

обязательно выполнять домашние задания. Старались отвечать лучше других, получать хорошие отметки. Из-за соревнования и соперничество с одноклассниками не всегда складывались отношения. Хорошие оценки в аттестате гарантировали поступление в престижные вузы без дополнительных финансовых затрат. Также выяснилось, что отличники учебы в школе не просто слушались учителей и родителей, они ещё в школьные годы планировали свое будущее, выбирали вузы и профессию. Это подтверждают материалы исследования, проведенный в 2016 году комитетом образования администрации одного из городов России [2, с.54]. Исследованием выяснено, что у учащихся отличников наиболее значимыми мотивами учебы являются: “учусь, чтобы хорошо окончить школу и поступить в высшее учебное заведение”. На втором месте – «учусь, чтобы стать эрудированным человеком”. И на третьем месте – “учеба позволит научиться самостоятельно добывать и углублять знания и самообразовываться” и т.д.

В фундаментальных исследованиях Е.А. Калашниковой и В.С. Собкина учащиеся школ по успеваемости распределены по трём основным группам: отличники (имеющие средние отметки от 4,5 – 5 баллов), хорошисты (от 3,5 до 4,5 балла) и троечники (до 3,5 балла). Авторами выяснены следующие тенденции: доля отличников в основной средней школе (5 – 9 кл.) уменьшается с 8,3 % в 5 классе до 3,1% в 9 классе, тогда как доля троечников за этот же период обучения наоборот увеличивается с 35,3% до 57,6% (причём на долю мальчиков приходится 66,7%) [4, с. 10 - 11].

Такое изменение в соотношении числа отличников, хорошистов и троечников резко влияет на общую атмосферу и учебную среду в классе. Когда число неуспевающих учащихся привалирует долю отличников, то это трансформируется и на социальную среду в школе, которое сказывается на снижение авторитета учителя, родителей и ухудшение общей учебной мотивации класса. И только отличники в отличие от троечников более склонны в своём поведении ориентироваться на указания и замечания учителей. Их поведение строится в соответствии с нормами, а элементы протестного, “бунтарского” характера у отличников проявляются намного позже.

Из школьной практики замечено, что если в классе большую часть учащихся составляют хорошисты, то вероятнее всего, что лидером в классе будет хорошист. Если же в классе привалируют троечники, то вполне вероятнее ожидать, что лидером скорее всего будет троечник. Учителям при подготовке и проведении уроков и других учебно-воспитательных мероприятий приходится учитывать эту не простую ситуацию.

Если коснутся вопроса посещаемости учащимися школы, то следует отметить, что отличники более мотивированы не пропускать занятия: “мне интересно учиться” – 68%, “хочу получить знания, которые пригодятся в будущем” – 80,2%. У троечников эти показатели на много ниже [4, с.16].

Весьма интересен процесс взаимодействия родителей и учащихся по поводу учебной деятельности. Так родители отличников чаще ориентированы на поддержку и доверие к своим детям. Тогда как родители троечников в основном направлены на усиление контроля и применения к детям разного рода наказания и санкции. Как видим во взаимодействии родителей и учащихся присутствуют два разнополярных метода: гуманистический и авторитарный. Не исключено, что отношение к школьным достижениям в лице отличников в определённой мере отражает и отношение общества к системе образования в целом. Отсюда можно сделать простой вывод: чтобы коренным образом изменить отношение общества к образованию, нужно изменить и отношение к отличникам.

В заключение хочется сказать, что несмотря на отдельные негативные стереотипы в отношении отличников, их следует отнести к наиболее успешной части ученического сообщества. Отличникам присущи высокая степень ответственности, сознательная мотивация к учебе, а главное - они демонстрируют удовлетворенность собственной учебной деятельностью, стремятся к самовыражению. Несмотря на все трудности, в том числе и психологического характера они стремятся сохранить свой статус.

Отличники нужны школе, обществу по следующим причинам: отличники и медалисты входят в показатели качества работы педагогического коллектива. И в тоже время отличники являются источником возникновения многих проблем для школы, родителей и самих детей (конфликты, зависть, поборы, перегрузка учащихся, дополнительное внимание к экзаменационным работам и т.д.).

Нельзя не признать и тот факт, что мы не обращаем достаточного внимания на их потребности: в более углубленной учебной программы, внимания к их склонностям и интересам, индивидуальной траектории развития и т.д. Ныне действующие учебные программы по предметам и учебники в основном ориентированы на усвоение учащимися базисного уровня знаний и не рассчитаны на отличников.

Можно было бы организовать в школах и в масштабе районов объединения учащихся-отличников, которые помогли бы им избавиться от многих существующих стереотипов, адаптироваться к социальной жизни, воспитать в них лидерские и коммуникативные качества, помочь самоутвердиться и т.д. Но самое главное, хочется чтобы общество обратило внимание на их учебные достижения.

Литература:

1. Диордиева А. Отличники в современной школе // Народное образование. – 2008. – №15. – С. 145 - 149.
2. Епифанова М.А. О роли мультимедийных технологий в формировании социально-значимой иерархии мотивов учения учащихся // Высшее образование сегодня. – 2011. – №1. – С. 53-56.
3. Психология: Учебник для студентов средних профессиональных учебных заведений / под ред А.В. Дубровиной. – М., 2008.
4. Собкин В.С., Калашникова Е.А. Социология школьной отметки // Педагогика. – 2011. – №3. – С.8-20.

Рецензент: д.п.н., проф. Калдыбаев С.К

*Добаев Кыргызбай Душенбекович
доктор педагогических наук, профессор
директор Центра педагогической науки и
профессионального образования
Кыргызская академия образования*

*Супатаева Эльвира Акиновна
кандидат педагогических наук
старший научный сотрудник
Кыргызская академия образования*

О ГЛОБАЛЬНЫХ ТРЕНДАХ МЕНЯЮЩИХ ОБРАЗОВАНИЕ

*Добаев Кыргызбай Душенбекович
педагогика илимдеринин доктору, профессор
Педагогика илиминин жана профессионалдык
билим берүү борборунун директору*

*Супатаева Эльвира Акиновна
педагогика илимдеринин кандидаты
улук илимий кызматкер
Кыргыз билим берүү академиясы*

БИЛИМ БЕРҮҮНҮ ӨЗГӨРТКӨН ААЛАМДЫК ТРЕНДДЕР

*Dobaev Kyrgyzbai Duishenbekovitch
doctor of pedagogical sciences, professor
Director of the center of pedagogical science
and professional education
Kyrgyz Academy of Education*

*Supataeva Elvira Akinovna
candidate of pedagogical sciences
senior researcher
Kyrgyz Academy of education*

ABOUT THE GLOBAL TRENDS CHANGING THE EDUCATION

*Аннотация. Мир стремительно
меняется с развитием информационно-
коммуникационных технологий. Однако
большая часть населения планеты имеет
низкий уровень жизни, население некоторых
стран не имеет даже базового образования,
во многих странах обучение ведется в той
же форме, что и пятьдесят и сто лет
назад и т.д. Образование является основой
развития общества, важный и необходимый
институт развития. Как развивается
общество в эпоху глобальных перемен,
глобализации? Какие глобальные тенденции
меняющие образование выделяют*

*современные исследователи? Как это
реализуется в Кыргызстане? На эти
вопросы мы попытались найти ответы в
нашей публикации.*

*Ключевые слова: будущее,
глобальный, мир, тенденция, тренд,
образование, изменение, навык.*

*Аннотация. Информациялык-
коммуникациялык технологиялардын өсүшү
менен дүйнө өтө тездик менен өзгөрүүдө.
Ошого карабастан, планетанын көпчүлүк
бөлүгүнүн жашоосу төмөнкү деңгээлде
болгондуктан, айрым мамлекеттердин
калкынын жок дегенде базалык билими жок,*

кээ бир өлкөлөрдө болсо окутуу элүү же жүз жыл мурункудай формада өтүүдө. Билим берүү - коомдун өсүп-өнүгүүсүнүн негизи жана өркүндөөнүн эң керектүү институту. Ааламдашуу доорунда, бардыгын кучагына алуучу өзгөрүүлөр мезгилинде коомдун өнүгүшү кандай болот? Азыркы изилдөөчүлөр билим берүүнү өзгөртө турган кайсы дүйнөлүк мүнөздүү багыттарды (тенденцияларды) белгилешүүдө? Алар Кыргызстана кантип ишке ашырылууда? Мына ушул суроолорго биз макалабызда жооп издедик.

Негизги сөздөр: келечек, ааламдык, дүйнө, тенденция, тренд, билим берүү, өзгөртүү, кондум.

Abstract. The world is changing rapidly with the development of information and communication technologies. There is a low standard of living in most part of the planet's population but there is not even basic education in some countries. The education is conducted in the same form as fifty and hundred years ago. The education is basis for development of society and also important and necessary institution of development. How is society developing in the era of global changes and globalization? What global trends that change education distinguish modern researchers? How is it realized in Kyrgyzstan? We tried to find answers to these questions in our publication.

Key words: future, global, world, trend, education, change, skill.

Глобализация внедряется во все сферы жизни: в экономику, культуру, образование, технику, финансы, коммуникации, миграцию населения и т.д. и ставшая феноменом человеческого существования второй половины XX – начала XXI века [1,2].

Российский исследователь П. Лукша [3] считает, что образование - это инвестиция в будущее, это как «выстрел в будущее» и предполагает поиск ответа на ряд вопросов: какое будущее оживает нынешнего первоклассника через 10-12 лет? Какие навыки и знания потребуются ему? Как их учить? Какие существуют глобальные тренды, тенденции, процессы? И выделяет 5 (пять) трендов: *рост сложности,*

автоматизация, цифровизация, экологизация, сетевое общество.

Тенденция **рост сложности** включает ускорение и усложнение общества. Это ярко видно на примере развития транспортных систем (от телеги до летающего автомобиля). Мир непрерывно меняется и те навыки, которые вы освоили один раз становятся неактуальными и необходимо **учиться и переучиваться**. В 1970 году футуролог-социолог Элвин Тоффлер [4], который одним из первых заметивший тенденцию по ускорению общества утверждал, что *неграмотным человеком в XXI веке будет* не тот, который не знает математику или не умеет читать, а *тот который не умеет учиться, переучиваться и разучиваться*. И современные реалии требуют умения не только обновлять знания, но и умения забывать ненужное, умения быть гибким меняя свое направление, вовремя переключаясь.

Требование **учиться и переучиваться** означает, что мы не можем один раз и навсегда научиться всему, что нам нужно. Следовательно, образовательная система должна стать эффективной и удобной для всех людей и отражать понятие **образование на протяжении всей жизни**.

Рост сложности общества меняет мир, который становится **сложным и неопределенным**. И современному человеку уже трудно будет справиться в одиночку и возрастает эффективность командного решения задач. Ибо только командная работа включающая сотрудничество, взаимопонимание разных специалистов имеет совокупность нужных компетенций и знаний для достижений успеха и решения сложных задач в этом сложном и непрерывно ускоряющемся мире.

Неопределенность современного мира не оправдывает предыдущие представления о том, что следует делать и требует **предпринимательского типа мышления**, который в условиях высокой неопределённости позволяет организовывать собственную жизнь и жизнь других людей. Получается навык предпринимательства нужно развивать в каждом человеке, а не в 2-3% населения. Ярким примером служит новый тип работников называемый

фрилансер, самостоятельные и независимые. В итоге ключевым заказчиком нового типа образования на протяжении всей жизни становится **сам учащийся**.

Тенденция рост сложности в какой-то степени присуща Кыргызстану, то есть за последние 100 лет наша страна сумела подняться от тотальной безграмотности, от кочевого образа жизни до светского государства (благодаря приходу Советской власти в 1917 году). В настоящее время Кыргызстан стабильно развивающаяся страна в мире и входит в группу стран со средним уровнем развития (122-е место в рейтинге ООН Human Development Index).

На сессии Генеральной ассамблеи ООН в октябре 2018 года по компетенциям были сделаны выводы: профессии не будет, будет комбинация ЗУН, ключевой метод – самоорганизация, самодисциплина, право выбора и технологичность, которая нацелена освободить от автоматизма человека.

Автоматизация – появление роботов, более совершенных алгоритмов обработки информации, попытки создания искусственного интеллекта, способных решать всё более сложные задачи ускорили процесс вытеснения простого человека из сферы рутинного труда. Исчезают десятки профессий – счетоводов, курьеров, почтальонов, грузчиков и т.д., идет замена роботами или программами любой профессии, где имеется навык повторяемости и автоматизма. Ожидается, что около 45% профессиональной деятельности может быть заменено роботами и это касается и физического труда, и интеллектуальных навыков. Например, появились программы сканер перевод (Aisberg LLC, Google LLC и др.), голосовые блокноты (speechpad) способные сделать набор речи, а также программы способные составить более живым языком, чем человек биржевые сводки, прогноз погоды, хроники спортивных матчей (медиакомпания bloomberg). Идет нарастание проблемы «лишних людей» и в течение 20 лет целое поколение может остаться без работы.

Естественно возникает вопрос: что делать? И какие навыки нужны людям? Исследователи выделяют две категории навыков, которые могут составлять

экономику будущего: творчество (любое – художественное, научное, управленческое) и эмпатия (эмоциональный интеллект, сопереживание, внимательность к другим людям). Следовательно, появляются новые требования к образованию, которая должна стать более открытой к новизне, а не стандартам, учить людей быть более гибкими, внимательными друг к другу и реализовывать совместную деятельность. Фактически образование не должно быть сфокусировано на навыке познания и строго решения интеллектуальных операций, оно должно стать открытым тому человеческому, что внутри нас.

Автоматизация активно внедряется в современную жизнь Кыргызстана: электронные услуги оплаты (терминалы), электронные очереди и т.д.

Цифровизация – один из наиболее значимых трендов в нашей повседневности, которая характеризуется нарастанием информационного потока (канал YouTube, Facebook и др.), то есть то что человек получал только за одну свою жизнь, он может получить за короткий промежуток времени. Например, уже не так важно заучивать конкретные факты по какому-то предмету, это очень быстро можно посмотреть в поисковых системах в течение пары секунд.

Важным становится развитие **персональной карты знания** информационно насыщенной цивилизации, то есть понимание какой вопрос нужно задать, чтобы получить ответ.

Одним из ярких явлений тенденции цифровизация является изменение среды нашего восприятия (смартфоны, планшеты и т.д.), появление дополненной реальности (виртуальной), вещей (умный холодильник, умные кроссовки, умные часы и т.д.).

Исследователь А.В. Сапа [5] отмечает, что в классах современной школы учатся ученики «цифрового» поколения, Digital Native — «цифровой человек» для которых виртуальный и реальный мир слит воедино, то есть одно продолжение другого.

Виртуальная реальность — это мир, созданный на основе технических средств и передается через ощущения человека: зрение, слух, обоняние, осязание и др. Она

возникла в 50-е годы прошлого века и уже в 1961 году компания Philco Corporation разработала военные шлемы виртуальной реальности Headsight.

В настоящее время существуют Augmented Reality (AR) отражающий элементы цифрового мира в реальный и Virtual Reality (VR), блокируя реальный мир человека, и погружает его в цифровую реальность. Они дают человеку эффект присутствия на основе визуальной, слуховой и тактильной функций (виртуальное посещение любой точки мира). 3D создает виртуальную симуляцию, позволяет делать оцифровку, что дает возможность качественного обучения на личном опыте. VR позволяет развивать редкие навыки у учащихся (визуальные операции), возможность проведения экспериментов (виртуальные уроки Chemistry LAB).

Однако, все эти новшества требуют методической и технологической поддержки учителей, повышения их квалификации. И, конечно, данный учебный формат обновления требует время. И в этих реалиях **важнейшей компетенцией становится программирование**, то есть каждый должен им.

Нагрузка информационной среды на наше повседневное сознание требует от человека умения выделять из всего важное или неважное, то есть учиться работать со своим **вниманием** и развивать **осознанность**.

Цифровизация также стремительно завоевывает свои позиции в Кыргызстане. Доказательством служит создание Экспертного совета по вопросам цифровой трансформации при президенте Кыргызской Республики, создаются электронные ресурсы учебно-методической литературы (lib.kg) образовательные комплексы электронных ресурсов (ibilim.kg). Активно разрабатываются различные мобильные приложения.

В Кыргызстане за последние годы воспользоваться услугами сети Интернет стало доступнее и проще, имеется свободный доступ к сети Wi-Fi в общественном транспорте и в общественных местах (на улице, в зоне отдыха и т.д.). У многих кыргызстанцев имеются смартфоны

(Android), многие кыргызстанцы являются абонентами одновременно двух-трех мобильных сетей (О, Мегаком, Билайн). Большая часть населения Кыргызстана широко использует мессенджер WhatsApp, Telegram, являются активными пользователями популярных сайтов Facebook, Одноклассники. Необходимо отметить, что у граждан имеется возможность отправлять сообщения жалобы по WhatsApp в общественные организации (СМИ, различные министерства и др.).

С 2015 года в Кыргызстане проводится глобальная инициатива "Час кода" при поддержке Министерства образования и науки КР и фонда "Сорос - Кыргызстан" в партнерстве с МОФ "Инициатива Розы Отунбаевой", "Намба", Кыргызской ассоциацией разработчиков программного обеспечения и услуг и ОФ "ИТ-Аттрактор". Данная акция направлена на популяризацию программирования: основной смысл состоит в том, чтобы участники поняли, что умение писать код, программировать сможет каждый как и писать и читать.

Организаторы уверены, что владение информационными технологиями, подготовка профессионалов в этой сфере станет для Кыргызстана одной из конкурентноспособных отраслей в будущем. Для реализации данной цели организаторами была создана первая IT академия (на базе профтехлицея № 98) за максимально короткий срок - за один год можно получить специальность программиста.

Активно набирает популярность в Кыргызстане ИКТ у девочек. Например, участие девочек в глобальной программе Technovation Challenge (возраст от 10 до 18 лет), где они вместе с наставниками будут разрабатывать IT приложения и примут участие в конкурсе (в финал в Сан-Франциско попадут 10 из 40 стран мира).

В 2016 году 12 девушек из Кыргызстана (Салтанат Алиева и др.) приняли участие в международной программе TechWomen, в рамках данной программы они посетили мировые компании Google, Facebook, Instagram и др.

Экологизация. Ограничение роста человечества, ограниченный запас ресурсов разного типа порождают экологические проблемы (Чернобыль, Аральское море, засорение океанов пластиком и т.д.) и угроза появления новой категории населения «климатические беженцы» требуют изменения модели наших отношений с природой, перестройки экономики и организации жизни в сторону более сбалансированного отношения (возобновляемая энергетика, вертикальные фермы, изменение объема потребления, внедрения технологии переработки мусора, очистка воды и т.д.).

И главное нужно менять мышление и образ действий людей по отношению к экологии (реализация политики «зеленая экономика» и т.д.).

В целом экологическая ситуация в Кыргызстане в данное время неплохая. Однако надо отметить, что горный Кыргызстан также не далек от того, что может стать зоной экологического бедствия. Имеются экологические риски: это проблема загрязнения воздуха, нерациональное использование и загрязнение водных ресурсов, слабая политика управления отходами (отсутствие обязательной сортировки мусора и переработки), стихийные бедствия (сели и оползни, наводнения, лавины), присутствие урановых хвостохранилищ. Одной из глобальных рисков экологического характера в Кыргызстане является рудник «Кумтор» (загрязнение цианидами реки Барскоон и озера Иссык-Куль 20 мая 1998 года, опасность полного таяния ледников Давыдов и Лысый) и др.

Концепция зеленой экономики в Кыргызской Республике "Кыргызстан - страна зеленой экономики" [6] была утверждена постановлением Жогорку Кенеша Кыргызской Республики от 28 июня 2018 года № 2532-VI.

Экологическое движение «БИОМ» [7] выиграл грант Европейского союза на реализацию проекта по безопасности в школах Кыргызстана под названием «Развитие механизмов финансирования безопасности школьной образовательной среды в КР». Проект реализуется при

поддержке Министерства образования и науки, фонда им. К.Аденауэра и ЕС с февраля 2017 и будет работать до июля 2019 (30 месяцев). Безопасная школьная среда будет реализуется в 12 пилотных школах включает в себя: психологическую / социальную безопасность; физическую безопасность (безопасные здания, включая безопасность в чрезвычайных ситуациях, учебное оборудование и т.д.); экологическую безопасность.

Сетецентрическое общество - *city centre* чечское, т.е. общество в центре которого находятся *сети* или связность между людьми, в котором важно самоорганизация людей вокруг разных типов деятельности, их коллективная работа, их коллективное взаимодействие (горизонтальные связи) и изменение организации рабочей деятельности (*холакратия*) и тип работы (игра, творчество).

Возникает вопрос, если в индустриальной экономике важно было сколько времени проводишь в рабочем пространстве и сколько денег за это получаешь, то в условиях сети как будет? Большая вероятность, что в сетецентрическом обществе будет взаимодействие между людьми (репутация, экономика заслуг, профессиональная сеть LinkedIn и др.).

Например, в сфере образования, в Бразилии в настоящее время проводится эксперимент по использованию условной валюты заслуг - *сабер*, для того чтобы поддержать взаимное обучение и наставничество среди учеников школ старшеклассники помогают младшим, достижения которой вносятся в аттестат. Или сфера криптовалют или технология блокчейн (технология хранения и подтверждения транзакций и взаимодействий в сети).

А.В. Сапа отмечает, что, не зная главных особенностей современных школьников, нельзя предложить программу действий по их обучению, воспитанию и социализации.

Интересна характеристика поколений, которую дали параллельно (не зная друг друга) американские ученые историк Нейл

Хоув и социолог Вильям Штраус в 90-е гг. Для российского общества в 2003-2004 годы руководитель проекта «RuGenerations» Евгения Шамис [8] с группой специалистов попыталась внедрить данную теорию:

- «Поколение G1» General Item1 или «победители» (1900-1923 гг.). События: революция 1905 и 1917, коллективизация, электрификация).

- «Поколение P», «молчуны» (1923-1943 гг.).

События: сталинские репрессии, Вторая мировая война, становление после войны.

- «Поколение BB» Baby Boomers, «бэби-бумеры» (1943-1963 гг.). События: покорение космоса, СССР супердержава, «холодная война», очереди и талоны.

- «Поколение X» («неизвестное поколение», «дети с ключом на шее»), (1965-1983 г., «кочевники»).

События: продолжение холодной войны, перестройка, война в Афганистане.

- «Поколение Y», Millnnials или Next (1983-2003 гг.).

События: распад СССР, теракты, военные конфликты, интернет, бренды.

- «Поколение Z», Альфа или Хоумлендеры (2003-2020 гг., «художники»).

Международный эксперт Е.Л. Кудрявцева [9] отмечает, что за минувшие 5-10 лет наш мир буквально изменился, и он будет меняться все более и более интенсивнее и мир будет все более изменчивым, неоднозначным. Мир, который был в XX веке теперь его, нет, мы люди прошлого века. Нет стабильности в прежнем понимании, нет ничего постоянного. В чем теперь стабильность? Стабильность теперь в мобильности, в пазловости и в абсолютной самостоятельности.

Австралийский ученый Патрик Гриффин [10] отмечает, что в индустриальную эпоху ключевыми навыками грамотности были чтение, письмо и арифметика, а XXI веке это - критическое мышление, взаимодействие, способность к коммуникации и творчество. Большинство стран в образовании было нацелено на накопление знаний, на владение большим объемом знаний. Не осознавая, что много не значит качественно.

По мнению исследователя Е.Л. Кудрявцевой для того чтобы выжить в такой ситуации учащемуся важно уметь провести саморефлексию и самоанализ для самосовершенствования в быстроменяющемся мире. Человек должен оценить себя, свои способности, ЗУН, проверить насколько они перешли в разряд компетенций, и сделать правильные выводы: какие компетенции ему нужны, как их развить, где искать ресурсы и т.д. Увеличение разноканальных потоков информации требует того чтобы учащиеся научились быстрому анализу и интерпретации (фильтрация).

Идет **различие** в понятиях педагог XX века и ученик XXI века.

Педагог XX века:

- образное мышление,
- поиск (недостаток) информации,
- запоминание результатов,
- работа в кластерах (предметных, понятийных),
- интернет и гаджеты – на стадии освоения и усвоения,
- ориентация на общую образованность.

Ученик XXI века:

- клиповое мышление,
- фильтрация информации (избыток),
- запоминание дороги к результату,
- жизнь меж кластеров (междисциплинарная реальность, требующая новых определений и не вписывающая в понятия XX в., преобразующая их),
- интернет и гаджеты – реальность, инструмент,
- практико ориентированное образование длиною в жизнь.

Следовательно, людей настоящего и будущего времени важно обучать не тому, что обучали в прошлом (накоплению и запоминанию), а важно научить их мыслить и самостоятельно критически оценивать нужную информацию. И необходимо вкладывать средства в образовательную сферу для максимального развития человеческого потенциала для использования во благо всех. Понятие «образование длиною жизнь» приобретает архиважное значение в эпоху глобализации.

Литература

1. . Добаев К.Д., Супатаева Э.А. О развитии образования на основе компетентностной модели в эпоху глобализации // Материалы Международной научно-методической конференции. – КазНПУ имени Абая, 15 мая 2018 года. – С. 279-283.
2. Добаев К.Д., Супатаева Э.А. «Основные направления развития педагогической науки и образования Кыргызстана в эпоху глобализации. – Бишкек, НИР. – 2017. – 90 с.
3. Лукша П. Образовательные инновации или зачем нам нужно менять образование.
4. Тоффлер Э. Шок будущего. – М., 2002. - 256 с.
5. Сапа А.В. Поколение Z - поколение эпохи ФГОС. – Продуктивная педагогика. - № 8 (56) август 2015. – С. 2-9.
6. Концепция зеленой экономики в Кыргызской Республике "Кыргызстан - страна зеленой экономики".
7. Проект БИОМ «Безопасная школа». – Бишкек, 2018.
8. Теория поколений в России. – Материалы из интернет.
9. Кудрявцева Е.К. Компетентностное поле личности (введение) // Вебинар.- 2018.
10. Гриффин П. «Навыки XXI века»: новая реальность в образовании -2017.

Рецензент: д.п.н., проф. Мамбетакунов Э. М.

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

TEACHING TECHNOLOGY

*Тагаева Гульмира Сарыгуловна
кандидат педагогических наук,
зав. лабораторией теории и практики оценивания
достижений учащихся
Кыргызской академии образования*

*Кубанычбек уулу Бекжан
Магистр НИУ ВШЭ, Ведущий специалист
лаборатории теории и практики оценивания
достижений учащихся
Кыргызской академии образования*

**ВОЗМОЖНОСТИ ОБРАБОТКИ ДАННЫХ С ПОМОЩЬЮ КОМПЬЮТЕРНЫХ
ПРОГРАММ (на примере анализа журнала «Известия КАО» с помощью SPSS)**

*Тагаева Гульмира Сарыгуловна
п.и.к., Кыргыз билим берүү академиясы,*

*Кубанычбек уулу Бекжан
Магистр НИУ ВШЭ, Окуучулардын
жетишкендиктерин баалоонун
теориясы жана практикасы лабораториясынын
жетектөөчү адиси*

**КОМПЬЮТЕРДИК ПРОГРАММАЛАРДЫН ЖАРДАМЫ МЕНЕН МААЛЫМАТТЫ
ИШТЕТҮҮ МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ (SPSS программасы менен «КББА нын жарчысы»
журналын талдоо мисалында)**

*Tagaeva Gulmira Sarygulovna
Head of the Laboratory of Theory and
Practice of Assessing the Achievements of Students of the
Kyrgyz Academy of Education*

*Bekjan Kubanychbek
Leading Specialist of the Laboratory of Theory and
Practice of Assessing the Achievements of Students of the
Kyrgyz Academy of Education*

**POSSIBILITIES OF DATA PROCESSING BY MEANS OF COMPUTER PROGRAMS (by
the example of the analysis of the journal "News of KAO" with the help of SPSS)**

Аннотация: В данной статье мы представим описание результатов анализа обработки данных показателей по публикациям статей в журнале «Известия КАО» с 2008 по 2017 годы по различным параметрам: гендеру, возрасту, годам издания, разделам журнала, разделам в разрезе языков, разделам в разрезе пола, выполненного с помощью компьютерной программы SPSS. Полученные данные

можно использовать для дальнейшего развития журнала, наращивания разделов и направлений исследования, улучшения качества журнала.

Ключевые слова: эмпирическая психология, психометрические методы, компьютерные программы, методы анализа данных, обработка данных, результаты анализа, разделы журнала, триангуляция, статистика.

Аннотация: Бул макалада биз «КББАнын кабарлары» журналында 2008-жылдан баштап 2017-жылга чейин басылган макалалар боюнча маалыматтарды иштеп чыгуунун талданган натыйжаларын ар түрдүү параметрлердин өңүтүнөн: гендер, жаш курак, басылып чыккан жылдары, журналдын бөлүмдөрү, бөлүмдөр жазылган тили боюнча, бөлүмдөр авторлордун жынысы боюнча сүрөттөп беребиз. Алар SPSS компьютердик программанын жардамы менен аткарылган. Алынган маалыматтарды журналдын мындан аркы өнүгүшүндө анын бөлүмдөрүн кеңейтүүдө жана изилдөөлөрдүн багыттарын, ошондой эле жалпы сапатын жакшыртууда колдонууга болот.

Түйүндүү сөздөр: эмпирикалык психология, психометрикалык методдор, компьютердик программалар, маалыматты талдоонун методдору, маалыматты иштеп чыгуу, талдоонун натыйжалары, журналдын бөлүмдөрү, триангуляция, статистика.

Annotation: In this article we will present a description of the results of the analysis of data processing of indicators for the publication of articles in the journal “KAE News” from 2008 to 2017 on various parameters: gender, age, edition, sections of the magazine, sections by language, sections by sex performed using the SPSS computer program. The obtained data can be used for further development of the journal, building up sections and research directions, improving the quality of the journal.

Key words: empirical psychology, psychometric methods, computer programs, data analysis methods, data processing, analysis results, journal sections, triangulation, statistics.

При проведении измерений, в основном, употребляются методы эмпирической психологии. Термин «эмпирическая психология» был введен немецким философом Х. Вольфом в XVII веке. Эмпирическая психология – это дисциплина в психологии, изучающая и описывающая конкретные явления психической жизни, т.е. основанная на опыте, создала благоприятные условия для перехода от умозрительной трактовки психики к её изучению через эксперименты. В дальнейшем развитии этого направления многозначность понятия «опыт» привела к разделению сторонников естественнонаучного подхода к психике. Одни понимали опыт как познание реальных процессов сознания и поведения, которое контролируется наблюдением и экспериментом. Другие сводили понимание опыта к субъективным феноменам, так называемый «чистый» опыт [3].

Психометрический метод – это способ действия, используемый для получения подробной информации об определенном научном вопросе, который нас интересует.

Психометрические методы способствуют объективному познанию человеческого испытания, переживания и поведения. В данном случае нас интересуют научные изыскания, в каком направлении больше проводятся исследования в педагогической науке, кто больше пишет, в каком возрасте научный потенциал больше, на каком языке больше пишут наши ученые-педагоги, также сделан анализ по гендерному различию.

При этом, наша цель как исследователей, используя научные методы, достичь объективных, точных, соответствующих действительности выводов о популяции.

Чтобы достичь этой цели, методы должны соответствовать некоторым принципам научных исследований: Систематичности – научный метод должен быть систематичным и основываться на правилах. В экспериментах требуется к тому же контроль влияний.

Повторяемости/репликации – если исследования повторяются в одинаковых

условиях и тем же методом, тогда результаты должны быть одинаковые.

Операционализации – научный метод должен точно описывать, как измеряется предмет измерения (конструкт). Необходимо определить объект измерения, что необходимо для качественного исследования, методы для анализа данных: описательная (дескриптивная) статистика, итоговые выводы, анализ содержания.

В психологии часто используют разные методы для получения определенных результатов! И это называется триангуляция! Триангуляция – использование данных из различных источников, сбора данных различными методами и различными исследователями. Главное – знать, зачем измерять? Цели измерения могут быть различны, например, дать органам управления рекомендации для принятия решения, дать школе обратную связь или провести исследования для диссертации. Мы же в своей статье хотим проанализировать, как развивается педагогическая наука, по каким направлениям проводятся исследования, дать рекомендации для редакционной коллегии научного журнала по улучшению его качества и в целом выразить размышления по поводу улучшения положения в педагогической науке.

В основном, измерение предназначено для описания, объяснения, предсказания положения в популяции [4].

Метод измерений – приём или совокупность приёмов сравнения

измеряемой физической величины с её единицей в соответствии с реализованным принципом измерений. Метод измерений обычно обусловлен устройством средств измерений. Для того, чтобы результаты измерения были близки к истинному значению, т.е. были точны, используются методы теории вероятностей и математической статистики, что позволяет достоверно оценить границы погрешностей. Мы надеемся, что в нашем анализе доля погрешностей была минимальна.

С целью расширения или пояснения представления о конструкте, выбираемом для измерения, мы выполнили контент-анализ [1].

В своем анализе мы использовали для обработки данных компьютерную программу SPSS. **SPSS Statistics** – компьютерная программа для статистической обработки данных. Основу программы SPSS составляет SPSS Base (базовый модуль), предоставляющий разнообразные возможности доступа к данным и управления данными. Он содержит методы анализа, которые применяются чаще всего [5]. В нашем случае программа SPSS применялась для обработки данных публикаций журнала «Известия КАО». Для определения результатов анализа использовался раздел статистического комплекса SPSS – SPLITE FILE, который распределяет частотные показатели на различных параметрах.

Диаграмма № 1. Разделение авторов по гендеру.

Нами получены статистические данные по гендеру, по которым видно, что женщин, занимающихся педагогической наукой, больше: из числа авторов статей, написавших в журнал «Известия КАО» в промежуток времени с 2008 по 2017 годы, 210 женщин и 115 мужчин. О чем говорят результаты анализа по гендеру? Женщин, занимающихся

проблемами педагогики почти в два раза больше. Может следует подумать государству над вопросом повышения статуса педагогов и ученых, занимающихся педагогической наукой, чтобы мужчины имели возможность больше заниматься проблемами воспитания подрастающего поколения, как, скажем, в Японии и других странах.

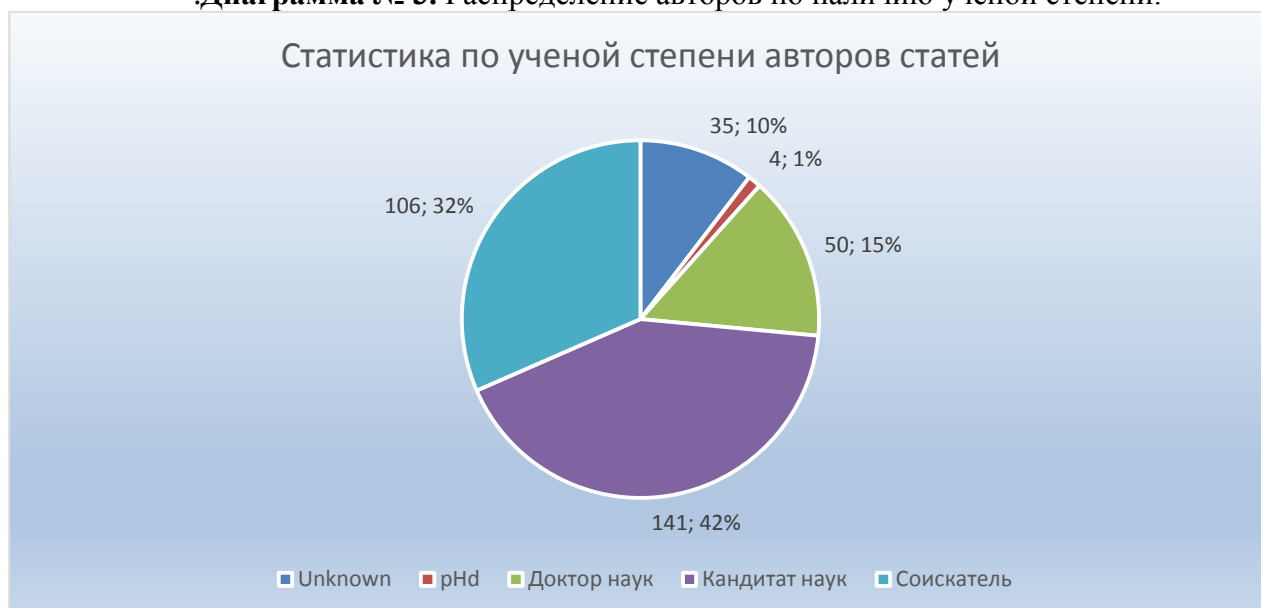
Диаграмма № 2. Разделение авторов по возрасту.

Конечно, нельзя полностью констатировать факты по данным одного журнала, но выявить тенденцию возможно. Если посмотрим на возраст наших ученых в педагогической сфере, то вырисовывается следующая картина: из всего количества печатающихся в данном журнале в преклонном возрасте по педагогике дают свои рассуждения всего 2 % авторов-исследователей – 16 человек, у 122 двух авторов возраст был неопределен

(17%), 170 (23%) оказались в возрасте 30-50 лет, и самый востребованный возраст, или потенциально работающие ученые составили 58% (425 человек) – авторы в возрасте от 51 до 75 лет. По полученным результатам можно судить, что к 50 годам исследователи становятся уже зрелыми учеными, со сформировавшимися взглядами, которые способны обучать следующее поколение молодых ученых, используя свой потенциал

Диаграмма № 3. Распределение авторов по наличию ученой степени.

Так как в журнале данные по авторам не полные, т.е. не обозначены в регалиях авторов ученая степень, должность и т.д. Поэтому такой большой процент неопределенности ученых степеней (32 %, 106 человек). Самый меньший процент занимают ученые со степенью доктора философии по Болонской системе – 1 %, 4 человека; 50 человек или 15 % составляют доктора наук; 106 человек или 32 % составляют соискатели и аспиранты, а самый большой процент печатающихся в «Известиях КАО» –

это кандидаты наук, которые составили 42 % или 141 человек. Эти результаты можно прокомментировать следующим образом: соискатели, аспиранты, кандидаты наук, которые больше пишут статьи, заинтересованы в наращивании своего научного потенциала и обсуждении своих изысканий и результатов исследования. Также в свете новых требований ВАК, необходимо набрать соответствующее количество баллов по публикациям

Диаграмма № 4. Распределение выпусков статей по годам.

Волнообразное распределение выпусков статей по годам, т.е. низкий уровень издания в 2008, 2013 и 2017 годах зависит от различных факторов: отсутствие необходимой маркетинговой работы, статус самого журнала, смена руководства и т.д. В связи с приходом нового руководства повысились требования к качеству журнала, к самим публикациям, отбору статей, условия рецензирования и т.д. Спад в 2013 году объясняется тем, что в этом году вышло всего два номера журнала. Самый высокий рост в публикациях статей приходится на 2015 год, когда в Кыргызской академии

образования была проведена научная конференция, и материалы данной конференции были напечатаны в журнале. А также с 2014 года журнал «Известия КАО» зарегистрирован в РИНЦ, в связи с чем статус журнала вырос, и мотивация исследователей набрать 20 баллов за статью активизировала работу журнала. Но мы видим, что в 2017 году снова снизилось количество ученых, подавших свои статьи в журнал. Но несмотря на это, по схеме видно, что тенденция роста всё-таки преобладает над тенденцией спада публикаций по годам.

Диаграмма № 5. Разделы журнала в разрезе языков.

Таблица 1.

Разделы	№	пол	Частотность
Высшее профессиональное образование	1	Мужчина	26
		Женщина	57
Государственный язык	2	Мужчина	34
		Женщина	64
Знание и молодежь	3	Женщина	13
Образование и инновации	4	Мужчина	97
		Женщина	71
Педагогика и Психология	5	Мужчина	9
		Женщина	18
Проблемы воспитания	6	Мужчина	47
		Женщина	62
Проблемы обучения гуманитарным предметам	7	Мужчина	3
		Женщина	4
Технология обучения	8	Мужчина	81
		Женщина	147

В четвертом разделе журнала «Образование и инновации» частота опубликования статей мужчинами выше, это объясняется тем, что этот раздел в основном покрывают доктора наук, а как нам известно, у нас в стране по статистике больше докторов-мужчин нежели женщин.

В разделах «Высшее профессиональное образование», «Государственный язык», «Педагогика и психология», «Технология обучения» женщины пишут почти в 2 раза больше мужчин. А в разделе «Знание и молодежь» публикуются только женщины.

Диаграмма № 6. Разделы журнала в разрезе пола.

В разрезе пола самое большое количество печатается в разделе 8 «Технология обучения», из числа мужчин самое большое количество печатается в разделе «Образование и инновации».

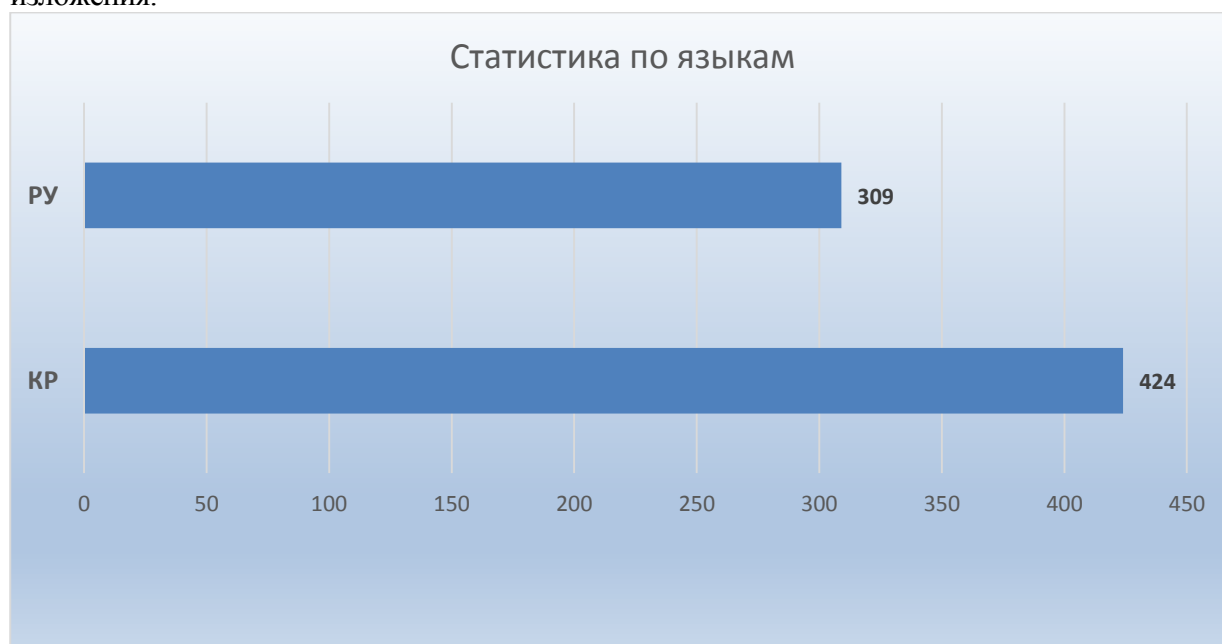
Диаграмма № 7. Статистика по разделам журнала.

По разделам статистику можно наблюдать на диаграмме 7, где самое большое количество статей приходится на раздел «Технология обучения». Возможно, это связано с тем, что большинство авторов занимаются проблемой методики преподавания предметов

в вузе и школе. Далее большее внимание обращает на себя глобальные проблемы по вопросам «Образование и инновации». Но чтобы быть точными в этом направлении необходимо провести отдельное исследование в рамках не только одного журнала.

Диаграмма № 8. Статистика по языкам изложения.

В разрезе языков результат показывает, что печатающихся на кыргызском языке больше чем на русском языке.

Резюмируя наше аналитическое исследование, рекомендуем:

- уточнить и конкретизировать название разделов журнала;

- отслеживать гендерный и возрастной баланс в публикациях;

- улучшить маркетинговую и рекламную работу;

- давать полные данные об авторе (степень, звание, место работы, должность);

- расширить язык изложения статей (кыргызский, русский, английский) и т.д.

Литература

1. Анастаси А., Урбина С. Психологическое Тестирование. – МОСКВА ПЕДАГОГИКА-1982.
2. Anne Anastasi, Susana Urbina. Psychological Testing, 7th Edition - University of North Florida, 1997.
3. Мещерякова Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь. – Москва: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.
4. Тюменева Юлия. Психологическое измерение. - Аспект Пресс, 2007.
5. <https://www.spss-tutorials.com/>

Рецензент: д.п.н. Мамбетакунов У.Э.

*Рысбаев Сулайман Казыбаевич
КББАнын мамлекеттик тил жана
көп тилдүү билим берүү лабораториясынын
башчысы, п.и.д., профессор*

**КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭНЕ ТИЛИ КАТАРЫ ОКУТУУ БОЮНЧА ОКУУ
КИТЕПТЕРИН ТҮЗҮҮДӨ ЖЕТЕКЧИЛИККЕ АЛЫНУУЧУ ДИДАКТИКАЛЫК
ЖАНА МЕТОДИКАЛЫК ТАЛАПТАР**

*Рысбаев Сулайман Казыбаевич
доктор педагогических наук, профессор
Лаборатория государственного языка и
многоязычного образования
Кыргызская академия образования*

**ДИДАКТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ, КОТОРЫЕ ДОЛЖНЫ
СОБЛЮДАТЬСЯ В ПРОЦЕССЕ СОСТАВЛЕНИЯ УЧЕБНИКОВ КЫРГЫЗСКОГО
ЯЗЫКА ПО ОБУЧЕНИЮ КАК РОДНОЙ**

*Rysbaev Sulaiman Kazybaevich
doctor of pedagogical sciences, professor
laboratory state language of multilingual education
Kyrgyz Academy of Education*

**THE DIDACTIC AND METHODOLOGICAL REQUIREMENTS TO BE OBSERVED
IN THE PROCESS OF COMPILING THE KYRGYZ LANGUAGE TEXTBOOKS**

Аннотация: Макалада кыргыз тилин эне тили катары окутуунун максат-милдеттерин турмушка ашырууда окуу китептеринин ролу, мааниси, окуу китептердин ошого ылайык жазылышы керектиги, ага жараша коюлуучу дидактикалык-методикалык талаптар тууралуу сөз болот. Буларды аныктоодо Кыргыз тилин эне тили катары окутуунун стандартындагы урунттуу жоболорго таянылган. Андагы методологиялык багыттар, методдор, принциптер, аларга карата окуу китепте чагылдырылуучу багыттар көрсөтүлгөн.

Түйүндүү сөздөр: кыргыз тили, кыргыз тилин окутуунун максаттары жана милдеттери, окуу китептер, дидактикалык талаптар, методикалык талаптар, принциптер, окутуунун коммуникативдүүлүгү, компетенттүүлүк, ишмердик, деңгээлдер, сүйлөшүү чөрөлөрү.

Аннотация: В статье речь пойдет о роли и значении учебников в обучении кыргызскому языку как родному, о требованиях к составлению учебников, а

также о дидактико-методических требованиях к нему. При определении требований автор опирался на положения из концепции обучения кыргызского языка как второго. В статье даны методические направления, принципы и методы.

Ключевые слова: кыргызский язык, цели и задачи обучения кыргызскому языку, учебники, дидактические требования, методические требования, принципы, коммуникативность в обучении, компетентность, деятельность, уровни, сфера общения.

Annotation: The article will deal with the role and importance of textbooks in teaching Kyrgyz as a second language, the requirements for the compilation of textbooks, as well as the didactic-methodological requirements for it.

Key words: state language, goals and objectives of teaching the Kyrgyz language, textbooks, didactic requirements, methodological requirements, principles, communicative, approach in teaching competence, activity levels, communication sphere.

Окуу китеп программада камтылган окуу материалдарын түздөн-түз же чыгармачылык менен жүзөгө ашыруучу маанилүү каражат болуп саналары белгилүү. Ал, ошону менен бирге, окуучу менен мугалимдин окуу процесстеги чыгармачыл иш- аракеттерин уюштуруучу да, ага багыт берүүчү да негизги курал катары кызмат кылат.

Маселе окуу китебинин, айрыкча, улуттук мазмундагы окуу китептерибииздин (комплекстердин) сабактагы дидактикалык кызматы жөнүндө айтууда гана эмес, ал ошо кызматын кандай деңгээлде өтөп жаткандыгын, анын бүгүнкү күндөгү деңгээлин, мүнөздүү мүчүлүштүктөрүн аныктоо, аны мындан ары өркүндөтүүнүн келечектүү багыттарын табуу учурдагы ата-мекендик педагогикалык илимибииздин алдындагы орчундуу маселе болуп олтурат.

Мына ушул максатка ылайык, республикабызда билим берүүнү сапаттык жаңы деңгээлге көтөрүү, натыйжага багыттап окутуу милдеттерин чечүү маселелери, сөзсүз түрдө, билим берүүнү мезгилдин талабына ылайык жаңылоо маселеси менен катар, окуу куралдарын жана бүтүндөй педагогикалык адабияттарыбызды жаңылап даярдоону жана сапаттуу кылып басып чыгарууну түп тамырынан жаңыртып түзүү керектигин эскертип отурат.

Ошондуктан, учурдагы маанилүү бир милдет-окуу китептерин жазуунун алдында, авторлордун бул проблема боюнча сабаттуулугун камсыз кылуу, алардын окуу китептерин түзүүгө карата зарыл талаптар менен куралдандыруу милдети коюлбай койбойт.

Бул макалада мына ушул максатты көздөп, кыргыз тили окуу китептерин түзүүнүн, анын мазмунун аныктоонун, аны мында ары көтөрүүнүн бир катар принциптүү жагдайлары менен болочок авторлорду тааныштыруу вазийпасы көздөлгөндүгүн эскерте кетели. Эмесе, сөз нугу ушул жагдайда болсун.

Биринчи талап: Кыргыз тили окуу китепти түзүүдө авторлор жетекчиликке алынуучу методикалык принциптер кайсылар?

Дидактиканын жетектөөчү принциптери катары – илимийлүүлүк, жеткиликтүүлүк, ырааттуулук, ан сезимдүүлүк, бекемдүүлүк, көрсөтмөлүүлүк, уланмалуулук, турмуш практикасы менен байланыштуулугу, чыгармачылык активдүүлүк, дифференцирлеп окутуу жана оптималдуулук принциптерин сунуш кылынып келери белгилүү.

Ушулар менен катар, улуттук мазмундагы окуу китептерин түзүүдө профессор И.Б.Бекбоев мындай принциптүү жагдайларды эске салат:

1) Билим берүүдөгү улуттук-маданий жактан кайра жаралуу, жаңыланган мектептерибиизди талаптагыдай өзгөртүүбүздүн бир белгиси болуусу;

2) Өткөн тоталитардык идеялогиянын натыйжасында тамыры аёосуз балталанган адабияттардын калыбына келтирилиши, элдик педагогиканын тунук булактарына алып баруучу жолдогу урандылардын тазалануусу;

3) Тереңдеги улуттук-маданий салттарга кайрылуу – концепциянын жана мамлекеттик-предметтик стандарттардын негизги белгисине айлануусу.

Албетте, булар менен катар эле, кыргыз тили окуу китептерин түзүүдө өз алдынчалуу методикалык принциптер катары төмөндөгүлөргө көңүл бурууга тийишипиз:

1. эне тилибииздин фонетикалык, лексикалык, грамматикалык өзгөчөлүктөрүнө таянуу принциби;
2. улуттук тил илимибииздин, этнопедагогика жана адабияттаануу илимдеринин жетишкендиктерине таянуу принциби;
3. балдарга этнолингвистиканы, анын бай корун талаптагыдай үйрөтүүнү дидактикалык жактан уюштуруу принциби;
4. элдик фольклордук педагогиканын идеяларына таянуу принциби;
5. улуттук психологияны, менталитетти чагылдыруу принциби;
6. эл-жерди, Ата журттун тарыхын, ата салттарды чагылдыруу принциби;
7. улуттук сезимди, намысты, сыймык дөөлөттөрдү жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды айкалыштырып берүү принциби.

Бул принциптерден улам окуу китептердин мазмунунда мындай проблемалуу жагдайлардын чечилишин авторлор эске алуулары зарыл:

– улуттук окуу китептерибизди түзүүдө эне тилибиздин фонетикалык, грамматикалык, лексикалык өзгөчөлүктөрүн, нормативдүү мектеп грамматикасынын чен-өлчөмдөрүн эске алуу;

– жалпы элдик тилди камтуу, анын ичинен, балдардын кызыкчылыгына, курактык өзгөчөлүктөрүнө ылайык лексикалык каражаттарды тандоо, топтоо, анын этнолингвистикалык минумду эске алуу, алардын грамматикалык гана эмес, лексикалык-семантикалык маанисин чечмелеп түшүндүрүү;

– грамматикалык материалдарды сунуш кылууда кыргыз тил илиминин учурдагы жетишкендиктерине, тилдик нормаларга ылайык сүйлөө жана жазуу эреже-терминдерди так жеткиликтүү, түшүнүктүү деңгээлде берүү;

– окуу материалдарынын мазмунунда улуттук менталитетти, кызыкчылыктарды, өзгөчөлүктөрдү чагылдырган, элди-жерди, Ата мекенди, анын географиясын, тарыхын мазмунуна сиңирген тексттерди тандоо, топтоо; балдарга улуту жөнүндө таанытуу аркылуу улутжандуу сезимге тарбиялоо, ал үчүн элдик оозеки чыгармаларга, алардын балдарга ылайык үлгүлөрүн кеңири сунуш кылуу;

– улуттук сезим, улуттук сыймык, улуттук намыс, улуттук салт, улуттук дөөлөт, символдор, элдик майрамдар, алардын маанисин, өткөрүү жолдорун түшүндүрүүчү, алардын атрибуттарын өздөштүрүүгө багыт берүүчү, өткөрүү тартибин билдирүүчү маанайдагы түрдүү жанрдагы элдик чыгармаларды иргеп алуу;

– улуттун кадыр-баркын көтөрүүчү белгилүү инсандар, элдик баатырлар, эмгек алдыңкылары, жалпы эле, кичүүлөргө үлгү болуучу адамдар тууралуу баяндар, ыр, жомок, уламыш, аңгемелерге орун берүү;

– улутту улут кылып бекемдеп, өнүктүрүп келген асыл дөөлөттөр, мурастар, нравалык-этикалык эрежелер, улуттук философия, дүйнө тааным ойлорун, гуманисттик түбөлүктүү идеяларды окуу

материалдарында чагылдыруу жана аларды кенже курактагы балдардын өздөштүрүүсүнүн ыңгайлуу методикалык аппаратын түзүү;

– өлкөнүн учурдагы саясий-экономикалык абалын да унут калтырбай, анын келечегин камсыз кылууга, алдыга адымдоо сезимин жаратууга колкабыш кылууга балдарды психологиялык жактан даярдоо, калыптандыруу идеяларын эске алуу;

– улуттук баалуулуктар менен бүткүл адамзаттык баалуулуктарды окуучулардын айкалыштыра-салыштырып билүүсү, өзүн-өзү өнүктүрүүсү үчүн дүйнөдөгү мыкты жетишкендиктерди, жаңы технологияларды үйрөнүүгө үндөө, алар аркылуу өлкөнүн келечегин камсыз кылар бүгүнкү жаш инсанды билим-тарбия жагынан эмитен кам көрүп, колдоого алуу зарылдыгын туюу...

Экинчи талап: Кыргыз тили окуу китептеринде окуучулардын тилдик-коммуникативдик жана когнитивдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу маселелери кантип эске алынат?

1. Тилдик компетенттүүлүктөрдү калыптандырууда эмнелерге көңүл бөлүнүүсү керек?

– тилдин системасы боюнча теориялык билимге ээ кылуу;

– адабий тилдин нормасын таанытуу;

– тилдик кор, сөздүк курамы жөнүндө теориялык билимге ээ кылуу;

– эне тилдин сөздүк байлыгына ээ кылуу;

– тилдин грамматикалык түзүлүшүн үйрөтүү;

– тилдик көрүнүштөрдү (формаларды) талдай билүүгө үйрөтүү;

– сөздүктөр менен иштей билүүгө үйрөтүү;

– орфографиялык сабаттуулугун калыптандыруу;

– сөздөрдү, сүйлөмдөрдү түзүп жана талдай билүүгө машыктыруу.

2. Коммуникативдик компетенттүүлүктөрдү калыптандырууда эмнелерге көңүл бөлүнүүсү керек?

– кеп ишкердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнө жараша иштей алууга машыктыруу;

– кеп маданиятына үйрөтүү;

– кептин стилдерине жараша иштей алууга машыктыруу;

– түрдүү чөйрөдө сүйлөө ишмердүүлүгүнө ээ болууга көнүктүрүү;

– сүйлөшүү этикетине үйрөтүү;

– кептин функционалдык түрлөрүнө жараша иштей алууга машыктыруу;

3. Когнитивдик же лингвостно-маданий компетенттүүлүктөрдү калыптандырууда эмнелерге көңүл бөлүнүүсү керек?

– тил аркылуу улуттук маданияттын баалуулуктарын үйрөтүү (тил – маданият);

– тил менен элдик тарыхты байланышта карап үйрөтүү (тил – тарых);

– улут аралык сүйлөшүү маданиятына үйрөтүү;

– тил аркылуу элдик психологияны үйрөтүү;

– тил аркылуу улуттук сөз өнөрүн үйрөтүү.

Үчүнчү талап: Кыргыз тили окуу китептеринин ички методикалык аппаратын түзүүдө авторлор эмнелерди эске алуусу керек?

1. Жаңы теманы өздөштүрүүгө багыт берүүчү суроолордун коюлуусу;

2. Жаңы тема менен мурунку теманын мазмунун байланыштыруучу, жаңы теманы логикалык жактан улантуучу суроолордун коюлуусу;

3. Жаңы теманын мазмунун берүү, аны ишмердүүлүктүн негизинде өздөштүрүүгө багыт берүү;

4. Жаңы теманын негизги идеясын түшүндүрүү;

5. Жаңы алган теманы бышыктоону уюштуруучу суроо-тапшырмалардын коюлуусу;

– суроо-жооп менен бышыктоого багыттоочу тапшырмалар;

– жаңы үйрөнгөндөрдү практикада колдонуп бышыктоого карата тапшырмалардын коюлуусу, ал аркылуу окуучунун өздүк

тажрыйбасын жаратууга жана аны бекемдөөгө багыт берүү;

– үйрөнгөнүн чыгармачылык менен бышыктоого багыт берүү ишин уюштуруу;

– жаңы сабактагы айтылгандарды корутундулап – жалпылоочу иш-аракеттерди уюштуруу.

6. Үйрөнгөндөрдү логикалык жактан жалпылоочу жана окуучунун өз алдынча таанып-билүүсүн, чыгармачылык ишин уюштуруучу үй тапшырма үчүн атайын тапшырманын болушу.

Төртүнчү талап: Окуу китептеги грамматикалык эрежелерди берүү ыкмалары боюнча кеңештер:

1. «Эреже-таяныч» ыкмасы. Мында окуучу эрежеге ылайык мисалдарды топтоо, талдоо, иликтөө, мүнөздөө, жалпылоо менен, практика жүзүндө колдонуп көрүү менен, окуучу «өзү үчүн жаңы ачылыш» жасоосуна багытталган иш-аракеттин болушу;

2. «Эрежени изилдеп үйрөнүү» ыкмасы. Мында грамматикалык эреженин өзүн окуучу жаттап албай, чыгарма өзүн изилдеп-үйрөнүүнүн зарылдыгын айтып турат. т.а. эреженин өзүн сынчыл ойлоо аркылуу изилдеп үйрөнүүгө багыт берүүчү иш-аракеттердин көрүлүүсү;

3. «Эреже-тыянак» ыкмасы. Мында окуучу үйрөнгөндөрүн чыгармачылык менен жалпылоо аркылуу өз алдынча жыйынтык-эреже чыгара билүүсүн уюштуруу иштери көрүлөт.

Бешинчи талап: Окуу китептерде тилдик материалдарды практикалык максатта үйрөтүү үчүн окуучулардын чыгармачыл иштерин уюштурууда кандай суроо-тапшырмаларды коюу керек?

а) суроолордун мүнөздүү белгилери:

– маалыматтуулугун текшерүү үчүн суроолор;

– маалыматты тактоо үчүн суроолор;

– түшүнүктү аныктоо үчүн суроолор;

– үйрөнгөнүн текшерүү үчүн суроолор;

– классификациялоо жана мүнөздөө үчүн суроолор;

– жеке көз карашын жана сынчыл ой жүгүртүүсүн билүү үчүн суроолор;

– эсте сактоосун жана үйрөнгөнүн практикада колдоно аларын текшерүү үчүн суроолор;

– чыгармачыл, өз алдынча иштөөсүн текшерүү үчүн суроолор;

– фактыларды салыштырып, түшүнүктөрдү айырмалоо үчүн суроолор;

б) тапшырмалардын мүнөздүү белгилери:

– жазуу жүзүндө жооп берүүчү тапшырмалар;

– оозеки түрдө жооп берүүчү тапшырмалар;

– схема түзүү үчүн тапшырмалар;

– түшүнүктү аныктоо, тактоо, мүнөздөө үчүн тапшырмалар;

– түшүнүктү жалпылоо жана классификациялоо үчүн тапшырмалар;

– жеке көз карашын, мамилесин далилдөө үчүн тапшырмалар;

– түшүнүктөрдү анализдөө жана синтездөө үчүн тапшырмалар;

– талдоонун түрлөрү боюнча иштөө үчүн тапшырмалар;

– баяндап, сүрөттөп жана ой жүгүртүп айтып жана жазып берүү үчүн тапшырмалар;

– эсте сактоо үчүн тапшырмалар;

– чыгармачылык менен өз алдынча иштөө үчүн тапшырмалар;

– жекече, тайпада, жупта жана жалпы иштөө үчүн тапшырмалар;

– дифференциялап иштөө үчүн тапшырмалар;

– предмет аралык байланышты ишке ашыруу боюнча тапшырма;

– оюн тапшырмалары;

– үйрөнгөнүн практикада колдонуу үчүн тапшырмалар;

– ишмердик мамилесин текшерүү жана баалоо үчүн тапшырмалар.

Алтынчы талап: Окуучунун кеп маданиятын калыптандыруу үчүн окуу китептерде кандай мазмундагы тексттер болуусу керек?

1. *Кыргыз тилинде таза сүйлөөгө багыт берүүчү иш-аракеттердин эске алынышы, атап айтканда:*

- эне тилде таза сүйлөөгө;
- интернационалдык сөздөрдү орундуу колдонууга;

• терминдерди өз орду менен колдонууга;

• диалектилик, говордук сөздөрдү орду менен туура колдонууга;

• сөздү бузбай, таза сүйлөөгө;

• чет жана калкка сөздөрүн ыксыз колдонбоого багыт берүүчү тексттердин болушу.

2. *Эне тилиндеги сөздөрдү так колдонуп сүйлөө ишмердигине багыт берүү, атап айтканда:*

• сөздү бузбай, маанисине ылайык колдонууга;

• сөз мүчөлөрүн туура улап айтууга;

• тыбыштарды артикуляциялык белгилерине ылайык туура айтууга;

• түшүнүк менен сөздүн дал келишине;

• сөздү контекстке жараша туура колдонуп сүйлөөгө;

• айтылган терминдин түшүнүк менен дал келишине;

• ар бир түшүнүктүн өз аты менен аталышына так багыт берген тексттердин тандалышы.

3. *Эне тилинде туура сүйлөө маданиятына үйрөтүү, атап айтканда:*

• орфографиялык жана орфоэпиялык эрежелерге жараша туура, так сүйлөөгө;

• сөздү лексикалык маанисине ылайык туура колдонууга;

• грамматикалык эреже-нормаларга карата сүйлөмдү туура куруп сүйлөөгө;

• кесиптин ар кандай тармактарына жараша лексикалык каражаттардын өз орду менен айтылышына (стилдик, семантикалык жактан) багыт берген тексттердин орун алышы.

4. *Эне тилинде орундуу, адептүү сүйлөө ишмердигине үйрөтүү иштери, атап айтканда:*

• сүйлөшүү жүрүп жаткан (психологиялык) жагдайга, учурга ылайыктуу айтылышына;

• сүйлөшүп жаткан тематикага сөздүн дал келишине;

• курактык өзгөчөлүгүнө жараша сылык-сыпаа сүйлөөгө;

• стилдик жактан сөздүн орундуу колдонулушуна;

- көркөм каражаттарды орундуу пайдаланууга багыттаган тексттердин тандалышы.

5. *Эне тилинде логикалыуу, ырааттуу сүйлөө жана жазуу маданиятына багыттоочу иш-аракеттердин болушу, атап айтканда:*

- айтылган ойдун ырааттуулугуна (оозеки жана жазуу түрүндө);

- жыйынтыктуулугуна (башынан аягына чейин жыйынтыктуу ойдун айтылышы);

- мазмундун иреттүү, түшүнүктүү болушуна;

- ойдун жеткиликтүү берилишине;

- сүйлөмдүн стилдик курулушунун сабаттуулугуна үйрөтүүчү иштердин эске алынышы.

6. *Окуучунун кыргызча кеп байлыгын арттырууга карата иштердин аткарылышы, атап айтканда:*

- терең ойду камтыган накыл кептердин, макал-лакаптардын болушу;

- сөздү чебер колдонууга багыттаган фразеологизм сөздөрүнүн болушу;

- куюлушкан, көркөм чеберчиликте айтылган элдик бата, баалоо сөздөрү;

- тематикага ылайык мазмундуу, тарбиялык таасири мол тексттердин болушу.

Адабият:

1. Бекбоев И.Б., Памятка авторам учебника, Б., 1999.

2. Бекбоев И.Б., Важные вопросы определения содержания и технологии образования в структуре школьного учебника», –Бишкек, 2004.

3. Байгазиев С.О., Кыргыз тили жана адабияты окуу китептерине коюлуучу дидактикалык талаптар, Фрунзе, 1989.

4. С.Рысбаев, Кыргыз тили, адабияты мугалимине жүз кеңеш, Б., 2016.

5. Кыргыз тилин окутуунун предметтик стандарты, Кыргыз билим берүү академиясында иштелип чыккан, толукталган редакциясы, Б., 2018-ж.

6. Э.Мамбетакунов, Т.Сияев, Педагогиканын негиздери, Б., 2010.

*Калмаматов Б.А.,
педагогика илимдеринин кандидаты,
ОшТУнун докторанты*

КЕСИПТИК ЛИЦЕЙЛЕРДИН КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮЛӨРҮНҮН ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮН БААЛОО КРИТЕРИЙЛЕРИ

*Калмаматов Б.А.;
кандидат педагогических наук,
докторант ОШ ТУ*

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОКАЗАНИЯ УСЛУГ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЛИЦЕЕВ

*Kalmamatov B.A.;
candidate of pedagogic sciences,
Osh TU D.Ed. student*

CRITERIA FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF PROFESSIONAL LYCEUM SERVICES

Аннотация: Макалада кесиптик лицейлер тарабынан сунушталуучу кызмат көрсөтүүлөрдүн эффективдүүлүгүн жогорулатууда материалдык-техникалык базанын, педагогикалык кадрлардын квалификациясынын, илимий-методикалык комплекстердин, финансылык булактардын жана мотивациялык жактан камсыздоонун мааниси жана ролу чечмеленет.

Аннотация: В данной статье рассматривается толкование значения и роли обеспечения материально-технической базой, квалификацией педагогического кадра, научно-методическим комплексом и финансово-мотивационными источниками профессиональных лицеев целях повышения эффективности оказываемых услуг.

Abstract: In this article the interpretation of value and a role of providing the professional lyceums with financially-technical base, qualification of teaching staff, scientific – methodical complex and financially motivational sources is considered in order to improve the efficiency of services.

Түйүндүү сөздөр: кесиптик лицейдин кызмат көрсөтүүлөрүнүн эффективдүүлүгү, материалдык-техникалык база, педагогикалык кадр, илимий-методикалык комплекс, финансы булагы, мотивация.

Ключевые слова: эффективность услуг профессиональных лицеев, материально-техническая база, педагогические кадры, научно-методический комплекс, финансовые источники, мотивация.

Key words: effectiveness of professional Lyceum services, material and technical base, personnel, research and methodological complex, financial sources, motivation.

Окуу жайдын эффективдүүлүгү – бул жыйынтыктын чыгымдардын суммасына болгон катышы. Эгерде жыйынтыктын сарпталган чыгымдарга болгон катышы идеалдуу абалга жакындап, уюмдун максатына ылайык функцияларына дал келип, аракеттеги системанын чектөөлөрүнүн алкагында камсыздалса, анда окуу жайдын ишмердүүлүгү эффективдүү болот. Тилекке каршы, дайым эле коюлган максатка жете берүү оңой эмес. Система максаттарына жеткенин, позитивдүү динамиканын бар экендигин окуу жайлардын ишмердүүлүгүн мүнөздөөчү бир катар сапаттык жана сандык параметрлер жана көрсөткүчтөр аркылуу баалоого болот. Объективдүү анализ үчүн аналитикалык каражаттарды иштеп чыгып, аларды практикага киргизип, алардын негизинде

баалоо жана башкаруу менен байланышкан чечимдерди кабыл алууга болот.

Кызмат көрсөтүүлөрдүн эффективдүүлүгү эмненин эсебинен жогорулайт? Албетте, шарттардын эсебинен. Кайсы? Биринчи кезекте, материалдык-техникалык база, экинчиден, педагогикалык кадрлар, үчүнчүдөн, илимий-методикалык комплекстер, төртүнчүдөн, финансы булактары, бешинчиден, мотивация.

Эми булардын ар бирине окуу жайдын эффективдүүлүгүн жогорулатуу көз карашынан талдап көрөбүз.

Окуу жай болочок адистин кесиптик компетенцияларын эмгек рыногундагы суроо-талаптарга жана сунуштоолорго ылайык аныктайт. Бирок, өзү эмгек рыногунда субъект боло албайт. Кесиптик окуу жай билим берүү рыногунун субъектиси болуп эсептелет. Албетте, анын максаты эмгек рыногунда атаандаштыкка жөндөмдүү, ийкемдүү, иш-билги, командада жигердүү иштей алган, чечкиндүү, өз алдынча чечим кабыл ала билген, аналитикалык ой жүгүртүүгө ээ, чыгармачыл, ойлоп тапкыч, толеранттуу, гендердик сезгичтиги жогору, өз кесибин сүйгөн кесипкөй инсандарды калыптандыруу. Демек, эмгек рыногу кесиптик окуу жайдын билим берүү кызматтарынын мазмунун аныктайт.

Кесиптик окуу жай өз ишмердүүлүгүн билим берүү рыногунда ишке ашырат. Анын эффективдүүлүгү бүтүрүүчүлөрүнүн эмгек рыногундагы жыйынтыктарына жараша аныкталат.

Окуу жайдын эффективдүүлүгүн жогорулатууда анын ишмердүүлүгүнүн компоненттерин билүү өтө зарыл мааниге ээ. Ишмердүүлүк өз ара байланышкан төрт компоненттерден турат: максат, процесс, каражат жана натыйжа[7]. Өз ара байланыштын негизги арналышы жана мааниси – ишке ашырылып жаткан ишмердүүлүктүн эффективдүүлүгүн камсыздоо мүнөзү. Эффективдүүлүк – бул ишмердүүлүктүн башкы критерийи. Эффективдүүлүк мындай параметрлерди өз ичине камтыйт: пайдалуулугу, үнөмдүүлүгү, адаптивдүүлүгү. Ишмердүүлүктүн түрүн анын компоненттерине (максат, процесс, каражат, натыйжа) жараша

классификациялоого болот. Мисалы, практикалык, теориялык, таанып-билүү ишмердүүлүгү.

Окуу жайдын ишмердүүлүгү болочок адистин кесиптик ишмердүүлүгүнүн мүнөзүнөн түздөн-түз көз каранды болушу керек. Демек, кесиптик окуу жайдын ишмердүүлүгү да, жогоруда айтылгандай эле, максат, процесс, каражат жана натыйжа деген компоненттерден турат. Окуу жайдын ишмердүүлүгүнүн башкы максаты – болочок адисти эмгек рыногундагы атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу. Ал эми натыйжа – бул ийкемдүүлүк, иш-билгилик, кесипкөйлүк, чечкиндүүлүк, чыгармачылык, тил таба билүүчүлүк, командада активдүүлүк, демилгелүүлүк, пунктуалдуулук, туруктуулук сыяктуу сапаттарга ээ адис [6]. Демек, ал саналган сапаттарга ээ болсо, анда ал ар кандай атаандаштыкты жеңүүгө компетенттүү боло алат.

Окуу жайдын алдына коюлган максатты ишке ашыруу менен белгиленген натыйжага жетишүү үчүн каражат талап кылынары талашсыз. Албетте, көрсөтүлгөн максатты ишке ашыруу жана күтүлгөн натыйжаларга окуу жай педагогикалык кадрларсыз, тийиштүү материалдык-техникалык базасыз, финансы булактарысыз жете албайт. Булар окуу жайдын ишмердүүлүгүнүн каражаттарына кирет. Албетте, менеджерлердин ролун белгилебей кетсек чеки болот. Администрация окуу жайдын эффективдүүлүгүн көздөйт. Демек, ал бүтүрүүчүнүн компетенттүү болушун дайыма көз жаздымдан чыгарбоосу абзел. Администрация окуу жайдын максатын SMART (конкреттүүлүк, ченелүүчүлүк, реалдуулук, аймактуулук, убакытка тактык) критерийлерине ылайык формулировкалоосу керек.

Алардын арасында башкы функцияны компетенттүү педагогдордон турган жамаат аткарат. Педагог өз квалификациясынын үстүнөн үзгүлтүксүз иштеп туруу адатына ээ болушу зарыл. Андай болбогон учурда педагог болочок адистин компетенттүүлүгүн калыптандыруу процессине терс таасирин тийгизет. Демек, жетекчиликтин негизги максаты – педагог адистерде өз квалификацияларын үзгүлтүксүз

жогорулатып туруу адатын калыптандыруу. Бул катардагы устаттан баштап, бардык кадрларга тийиштүү касиет болуп эсептелет. Ал адатты калыптандыруу үчүн китепкана заманбап китептер менен камсыздалышы, окуу жайдагы ар бир педагог үчүн интернет тармагы жеткиликтүү болушу, квалификацияны жогорулатуу курстары тууралуу маалыматтардын үзгүлтүксүздүгү, акча каражатынын ар бир мугалим үчүн индивидуалдуу каралышы чоң мааниге ээ экендигин өлкөбүздөгү инновациялык окуу жайлар көрсөтүп, чет элдик окуу жайлардын практикасы тастыктап жатат.

Компетенттүү кадрларды даярдоодо окуу жайдын материалдык-техникалык базасы маанилүү ролдордун бирин аткарат. Демейде, жалпы мамлекеттик масштабда бир демилге болсо, мисалы, билим берүүнү компьютерлештирүү, окуу жайлардын бардыгы компьютердик техникаларды (компьютер, принтер, ксерокс ж.б.) ала башташты. Компьютердик технология окуу жайдагы бул же тигил адистик боюнча иш процессине канчалык даражада зарылдыгы эсепке алынбайт. Тактап айтканда, учурда даярдалып жаткан адистин болочоктогу ишмердүүлүгүндө компьютердик технология канчалык даражада зарылдыгы аныкталбай эле, анын эффективдүүлүгү такталбай эле киргизиле берет. Мисалы, болочок ширетүүчүнүн кесиптик ишмердүүлүгүндө компьютердик технологиянын орду так аныкталышы абзел. Мүмкүн, анын ордуна заманбап ширеткич аппарат сатып алуу максатка ылайык болмок [2]. Айтайын дегенибиз, материалдык-техникалык база окуу жайда лицензияланган адистиктерди даярдоодо колдонулуучу шаймандар, материалдар, курулмалар ж.б. менен камсыздалышы максатка ылайык болот.

Окуу жай эмгек рыногундагы жаңы адистиктерди өздөштүрүүгө да даяр болушу керек. Ал үчүн тиешелүү материалдык-техникалык база, тийиштүү квалификациясы бар педагогдор, каржылоо булактары, илимий-методикалык каражаттар алдын ала пландаштырылышы керек. Демейде, кесиптик окуу жайлар эмгек рыногунда суроо-талапка ээ болуп жаткан адистикти киргизүүдө ийкемдүүлүк кыла албайт [5]. Ал биринчи кезекте, өзүнүн материалдык-

техникалык базасына таянат. Анын жаңы адистик үчүн жооп бербегендигин билет, бирок ошого умтулбайт. Эмгек рыногунда азыр суроо-талапка ээ болуп жаткан адис, эртең ээ болбой калышы толук мүмкүн. Ошондуктан окуу жай эмгек рыногундагы абалга карата ийкемдүү болууга тийиш.

Окуу жайдын ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатууда окутуу процессин уюштуруу маанилүү факторлордун бири экендиги талашсыз. Окутуу процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатууда бул же тигил адистик боюнча окутуу методикасынын өркүндөп турушу керектиги талашсыз. Аны ким өркүндөтөт? Албетте, окуу-тарбия процессин жөнгө салып туруучу тиешелүү менеджер – окуу иштери боюнча орун басар. Ал биринчи кезекте, ошол окуу жайда даярдалып жаткан адистиктерди билиши абзел. Педагогдордун квалификацияларындагы жетишпөөчүлүктөрдү аныктап, тиешелүү методикалык сунуштарды берүүгө дарамети болушу зарыл. Тактап айтканда, ал ар бир адистик боюнча педагог кадрлардын командасын түзө билүү жөндөмүнө ээ болушу керек. Мисалы, тигүүчү адистиги боюнча болочок тигүүчүнү даярдоо процессине окутуучунун кандай квалификациясы керектигин аныктай билүүсү абзел. Айталы, акыркы моделдеги машинанын өзгөчөлүктөрүн, анын буга чейинки машиналардан айырмасын тактоо талап кылынсын [1]. Анда акыркы моделдеги машинаны иштетип көрбөгөн окутуучу устат эффект бере албайт. Андыктан, ага квалификацияны жогорулатуу сунушун берүү керек, макул болбосо, анда аны алмаштыра алгандай компетенцияларга ээ болушу керек.

Корутундулап айтканда, окуу жайдын рыноктогу атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү тиешелүү адистиктерди даярдоодо педагог кадрлар менен камсыздоону, заманбап материалдык-техникалык базаны түзүүнү, окутуунун заманбап методикасын тандоо, финансы булактарын жөнгө салуу менен аныкталат. Окуу жай ишмердүүлүк мамилесине өткөн учурда гана, эмгек рыногунда атаандаштыкка жөндөмдүү болочок адистерди даярдоого мүмкүнчүлүгү болот.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Кесиптик-техникалык окуу жайларында кесипке даярдоо боюнча модулдук технологиялардын негизинде компетенцияга багытталган билим берүү менен «Тигүүчү» кесиби боюнча жумушчу кадрларды даярдоо курсунун окуу-программалык жыйнагы (кыска мөөнөттүү окутуу) [Текст]. – Б.: 2011. 2-бөлүк. – 143 б.
2. Кесиптик-техникалык окуу жайларында кесипке даярдоо боюнча модулдук технологиялардын негизинде компетенцияга багытталган билим берүү менен «Электр жана газ менен ширетүүчү» кесиби боюнча жумушчу кадрларды даярдоо курсунун окуу-программалык жыйнагы (кыска мөөнөттүү окутуу) [Текст]. – Б.: 2013-ж. 2-бөлүк. – 100 б.
3. Равен, Дж. Компетентность в современном обществе [Текст]: выявление,

развитие и реализация / пер. с англ. Дж. Равен. -М.: 1999.

4. Роджерс, Ф. Человек, фирма, маркетинг. [Текст] / Ф. Роджерс. - М.: Прогресс, 1990.-229 с.

5. Смирнов, И.П. Начальное профессиональное образование: социальный портрет учащегося [Текст] / И.П. Смирнов, Е.В. Ткаченко // Педагогика. 2002. № 5. С. 19-26.

6. Тайлаков, А.А. Сегодня и завтра системы начального профессионального образования [Текст] /А.А. Тайлаков. // Эмгек. – 2001. - №5.

7. Талызина, Н.Ф. Деятельностный подход к построению модели специалиста [Текст] / Н.Ф.Талызина // Вестник высшей школы. 1986. - № 3. - С. 22-32.

Рецензент: п.и.д., проф. Асипова Н.А.

*Калмаматов Б.А.,
педагогика илимдеринин кандидаты,
ОшТУнун докторанты*

КЕСИПТИК ОКУУ ЖАЙЛАРДЫН БИЛИМ БЕРҮҮ КЫЗМАТТАРЫНЫН ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮ

*Калмаматов Б.А.;
кандидат педагогических наук,
докторант ОШ ТУ*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ УСЛУГ ОБРАЗОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

*Kalmamatov B.A.;
candidate of pedagogic sciences,
Osh TU D.Ed. student*

EFFICIENCY OF EDUCATIONAL SERVICES OF PROFESSIONAL TRAINING INSTITUTIONS

Аннотация: Макалада баишталгыч кесиптик билим берүүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатууда анын материалдык-техникалык, кадрдык, илимий-методикалык, финансылык жана мотивациялык камсыздалышынын мааниси жана ролу ачык көрсөтүлөт.

Аннотация: В данной статье открыто отображается значение и роль повышения эффективности материально-технического, кадрового, научно-методического, финансового и мотивационного обеспечения в начальном профессиональном образовании.

Abstract: In this article, the value and the role of increasing the efficiency of provision the primary professional education with financially technical, personnel, scientific –methodical, financial and motivational security is openly displayed.

Түйүндүү сөздөр: баишталгыч кесиптик билим берүү, материалдык-техникалык база, кадрдык, финансылык, илимий-методикалык, мотивациялык камсыздоо, кесиптик окуу жайдын эффективдүүлүгү, атаандаштыкка жөндөмдүүлүк.

Ключевые слова: начальное профессиональное образование, материально-техническая база, кадровое, финансовое, научно-методическое, мотивационное обеспечение, эффективность

профессионального учебного заведения, конкурентоспособность.

Key words: elementary professional education, material and technical base, personnel, financial, research and methodological, motivational providing, efficiency of professional training institution, competitiveness.

Билим берүү коомдогу экономикалык өсүүнүн жана социалдык туруктуулуктун негизги булагы, экономикалык реформалардын зарыл шарты болуп эсептелет. Билим берүү системасы аркылуу экономиканы трансформациялоо, калктын интеллектуалдык жана кесиптик потенциалдарын жогорулатуу анын эффективдүүлүгүн ар тараптан баалоону талап кылат.

Өндүрүштүн эффективдүүлүгү азыркы рыноктук экономиканын түйүндүү категориясы болуп эсептелет. Ал ар бир ишкананын жана бүтүндөй коомдун максаттарына жетүү дымактары менен түздөн-түз байланышкан [2].

Ал эми билим берүү кызматы да продукт болуп эсептелет. Ал калкка, ишканаларга, уюмдарга ж.б. окуу жайлар тарабынан сунушталат. Бул категория экономикалык натыйжалуулукту туюнткан сандык мүнөздөмөгө ээ. Ошондой эле ал бүтүрүүчүнүн компетенттүүлүгү сыпатында туюнтулган сапаттык мүнөздөмөгө да ээ. Ал

эми бүтүрүүчүдө калыптанган компетенттүүлүк жана кесиптик тажрыйба билим берүү рыногундагы атаандаштыкка жөндөмдүү продукт болуп эсептелет.

Экономикалык адабияттарда окуу жайлардын эффективдүүлүгүн баалоого көптөгөн аракеттер көрүлгөн. Алсак, 19-кылымдын аягы, 20-кылымдын башталышында окумуштуулар Я.П. Янжул, А.И. Чупров, К.Я. Воробьев, А.Е. Лосицкий тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөлөрдө элдин билим деңгээлинин (сабаттуулугу), кесиптик-тармактык түзүлүштүн, эмгек стажынын жана эмгек акынын арасындагы байланыш иликтөөгө алынган.

Билим берүү кызматынын эффективдүүлүгү түшүнүгүнө жогорудагы көз караштардын, ошондой эле эффективдүүлүктү баалоо критерийлерин белгилөөнүн негизинде төмөндөгүлөрдү сунуштайбыз [3].

Билим берүү кызматынын эффективдүүлүгү – бул элге билим берүү кызматтарын көрсөтүүчү башталгыч кесиптик окуу жайдын ишмердүүлүгүнүн сапаттык жана сандык түзүүчүлөрүн баалоого арналган критерийлердин жыйындысы.

Башталгыч кесиптик билим берүү кызматтарынын сандык жана сапаттык көрсөткүчтөрүнүн эффективдүүлүгүн баалоо үчүн төмөндөгүдөй критерийлер сунушталат:

- экономикалык түзүүчү;
- социалдык түзүүчү;
- перспективдик түзүүчү.

Ар бир критерий билим берүү кызматына түрдүү мамилелер көз карашынан баа берет:

- “билим берүү кызматы – башталгыч кесиптик билим берүү уюму”;
- “билим берүү кызматы – керектөөчүлөр жана заказ берүүчүлөр”;
- “билим берүү кызматы – мамлекет”.

Ар бир критерийди биз көрсөткөн катыштарга ылайык карайбыз.

Кесиптик окуу жайдын эффективдүүлүгү анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрүнүн бири болуп эсептелет. Азыркы учурда кесиптик окуу жайлар билим берүү кызматтарын көрсөтүп, кошумча кирешен табуу менен,

барган сайын коммерциялык мүнөзгө ээ болуп баратат. Жогорудагылардын негизинде, экономикалык критерий мамлекет тарабынан бөлүнгөн каражат жана ички альтернативдик булактардын эсебинен табылган ресурстар канчалык эффективдүү иштетилгендигин жана бөлүштүрүлгөндүгүн аныктайт. Ошентип, уюмдун ресурстарын пайдалануунун эффективдүүлүгүн баалоо үчүн кызмат көрсөтүүнүн рентабелдүүлүгүн баалоо ыкмасын колдонсок болот.

Билим берүү кызматынын рентабелдүүлүгүн (R_k) табуу үчүн билим берүү кызматын көрсөтүүдөгү пайданын (P_y) же чыгымдын ($Ч_y$) чыгымдардын жалпы суммасына ($Ч_ж$) бөлөбүз:

$$R_k = P_y / Ч_y,$$

же $R_k = Ч_y / Ч_ж$, эгерде билим берүү кызматын көрсөтүүдө чыгаша болсо.

Билим берүү кызматынын рентабелдүүлүгүн эсептөөнүн жардамында кайсы билим берүү кызматтары пайданы көп алып келерин, же билим кызматынын өздүк чыгымын азайтүү мүмкүнчүлүгү бар же жок экендигин аныктоого болот. Эгерде уюм билим кызматтарынын жаңы түрүн сунуштай турган болсо, анда кызматтын пландалган рентабелдүүлүгү чыгарылат.

“Билим берүү кызматы – керектөөчүлөр жана буюртма берүүчүлөр” катышы калктын билимге болгон муктаждыгын канааттандыруунун негизги маңызын аныктайт.

Билим берүү кызматынын социалдык эффектиси кесиптик окуу жайдын өз миссиясын аткара алгандыгы же аткарылбагандыгын аныктайт. Тактап айтканда, кесиптик окуу жай бүтүрүүчүлөрдү биринчи жылы эле жумушка орношо ала тургандай даярдай алдыбы?

Кесиптик окуу жайдын эффективдүүлүгү (КОЖЭ) төмөндөгү формула менен эсептелет:

$$КОЖЭ = (Q_o / Q_b) * 100\% \quad (1)$$

мында, Q_o – окуу жайды аяктаган жылы, ээ болгон адистиги боюнча жумушка орношкондордун саны, буга декреттик эмгек өргүүсүнө чыккандар, аскерге тартылгандар да кирет; Q_b – отчеттук жылдагы бул же тигил адистик боюнча бүтүрүүчүлөрдүн жалпы саны. Мисалы, 2017-2018-окуу жылда

“Сантехника” адистиги боюнча 30 бүтүрүүчүнүн 25и жумушка жайгашса, анда окуу жайдын аталган багыт боюнча эффективдүүлүгү:

$$\text{КОЖЭ} = (15/25) * 100\% = 60\%$$

болот.

Бул формуланы ар кандай билим берүү кызматтарынын эффективдүүлүгүн аныктоодо пайдаланууга болот.

Мамлекеттин кызыкчылыгынан караганда билим берүү программаларын ишке ашыруунун түз жана кыйыр эффектилери байкалат. Билим берүү саламаттыкты сактоо жана социалдык камсыздоо тармактары сыяктуу эле улуттун адам ресурсунун өнүгүү деңгээлин калыптандырат. Түрдүү улуттун өкүлдөрү жашаганына карабай Батыш билим берүүнүн муктаждыктарына ИДПнын 4%нан ашыгын коротот. Адам потенциалынын өнүгүү деңгээли жогору болгон өлкөлөрдө 4,8%ды, орто мамлекеттерде – 4,2%ды, адам потенциалы төмөн өлкөлөрдө – 2,8%. Россия федерациясында 3,1%ды түзөт [6].

Ал эми кыйыр эффектилер билим берүүнүн чарбалык жана социалдык процесстерге таасирин чагылтат. Өлкөдөгү билимдүүлүк деңгээл экономиканын инновациялуулугуна, социалдык жүрүм-турумга, жумушсуздуктун деңгээлинин төмөндөшүнө сөзсүз таасир берет.

Жогоруда чечмеленген критерийлердин ар бири кесиптик билим берүүнүн жалпы эффективдүүлүгүнүн 1/3ин түзөт. Билим берүүчү уюм тарабынан көрсөтүлгөн кызматтын үч эффектисинин балансы – бул идеал.

Билим берүүчү уюмдун рыноктук мамилелерге өтүшүндө, албетте, экономикалык эффект басымдуулук кылат. Ал эми социалдык жана перспективалык эффектилер тиешелүү түрдө калкка жана мамлекетке кызыктуураак.

Кесиптик билим берүүчү окуу жайдын администрациясынын негизги милдети калктын жана мамлекеттин билимге болгон муктаждыгын канааттандыруу максатында билим берүү кызматтарынын түрүн сунуштаганы жакшы. Ошону менен эле катар, билим берүү кызматынын

экономикалык түзүүчүсүнүн үлүшүн көбөйтүү менен кошумча каржылоо булактарын түзүүнү көңүлгө алуу керек деп эсептейбиз.

Мына ошентип, кесиптик билим берүү уюм социалдык-экономикалык өнүгүүтөн эффективдүү деп таанылат, эгерде анын ишмердүүлүгү инновациялык мүнөзгө ээ болуп, кирешелүү жана кызматкерлердин эмгек шартынын жагымдуулугун колдоо мүнөзүндө болсо.

Кийинки макалаларыбызды кесиптик окуу жайлардын эффективдүүлүгүн жогорулатуучу факторлорду аныктоого жана чечмелөөгө арнайбыз.

Пайдаланылган адабияттар

1. Глазкова А.С., Князова О.М. Методические подходы к оценке эффективности образовательных услуг. Режим доступа http://elibr.altstu.ru/elibr/books/files/pv2011_02_2/pdf/352kniga.pdf (кайрылган дата: 10.12.2018)
2. Греков А.С. Оценка эффективности управления производством на предприятии // Экономика и производство. 2003. №2. С. 25-30.
3. Акперов И.Г. Общественная оценка качества образования в ЮФО // Высшее образование в России. 2009. №2. С. 29-33.
4. Банслова В.Б. Особенности образовательных услуг как процесса и анализ мотивации потребителей на рынке образовательных услуг. СПб.: ИПК СПбГИЭА. 2009. С. 8.
5. Как рассчитать рентабельность услуг. Режим доступа <http://www.kakprosto.ru/kak-70387-kak-rasschitat-rentabelnost-uslug> (кайрылган дата: 10.12.2018)
6. Доля образования в экономике общественного сектора и ВВП России и в других странах. Режим доступа http://studopedia.net/1_45694_dolia-obrazovania-v-ekonomike-obshchestvennogo-sektora-i-vvp-rossii-v-drugih-stranah.html (кайрылган дата: 10.12.2018)

Рецензент: п.и.д., проф. Асипова Н.А.

*Файратов А.В.
Аспирант КГУ им. И. Арабаева*

ПРОБЛЕМЫ СОСТОЯНИЯ И РЕАБИЛИТАЦИИ ПОСТИНСУЛЬТНЫХ БОЛЬНЫХ И ВОЗМОЖНОСТИ АРТ – ТЕРАПИИ

*Файратов А. В.
И. Арабаев атындагы
КМУнин аспиранты*

ИНСУЛЬТ АЛГАН БЕЙТАПТАРДЫН АБАЛЫНЫН ЖАНА РЕАБИЛИТАЦИЯСЫНЫН КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА АРТ-ТЕРАПИЯНЫН МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ

*Firatov A. V.
Graduate student of
KSU I. Arabaev
Kyrgyz State University*

PROBLEMS OF THE STATE AND REHABILITATION OF POST-STROKE PATIENTS AND THE POSSIBILITY OF ART THERAPY

Аннотация: Макалада учурда инсульт болгондорду психология реабилитациялоонун заманбап методдору жана арт-терапиянын миңкиччиликтерин каралган.

Түйүндүү сөздөр: Инсульт, пациент, дезадаптация, депрессия, синдром, арт-терапия, метод.

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы состояния и психологической реабилитации постинсультных больных и возможности арт-терапии в современности.

Ключевые слова: Инсульт, пациента, дезадаптация, депрессия, синдром, арт-терапия, метод.

Summary: The article deals with methods and technologies of psychological rehabilitation of post - stroke and the possibilities of art therapy in modern times.

Key words: Stroke, patient, disadaptation, depression, syndrome, art therapy, method.

Современная психология - разветвленная система научных дисциплин, находящихся на разных ступенях формирования и связанных с различными областями практики. Обычно основным

принципом классификации отраслей психологии считают принцип развития психики в деятельности.

Инсульт является грозным неотложным состоянием, которое требует немедленной помощи. Любая страна с развитой медициной максимальные усилия концентрирует на помощи пациентам с инсультом в первые часы болезни. Именно первые 3 часа являются решающими, за это время сосудистые неврологи должны установить тип и подтип инсульта, с помощью лабораторных и инструментальных методов диагностики. Решение о дальнейшем лечении и реабилитации пациентов с инсультом обычно принимают несколько врачей для выбора оптимального пути лечения и восстановления[1].

Инсульт – это трагическое событие, которое резко меняет к худшему жизнь самого больного и его семью, а так же редко проходит без последствий, которые могут коснуться не только физического, но и психологического состояния пациента. Выраженные нарушения двигательного и речевого характера общения после инсульта, изменение его статуса, длительность лечения,

неоправданность прогноза течения заболевания проводит к социально-психологической дезадаптации больного [2]..

Чаще всего болезнь изменяет психику человека, переоценивание его жизненной позиции - отношение к жизни, работе, близким и к самому себе. Он порой отгораживается от окружающего мира. Депрессия может начаться сразу после инсульта. Если человек до болезни был активен, то перенесенная болезнь превращается в страх повторения приступов инсульта. Это для него означает крах, так как он не представляет себя в роли больного. Для таких больных необходимы особые условия и уход, но, к сожалению, около 44% родственников не имеют возможности уделять им нужного времени. По некоторым данным только 17% родственников уделяют время больному человеку, а так же проводят его регулярное реабилитационное лечение.

Психологи, работающие с больными после инсульта, в основном, выявили основные принципы реабилитации таких больных, - это:

- раннее начало реабилитационных занятий, начинающееся с первых дней инсульта (если позволяет общее состояние пациента), что помогает быстрому восстановлению и предотвращению повторного осложнения, препятствует социальной и психологической дезадаптации;
- активное участие больного и его членов семьи в восстановлении нарушенных функций, особенно в осложнении двигательных навыков;
- систематичность восстановительной терапии;
- больные, у которых наблюдается выраженный двигательный и речевой дефицит, когнитивное и эмоциональное нарушение, должны находиться под комплексным наблюдением психологов, невропатологов, логопед-дефектолога, физиотерапевта и других узких специалистов.

Лечение и реабилитация больного, с инсультом, является одной из самых сложных проблем в медицинской и клинической практике. Инсульт занимает второе место в общей смертности. Так,

например, летальность в трудоспособном возрасте увеличилась за 10 лет до 30 % в течение года на 48%, то есть каждый второй заболевший инсультом[3]. В настоящее время широко привлекаются к реабилитационной работе психологи. Высокая ответственность и высокие требования, предъявляемые к качеству труда в условиях стационара, сочетаются с недостаточностью разработанных методик и методов, средств для работы психологов. Важен методический аспект выработки исследований - разработка конкретных рекомендаций направленных на этап реабилитации больных инсультом. В научной литературе рекомендуются методы, направленные на реабилитацию после инсульта, но отсутствуют комплексные программы деятельности психолога по реабилитации больных инсультом на этапе стационарного лечения.

В современной практике широко применяются программы, такие как, например, функциональная электростимуляция. Она особенно эффективна для пациентов с сильной спастичностью в руке, которая проявляется в том, что больной не может разровнять руки. В таком случае электростимуляция направлена именно на точки, отвечающие за эту функцию руки, но только применение арт-терапевтических методов, помогает восстановить и моторику пальцев, а использование цветовых гамм, позволяет так же положительно влиять на всю структуру нервной системы. Эмоции позволяют убрать побочный страх, тревожность.

Длительность послеинсультных депрессий бывает от 2- 3 месяцев до 1-3 лет. В раннем восстановительном периоде (постепенное восстановление) депрессия и тревожность уменьшается. Потом, когда возможности восстановления замедляются, количество пациентов с аффективными расстройствами возрастает. В позднем восстановительном периоде аффективные расстройства у больных могут достичь 70 %.

Специалисты сегодня различают основные и дополнительные симптомы депрессии. К основным симптомам можно отнести:

- снижение настроения в течение 2-3 недель;
- утрату жизненных интересов или способности испытывать удовольствие;
- снижение энергичности, которая может повлечь к повышению утомляемости и снижению активности.

Дополнительные симптомы выражаются:

- в снижении способности к сосредоточению внимания;
- снижении самооценки и чувства уверенности в себе;
- в чувстве виновности и самоунижения;
- в усилении когнитивных нарушений, включая проблемы с организацией в пространстве времени, речью, двигательными-пространственными и моторными нарушениями функций организма;
- усилении выраженности болевых синдромов.

Для пациентов после инсульта с депрессией характерно подавленное настроение, уныние, негативное восприятие окружающего мира. Такие люди теряют интерес к жизни, а вещи или события которые радовали раньше, более не доставляют им удовольствия. После инсульта человек может быть раздражительным, агрессивным или плаксивым, обидчивым. Характер и привычки после инсульта у человека непонятным образом меняются: то он впадает в немотивированный гнев, то в тревожном депрессивном состоянии, с недоверительным отношением к близким, которые хотят ему помочь. Одним из таких механизмов отрицательного влияния депрессивных механизмов и расстройств на успешность восстановительного лечения является снижение мотивации его участия в реабилитации.

В настоящее время психотерапия совершенствует методы диагностики, позволяющие определить болезнь по признакам видов депрессии. К таким признакам можно отнести: мрачное и пессимистическое видение будущего; суицидальные идеи и действия; нарушения сна, снижение аппетита.

Легкой считается депрессия, если у больного имеется 2 признака из 3 основных и 2 из 7 дополнительных. Умеренная депрессия – 2 из 3 основных и 4 из 7 дополнительных. Тяжелая депрессия – все 3 основных не менее 5 из 7 дополнительных.

Необходимость лечения депрессии у пациентов, перенесших инсульт, определяется следующими обстоятельствами:

- у лиц с постинсультной депрессией в течение 10 лет наблюдается большая смертность, чем с недепрессивными больными;
- у клиентов с постинсультной депрессией дольше протекает лечение;
- депрессия снижает эффективность реабилитационных мероприятий.

Работа с клиентами, перенесшими инсульт, на наш взгляд, должна включать в себя медико-психологическую помощь, а именно:

- социально- средовую реабилитацию - комплекс услуг, направленный на интеграцию клиента в общество, создание доступной среды;
- социально- психологическую реабилитацию - помощь в виде беседы, общения, выслушивания, подбадривания, мотивацию на активность, выявление эмоциональных состояний, использование арт-терапевтических методик, психологической диагностики, психологической коррекции (речевая, моторика рук);
- социально-педагогическую реабилитацию - проведение занятий в группах взаимоподдержки, психологического консультирования, психодиагностики, включающие этапы: анализа исходной документации на больных (выписка); конкретизацию целей и задач психодиагностики; проведения реабилитационно - экспертной диагностики; составления прогноза и рекомендационных мероприятий;
- социально- культурную реабилитацию – психокоррекцию - систему мероприятий направленных на исправление недостатков психологии

или поведения человека с помощью специальных средств в эмоциональном состоянии и поведении, или ослабление, отклонение в состоянии пациента. В этом случае колоссальную помощь оказывает терапия искусством;

- социально - бытовую реабилитацию - использование психологического тренинга в виде дискуссий, ролевых и деловых игр, реабилитационных упражнений.

На сегодняшний день созданы и оснащены оборудованием современные центры, основная задача которых лечение больных с инсультом. Однако сложность самой проблемы лечения инсультов не только в оснащении центров необходимой аппаратурой, но и в обеспечении квалифицированными кадрами, и оказании помощи; реакция медицинских работников первичного звена должна быть молниеносной.

К сожалению, болезнь помолодела и приковывает сегодня к постели молодых людей. Очень многие люди смирились со своим диагнозом и просто не знают, что делать. В этом им можно помочь арт-терапией, которая дает прекрасные результаты. При инсульте страдает 60% головного мозга, отсюда длительность психологической коррекции у больного после инсульта будет составлять в среднем – 21 день. Продолжительность одной рабочей сессии 30–50 минут на психологическое тестирование, 30–50 минут 2–3 раза в неделю на психокоррекционное занятие.

Арт– терапия, по нашему мнению, в настоящее время является максимально адаптированным средством в работе психолога с больным инсультом, учитывающим физические, коррекционно – кинестические, физиологические особенности, этой группы больных.

Арт-терапия – (лат. Ars – искусство, греч. Therapeia – лечение) представляет собой, методику лечения при помощи художественного творчества. Арт-терапия сегодня считается одним из наиболее мягких, но эффективных методов, используемых в работе психологами и психотерапевтами[6].

Целями арт-терапии являются:

- выражение эмоций и чувств, связанных с переживанием своих проблем, самого себя;
- активный поиск новых форм взаимодействия с миром;
- подтверждение своей индивидуальности, неповторимости и значимости;
- и, как следствие трёх предыдущих, - повышение адаптивности в постоянно меняющемся мире (гибкости).

Арт-терапия достаточно успешно применяется при психологических травмах, потерях, критических состояниях; при внутри- и межличностных конфликтах; постстрессовых, невротических и психосоматических расстройствах; при возрастных кризисах; при развитии креативности и целостной личности.

Какие возможности раскрывает арт-терапия при работе с больными, перенесших инсульт?

Во-первых, арт-терапия позволяет решить психологические и межличностные проблемы независимо от возраста;

Во-вторых, посредством искусства больные не только выражают себя, но и больше узнают о других, познавая окружающий мир;

В-третьих, в художественном творчестве больной воплощает свои эмоции, чувства, надежды, страхи, сомнения и конфликты, а это, в свою очередь, помогает ему преодолеть противоречия в себе, страхи и сомнения и стимулировать его общение с окружающими людьми;

В-четвертых, во время занятий арт-терапией постинсультные больные открывают в себе ранее малоизвестные таланты: в рисовании, в лепке, что помогает повысить их самооценку;

В-пятых, арт - терапия использует средства невербального общения, что очень важно для людей, которым сложно выразить свои мысли в словах.

Искусство обладает целительным действием само по себе, художественное творчество дает возможность выразить и заново переживать внутренние конфликты, оно является средством обогащения субъективного опыта. Основным механизмом здесь является:

творческий потенциал, сублимация и трансформация, стимулирующие собственное восприятие происходящих ситуаций самостоятельно, а также с пониманием его собственного мировоззрения.

Арт-терапия, как терапевтический метод, таким образом, отражает собственный внутренний мир больного в визуальной форме, постоянно движущий к осознанию реальности и действительности.

Опыт проведения арт-терапевтических занятий, позволяет, с учетом средств, используемых на занятиях, выделить в их структуре две основных составляющих:

1. Невербальную, творческую, неструктурированную:
 - основным средством является самовыраженная изобразительная деятельность (рисунок, живопись);
 - использование разнообразных механизмов невербального самовыражения визуальной коммуникации.
2. Вербальную, апперцептивную и формально более структурированную:
 - она предполагает словесное обсуждение а также интерпретацию нарисованных объектов и возникающих ассоциаций;
 - использование механизмов невербального самовыражения и визуальной коммуникации.

Попытаемся, исходя из опыта, выделить и некоторые заповеди арт-терапии, которых, на наш взгляд, должны строго придерживаться и больной и помогающий ему психолог:

Самая первая и главная заповедь арт-терапии: Вы должны навсегда забыть стеснительность, выражаемую словами типа: «Я не художник» или «Нарисованная мною корову легко спутать с собакой»! Задача «нарисовать красиво» вообще не ставится и даже противопоказана. Здесь перед нами стоит совсем иная задача: выплеснуть, вырисовать весь накопленный стресс, чтобы улучшить состояние своего здоровья.

Вторая заповедь арт-терапии: рисунок (или скульптура или инсталляция) должны анализироваться в первую очередь

самим автором, а не психотерапевтом. Анализируя своё творение, человек сам понимает кое-что такое важное о своей проблеме, чего ни скажет ему ни за какие деньги, даже самый умудрённый практикой психотерапевт.

Третья заповедь арт-терапии: арт-терапия лечит уже по факту, по факту того, что Вы это делаете. Вы можете не понимать механизм, но после создания рисунка Вам уже станет легче. Помнить об этом необходимо всегда.

Список использованной литературы

1. Роль врача-кардиолога в восстановительном лечении больных после острого нарушения мозгового кровообращения на раннем санаторном этапе/ Н.Н. Исхаков, Е.Ф. Черных, В.В. Баженова, Е.И. Рязанова [и др.] // Материалы Всероссийской конф «Противоречия современной кардиологии: спорные и нерешенные вопросы». - Самара, 2012.
2. Психотерапия депрессивных расстройств у больных ишемической болезнью сердца, перенесших ОНМК в структуре санаторной реабилитации / Е.Ф. Черных, Н.В. Костина, О.В. Андрюхагина // Аллергология и иммунология. - 2012. - Т. 13, № 1.
3. Течение острого периода кардиоэмболического инсульта / Н.П. Новикова, И.А. Стрельникова, О.В. Андрюхагина, Е.Ф. Черных [и др.] // Материалы X Всероссийского съезда неврологов с международным участием. - Н-Новгород, 2012.
4. Опыт реабилитации больных после инсульта с выраженными когнитивными нарушениями / Е.Ф. Черных, О.П. Яковлева, Н.Н. Исхаков // Материалы X Всероссийского съезда неврологов с международным участием. Н-Новгород, 2012.
5. Ранняя реабилитация больных с острым нарушением мозгового кровообращения в кардионеврологическом санатории / И.Е. Повереннова, Е.Ф. Казачанская // Методические рекомендации. Самара, 2014. - 20 с.
6. Копытин А.И. Арт-терапия – новые горизонты. М. 2006.

Рецензент: д.п.н., проф. Мааткеримов Н.О.

*Файратов А.В.
Аспирант КГУ им И. Арабаева*

О НЕКОТОРЫХ МЕТОДАХ ИССЛЕДОВАНИЯ В АРТ-ТЕРАПИИ

*Файратов А.В.
И. Арабаев атындагы
КМУнин аспиранты*

АРТ-ТЕРАПИЯДАГЫ ИЗИЛДӨӨНҮН АЙРЫМ МЕТОДДОРУ ЖӨНҮНДӨ

*Firatov A. V.
Graduate student,
KSU I. Arabaev*

ABOUT SOME RESEARCH METHODS IN ART THERAPY

Аннотация: Макалада арт-терапияда кеңири таралып колдонгон изилдөө ыкмалары каралган.

Түйүндүү сөздөр: Арт-терапия, лонгитюддук ыкма, салыштырма ыкма, эксперименталдык ыкма, психодиагностикалык ыкма.

Аннотация: В статье рассматриваются наиболее приемлемые методы исследования в арт-терапии

Ключевые слова: Арт-терапия, лонгитюдный метод, сравнительный метод, экспериментальный метод, психодиагностические методы.

Summary: The article deals with the development of art therapy and the system analysis of the evolution of the concept of "art therapy".

Key words: Art therapy, longitudinal method, comparative method, experimental method, psychodiagnostic methods.

Становление арт-терапии как самостоятельной психологической отрасли знания и практики выявило и необходимость определения наиболее приемлемых методов ее исследования.

Как известно, методы – это способы, посредством которых познается предмет науки. Психология, как наука употребляет не один, а целую систему частных методик и методов. Организационные

методы, например, включают сравнительный метод, лонгитюдный метод, метод поперечных срезов. Исследования такого рода позволяют установить связи и зависимости между явлениями разного типа (между физиологическим, психологическим и социальным развитием личности) [1].

Подбирая методический инструментарий для эмпирического исследования арт-терапевт должен, на наш взгляд, отобрать такие методы исследования, которые оптимально позволяли бы реализовать поставленную в исследовании цель. По нашему мнению, от того, насколько методы исследования валидны и надежны, как быстро и эффективно исследователь может использовать избранные методы наблюдается заметный прорыв вперед в эксперименте [2,5].

Остановимся лишь на некоторых, на наш взгляд, наиболее приемлемых методах исследования в арт-терапии.

Лонгитюдный метод – это многократное обследование одних и тех же лиц на протяжении длительного периода. Цель лонгитюдных исследований – регистрировать соматическое и психическое развитие личности. Данный метод обладает, по нашему мнению, рядом преимуществ:

- лонгитюдное исследование позволяет проводить обработку данных поперечно по отдельным периодам;
- лонгитюдное исследование помогает определить индивидуальную структуру и динамику развития каждого человека;
- только лонгитюдное исследование позволяет анализировать взаимоотношения и взаимосвязи между отдельными компонентами развивающейся личности, позволяющие решить вопросы о критических периодах в ее развитии;
- основным недостатком данного метода являются значительные затраты времени, требуемые на их организацию и проведение.

Сравнительный метод заключается в исследовании отдельных механизмов поведения и осуществлении психологических актов в процессе развития в сравнении со сходными явлениями у других организмов. Наиболее распространенный метод сравнительно – генетический.

Эмпирические методы - наблюдение за отдельными фактами, их классификацией, установление закономерных связей между наблюдением и самонаблюдением, экспериментальными методами (лабораторным, естественным, формирующим), психодиагностическими (тесты, анкеты, опросники, интервью, беседы), анализ продуктов деятельности, биографический метод.

Основное преимущество метода объективного наблюдения в арт-терапии, на наш взгляд, заключается в том, что оно позволяет изучать психические процессы в естественных условиях и к процедуре наблюдения должны, как нам представляется, предъявляться следующие требования:

- a. определение задачи и цели;
- b. выбор объекта, предмета и ситуации;
- c. выбор метода наблюдения, наименее влияющего на исследуемый объект и наиболее обеспечивающего сбор необходимой информации;
- d. выбор способа регистрации наблюдаемого (как вести записи);
- e. обработка и интерпретация полученной информации.

Экспериментальный метод - метод исследовательской деятельности в целях изучения причинно – следственной связи, который предполагает следующее:

- исследователь сам вызывает изучаемое им явление и активно воздействует на него;
- экспериментатор может варьировать, изменять условия, при которых протекает явление;
- в эксперименте имеется возможность неоднократно воспроизводить результаты;
- в результате эксперимента устанавливается допускаемая математическая формулировка количественной закономерности.

Основная задача психологического эксперимента заключается в том, чтобы сделать доступным для объективного наблюдения существенные особенности внутреннего психологического процесса.

Психодиагностические методы.

Цель психодиагностических методов изучение спомощью современных психологических диагностик психологические различия, как между людьми, так и между группами людей, объединенных по каким - либо признакам, при этом, фиксируя и описывая их.

С появлением в арт-терапии методов исследования, интегрированных из других наук, до сих пор не утратили, на наш взгляд, своего значения традиционные методы сбора научной информации, в том числе такие, как наблюдение, самонаблюдение и опрос.

Причин сохранения их значения в психологии вообще и, в частности, в арт-терапии несколько. Главная состоит в том, что явления, изучаемые в психологии, и в особенности в арт-терапии сложны и уникальны, их не всегда можно изучить с помощью методов, заимствованных из других наук. Для исследования таких тонких явлений, которыми занимается арт-терапия, методы естественных и точных наук во многих случаях не годятся.

Наблюдение и самонаблюдение позволяют уловить многое из того, что практически недоступно приборам, неопределимо с помощью точных математических формул. Самонаблюдение нередко применяется в тех случаях, когда исследователь хочет непосредственно сам, а не со слов других лиц или по показаниям бездушных приборов

получить сведения об ощущениях, эмоциональных переживаниях, образах, представлениях, мыслях, сопровождающих тот или иной поведенческий акт.

Опрос представляет собой метод, при использовании которого человек отвечает на ряд задаваемых ему вопросов. Есть несколько вариантов опроса – устный, письменный, свободный, и каждый из них имеет свои достоинства и недостатки.

Устный опрос, например, применяется в тех случаях, когда желательно вести наблюдение за поведением и реакциями человека, отвечающего на вопросы. Этот вид опроса позволяет глубже, чем письменный, проникнуть в психологию человека, однако требует специальной подготовки, обучения и, как правило, больших затрат времени на проведение исследования. Ответы испытуемых, получаемые при устном опросе, существенно зависят и от личности того человека, который ведет опрос, и от индивидуальных особенностей того, кто отвечает на вопросы, и от поведения обоих лиц в ситуации опроса.

Беседа, как одна из разновидностей устного опроса является, как нам представляется, наиболее предпочтительным способом получения информации в арт-терапии. Применяя этот метод мы можем получить информацию, которая недоступна другими применяемыми нами методами. Интерпретация тона больного при разговоре, его поведения, мимики, жестов, пантомимики, темпа и скорости речи при беседе имеет само по себе огромное значение само по себе. Но, это - метод сбора информации в процессе личностного общения исследователя с испытуемым по специальной схеме.

Проведение беседы содержит в себе три взаимосвязанных этапа: 1) подготовка исследователя и испытуемого к беседе; 2) непосредственно проведение беседы; 3) анализ полученных данных и составление выводов.

Очень важной является подготовка к беседе, включающая формулирование цели и программы исследования и разработку вопросов; установление последовательности предъявления вопросов испытуемому; подготовку косвенных, дополнительных

вопросов, помогающих установить уровень достоверности предъявляемых ответов; выбор места и времени проведения беседы; создание располагающих к откровенности условий для больного, психологическая подготовка к беседе и снятие у них настороженности.

Проведение беседы содержит в себе следующие требования: установление психологического контакта с обследуемым; доведение до него цели проводимой беседы; предъявление вопросов и выслушивание ответа на них; фиксация получаемой информации; наблюдение за поведением больного в процессе беседы.

Анализ полученных результатов, по нашему мнению, должен проводиться непосредственно вслед за беседой. Арт-терапевт при этом должен провести сравнение и сопоставление ответов, полученных на задаваемые прямые и косвенные вопросы; сопоставить реакции больного (клиента) на задаваемые вопросы; а также обязательно определить в выводах и сформулировать рекомендации для дальнейшей работы.

Таким образом, по нашему представлению, перечисленные методы исследования в арт-терапии позволяют:

- определить показания к использованию арт-терапии в реабилитации больных;
- уточнить характер функциональных ограничений, оказывающих наибольшее влияние на выбор тактики проведения арт-терапевтических мероприятий и определяющих способность к последующей социальной и бытовой адаптации пациентов;
- выявить содержание этапов и стадий арт-терапевтического процесса в реабилитации больных, путей его оптимизации;
- провести сравнительный анализ результатов рисуночной диагностики при работе с пациентами различных категорий заболеваний;
- исследовать динамику психического состояния и качества жизни больных

- в процессе реабилитации с использованием арт-терапии;
- провести сравнительный анализ результатов применения арт-терапии у пациентов, по возрастным характеристикам;
- определить соотношение вербального и невербального аспекта в работе арттерапевта;
- определить закономерности и выявить возможности практического использования арт-терапии как средства реабилитации больных;
- экспериментально подтвердить перспективность и эффективность использования арт-терапии в реабилитации больных.

Список использованной литературы

1. Копытин А. И. Современная клиническая арт-терапия: учебное пособие. – М.: Когито-Центр, 2015.
2. Вассерман Л.И., Беребин М.А., Косенков Н.И. О системном подходе к оценке психической адаптации // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева. – 1994. – № 3.
3. Копытин А. И. Психодиагностика в арт-терапии. – СПб.: Речь, 2014.
- Арт- терапия – новые горизонты М., 2006.
4. Арт-терапия пациентов с шизофренией: представления арт-терапевтов о лечебных эффектах и механизмах их достижения / С. Паттерсон, М. Крофорд, Э. Эйнсворт [и др.] // Исцеляющее искусство: международный журнал арт-терапии. – 2015. – № 4.
5. Лебедева Л.Д. Практика по арт-терапии: подходы, диагностика, система знаний. СПб., 2003.

Рецензент: д.п.н., проф. Мааткеримов Н.О.

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

EDUCATION AND TRAINING

*Зулпуев Ашим Зулпуевич.
филология илимдеринин кандидаты
Ош ТУнин доценти*

МАНАСЧЫЛЫК ӨНӨР ЖАНА АНЫН ТАБИЯТЫН ОКУП-ҮЙРӨНҮҮ

*Зулпуев Ашим Зулпуевич
кандидат филологических наук, доцент
Ош ТУ*

ИСКУССТВО МАНАСЧИ И ЕГО ЕСТЕСТВЕННОЕ ОБУЧЕНИЕ

*Zulpuev A.Z.
Candidate of Philological Sciences,
Associate
Osh TU*

THE ART OF MANASCHI AND ITS NATURAL TRAINING

Аннотация. Макалада манасчылык өнөр, «Манас» айткан адамдардын табияты, эпосту айтып калуудагы себептер, эпостун касиети, манасчылар жөнүндө маалыматтар берилет. Манасчылык өнөрдү аркалоодогу кызыктуу фактылар баяндалат.

Негизги сөздөр: касиет, жомок, өнөр, дүйнөтааным, аңыз кеп, уламыш, таржымал, сөздүк, фольклор.

Аннотация. В статье даются сведения об искусстве манасчи, о природе сказителей эпоса, причины, по которым они начали сказывать эпос, о святости эпоса, о сказителях “Манаса”. Приводятся интересные факты из жизни носителей искусства манасчи.

Ключевые слова: святость, сказка, мастерство, миропонимание, легенда, миф, история, словарь, фольклор.

Annotation. The article provides information about the art of manaschi, about the nature of the epic narrators, the reasons of starting to tell about the epic, about the holiness of the epic, about the narrators of “Manas”. The interesting facts from the life of carriers of

the art of manaschi are given. I manaschi art carriers are given.

Key words: holiness, fairy tale, mastery, worldview, legend, myth, history, dictionary, folk.

Өзүнүн бүт өмүрүн кыргыз элинин улуттук лексикасын изилдөөгө арналган окумуштуу-лексикограф, Кыргыз ССРинин Илимдер Академиясынын мүчөсү, «Кыргызча-орусча сөздүктүн түзүүчүсү, сөздүктүн атасы профессор Константин Кузьмич Юдахин кыргыз жерин, айылдарын, элдерин аралап, алардын тилин, дилин, тарыхын, маданиятын өтө мыкты өздөштүрүп, жыйынтыгында, эбегейсиз орду бар фундаменталдуу эмгек жараткан. Кезегинде бул эмгек Советтер Союзунда эле эмес, чет жерде да сөздүк түзүүгө үлгү болуп берүү менен бирге, сөздүктө камтылган сөздөр аркылуу башка элдер «кыргыз элинин тарыхы» менен тааныша алышкан. Профессор бул эмгеги үчүн өтө бай материал топтогон, ага кыргыздын төл лексикасы, тарыхый-этнографиялык терминдер, фольклордук материалдар, архаизмдер, эскирген көөнө сөздөрүн киргизген. Сөздүк жөнүндө ал мындайча эскерет: «Материал я

собирал лично из художественной литературы, из фольклора. Когда в текстах встречались неясные для меня слова или выражения (...из фольклора или из старого быта), я обращался к помощи своих киргизских друзей – языковедов, писателей, переводчиков. ...Вокруг моих вопросов возникали споры, что очень часто давало большой и интересный дополнительный материал.» [2, 6-б.] Демек, кыргыздын нукура төл лексикасы албетте, элибиздин оозеки чыгармаларында, фольклорубузда, улуу «Манас» эпосубузда жатат.

Сөздүктө: **Манас** – Манас (произведение богатырского эпоса киргизского народа, названное по имени центральной фигуры – богатыря Манаса); **«Манас» айт** – исполнять эпос «Манас»; **манасчи** – манасчы исполнитель эпоса «Манас» (этот термин появился после революции, раньше сказителей «Манаса», как сказителей вообще богатырского эпоса, называли жомокчу, см.); **жомок** – былина, произведение богатырского эпоса, сказ о богатыре, о богатырском подвиге; **атаңыздын жомогу, айтпай койсок болобу?** разве можно не рассказать сказ о твоём отце?; **жомокто** – повествовать, рассказывать, сказывать сказки, былины; **жомокчу** – творец и сказитель эпоса – деп берилген [2, 515-б.]

Чындыгында эле, «Шамал болбосо, чөптүн башы кыймылдабайт» демекчи, байыркы менен бүгүнкүнү байланыштырып турган көпүрө «жомокчулар», «манасчылар» болгон. Эпосту айтуучулар үчилтиктин учу-кыйырысыз кенендиги менен тереңдигин жүрөккө сыйдырып, урпактан урпакка көөнөртпөй жеткириш үчүн ашкан зор таланты, ташкындаган кыял-сезими, эргиген ой-санаасы бар, бир эшиткенин эзели эсинен чыгарбаган өзгөчө касиеттүү адамдар болот.

Биз, окутуучулар, окумуштуулар жаш муундарга билим-тарбия берүүдө мына ушул манасчылардын «Манас» айтуу өнөрү жөнүндө кеңири түшүнүк берүүбүз керек. «Манасчылык өнөр» дүйнө жүзүндөгү бирден бир уникалдуу жана жалгыз өнөр. Бул өнөрдүн түпкүрүндө адам баласынын акыл-эси жетпеген булак жатат. Ал булак – эпостун касиетине байланыштуу. Дегенибиз, кыргыз эли «касиетти» карманып, ага карап

өз тагдырын, турмуш-тиричилигин жөндөп келген.

Эпостун касиети – кыргыз элинин тагдыры туш болгон татаал кырдаалдар жана элдин жан-дүйнөсүнүн түпкү тамыры чарчап, айрым учурларда жер менен жексен болуп, жиксиз кумга чайкалып кете турган учурларда жөлөп-таяп, колдоп, алга сүрөп, элибиздин тагдырына оомат алып келгендигинде. Ырас, көөнө тарыхты боюна сиңирген эпос – кыргыз үчүн табылгыс жана баасы кунсуз рухий табылга. Кыйын күндөрдө кыргыздын рух күчүн кайрадан күүгө келтирип, дем-күч берип, кайрат берип, тамырына жан киргизип, уюткулуу кыргыз улутунун үзүлгөн учугун бири-бирине улап, жалгаштырып келген. Мына ушул критерийлерди баса белгилеп, окуучулардын болобу, студенттердин болобу, же катардагы окурман болобу жеткирүү бүгүнкү күндүн айныгыс талаптарынын бири. Бул боюнча көп иштерди ишке ашырса болот. Ал иштер түрдүү жагдайда, түрдүү мотивде, түрдүү ыкмада боло берет, аны тиешелүү деңгээлде жеткирүү ар бир педагогдун чыгармачылыгына жараша болот.

Студенттер арасында «Манас» айтуучулардын таржымалы деген темада сабак-диспут өткөрүлсө абдан жемиштүү жыйынтык болот, анын алдында атайын үйгө тапшырманы берүү керек. Тапшырма болжолдуу түрдө төмөндөгүчө болуусу шарт: Өз алдыңарча кайсы бир манасчыны тандап алып, анын өмүр таржымалын, «Манас» айтуудагы чеберчилигин, айтып калышынын себебин, эпостун кайсы бөлүгүн айтаарын, кандай окуяларды мыкты айтканы жөнүндө, зарылдыгына жараша окуяларынын кызыктуу жерин жаттап ыр түрүндө ыргактуу айтып бергиле, же болбосо кара сөз менен көркөм баяндап бергиле, сүрөттөрүн тапканга аракет кылгыла. Тапшырманы ар бир студент бирин бири кайталабастан, алдын ала сүйлөшүп алышып, ошондон кийин гана ишке ашырышат. Муну окутуучу сөзсүз түрдө эскертиши керек. Жыйынтыгында, тапшырманы түрдүү форматта, өздөрүнүн чыгармачылыгына жана фантазиясына жараша аткарып келишет. Баалоонун

критерийлерине жараша ар бир иш өз алдынча бааланат.

Манасчылыкка байланыштуу уламышты айтып берүү керек:

Илгери-илгери бир манасчы болгон экен. Ал коктуда жалгыз жашачу экен. Күндөрдүн бир күнүндө, түн ичинде ай сүттөй нурун балкыта төгүп, асманда бир булут жок, жылдыздар жымыңдап тынчтык өкүм сүрүп турган мезгилде, коркунучтуу топ атчан кирип келип манасчынын колун кыл аркан менен байлап алып кетет. Аларга тууну канга боёш үчүн, мейли ысык эле жаны болсун, иши кылып бир кыргыз кишисин кармап келүү буюрган. Көрсө кыргыз жерин селдей каптап келе жаткан душмандар экен. Согуштук жол-жоосунду аткаруу салт экен, душман деп эсептелинген бир кишини муздап, анын каны менен туу кандалмак. Бул жөрөлгө менен алар түндүктү түшүрө чаап, кыргыздын эркегин кул, аялын күң кылмак. Же кездешкендин канын суудай төгүп, жумшактан кул, катуудан казык калмак. Мына – манасчы туткунда. Колуна кыл аркандын тагы өтүп кыйналып келет. Душмандарга жакындап келгенде манасчы күтүлбөгөн жерден манасты айтып кирет. Ал үн бийик жана сүрдүү эле. Баары, анын ичинде кол башчы да тыншай калды. Жан мээринди көшүлткөн, уккунду келтирген керемет ыр! «Тобо, туткунубуз ырчы экен, ырын угуп анан өлтүрөлү» – деди кол башчы. Жок, бул ыр эмес, «Манас» эле. Манасчы алардын дымып угуп жатканын көрүп күч алып айтып жатты. Манасчынын айтканы түгөнбөдү. Ошондо ноодой узун кол башчы тура калып минтип айткан экен: – Кой, баатырлар, сапар карып кетти! Бул касиеттүү ыйык киши тура, бир нече жумалап айтса дагы оозунан шекер сөзү түгөнбөгөн, эрдикти, баатырдыкты даңктаган көсөм экен. Бул адамды өлтүрүүгө болбойт, тууну мындай ыр менен оозанган, ыр менен жашаган, ыр менен нуска көрсөткөн кишинин канын төгүүгө болбойт. Жигиттер, бул ырчынын астына ат тартып, үстүнө тон жаап, ашуудан ашырып койгула. Бул адам – бизге көрүнгөн сыр! Жол болбой калды. Аттын башын артка кайрыгыла баатырлар! Ошентип, кыргыз айылы чапкындан калган экен.

Демек, ички дүйнөсү бай, дүйнөтаанымы кенен, логикалык ой-жүгүртүүсү ылдам, кандайдыр бир деңгээлде сыйкырдуу күч даарыган киши гана чыныгы манасчы боло алган. «Эл ичи – өнөр кенчи» демекчи, эзелки тарых уңгусун дээрине катып, эчен бир замандардын закымына алдырбай, укумдан тукумга жеткирип келген керемет манасчылар эл ичинен эч качан үзүлгөн эмес. Манасчылык – эл арасында өзгөчө кадыр-баркка ээ өнөр, купуя сыры бар табышмактуу шык. тээ илгертен бери келе жаткан бул кесиптин өзүнчө салты, атайын сырлары, өзүнө таандык өзгөчө ыкмалары бар.

Алсак, манасчылык кесиптеги элге кеңири белгилүү, бирок ошого карабастан бүгүнкү күнгө чейин илимде так жооп алына элек сырлардын бири — өнөр ээси кесипти үйрөнүүдөгү биринчи кадамын түш көрүүдөн баштап, өз өнөрүн түш көрүү менен байланыштырат. Экинчиден, манасчы катары такшалышында белгилүү манасчылардан таалим алуу, үйрөнүү өзгөчө орунду ээлейт. Үчүнчүдөн, көпчүлүк манасчылардын ата-энеси улуу жомокту бала күндөн баласынын кулагына сиңирип, бул кесипти укум-тукумуна чейин өткөрүп улап келген.

Кыргызды кыргыз кылган Манас! Карапайым кыргыз элибиз Манас деп ураан чакырып, Манас деп сыймыктанып, Манас деп кубанып, Манас деп ыйлайт... Кыргыз гана Манас баатыр дайынын эне сүтү менен эмип, канына сиңирип келет. Карт тарыхта аты калып, өзү жок эчен калктар, замандардын кыямат-кайымынан аман калып, жашоо сапарында сабын сактап, “өсүп көбөйбөй, өлүп түгөнбөй” келаткан, кумурскадай көбөйүп, жер ааламды каптап бараткан улуттар да Кыргыздын Манасындай “Манас” жарата алган эмес. Деги эле, Манасчы ким? Манасчы – өткөн менен кеткенди, тээ качанкы атам заманды көз алдыңа элестеткен “санжырачы”, айкөл баатырдын эрдигин саймедиреген “жомокчу”, жан-дүйнөндү козгоп, көңүлүндү эргитип айгай салган “төкмө”, ойду нускалап айткан “чечен”, айтчу сөзүн уйкаштыра айткан “акын”, жагымдуу обондорду чыгарган “обончу”, сөздү асыл таштар менен шөкөттөгөн “зергер”, улуу баянды сөз менен

тарткан “сүрөткер”, сөз менен оору-сыркоону айыктырган “эмчи-домчу”, Манас айтып жаан чакырган “жайчы”, Манас аркылуу эртеңкини көрө билген “олуя”, тарыхты даңктай билген “кеменгер”, кыйын күндөрдө кыргызды алга сүрөп, колдоп турган, руху бийик айкөл адам.

Манасты окуп, билим алууга болот. Бирок, “манасчы” болуу мүмкүн эмес. Манасчыны Манас даарыйт. Элдик уламыш, аңыздар боюнча алгачкы манасчы – Ырамандын ырчы уулу болгон. *Ырамандын Ырчы уулу, Ырдап айткан кебимди. Канчалар кордук кылганда, Кайраным тапкан эбимди*, - деп Манас өзү баа берген дешет.

Манасчылыкты аркалаган далай залкар адамдар жашап өткөн. Алардын ар биринин өз орду, ат көтөргүс эмгеги бар. Жыйырманчы кылымдын гомерлери аталган Сагымбай менен Саякбайдын аттары эле кыргыз элинин мандайына бүткөн эн тамгадай десек жаңылышпаган болор элек. Бул тууралуу студенттерге төмөндөгүдөй далилдерди айтып же окуп, баяндап берсек болот:

1919-жылы февраль айында Саякбай манасчы менен жазуучу, окумуштуу Зияш Бектенов карело-фин элинин атактуу жомогу «Калеваланын» 100 жылдык майрамына катышуу үчүн барып калышат. Маараке өтүп жатканда залда отургандардын суроосу менен Саякбай ортого чыгып беш-алты мүнөтчө «Манас» айтып бергенде залдын ичиндеги кыймыл токтоп, аяктаганда алакандар дуулдап чабылып, залдагы отурган окумуштуулардын бир тобу ордуларынан туруп, окумуштуулар В.М.Жирмунский, Гардлевский, Козин баш болуп Саякбайга басып барышып, бетинен өөп, кучактап куттукташат. Эртеси Карелиянын радиосунда Саякбай Каныкейдин Тайторусун чапкан жерин айтып берет. Радиодон кийин кечинде жолугушууга барганда, Саякбай Каныкейдин Тайторусун чаптырып, айкырыгы баш жарчудай, кыйкырыгы тап жарчудай, муруттары бириндеп, эки этеги дирилдеп, кадим Тайторуну өзү чапкандай, өзүн-өзү сүрөп ат үстүндө келе жаткандай болуп: *Арыстан Манас, өлбөй кал, Азарты бейбак көрбөй кал! Карындан чыккан баламдан, Капыстан өлүп каламбы, - деп айтып жатып ыйлап киргенде, зал тыптынч болуп, отургандар Саякбайга айрандай гана уюп отуруп берген экен. Талкуу баишталганда*

академик Козин: *«Мен көп элдин жомокчу ырчыларынын, артисттеринин эпос айткандарын, ырдагандарын көргөм, бирок Каралаевдей укмуштуудай таланттуу аткаруучуну көргөн эмесмин. Каралаевдин аткаруусу ушунчалык таланттуу, азыркы аткарган «Манасына» тил билбесек да түшүнүп, катуу таасирлендик», - деп баа берген.*

Манасчылардын өнөрүнө болгон мындай таасын баалар өтө эле көп, ошолордун бардыгын өз-өзүнчө бөлүп алып, көрсөтүп, керек болсо жаттатып, алардын барк-баасын тереңден андап-түшүнүү өспүрүмдөрдүн, студенттердин милдети.

1956-жылы кыргыз адабиятынын Алматыда өткөн күндөрүндө сөз Мухтар Ауэзовго берилген. «Манастын» дүйнөлүк дастандар арасындагы жаркын өзгөчөлүктөрүн айтып, Саякбай Каралаевдин өнөрүнө өтө толкундангандык менен токтоду да: *«Осы улы адам шалкыган дастандарды жараткан даулердин соңы гой. Европалыктардын сөзү менен айтканда «Последний из Могикиан». Булай алп дастанишы Сакеңден кийин дүйнөгө келмейди. Осы улы дэу адамды казак калкы, биздин казак интеллигенциясы жана жастары көрүп калсын деп алдырып келип олтырабыз. Кэзир Сакем алдымызга шыгып, дастандын сөзинен айтып береді. Осыны тыңдап, Сакеңдин өнөрүн да, сөзін да, өзін да эске тутуп калыңдар», - деди. М.Ауэзовдон кийин Сакеңе сөз берилип, Сакең Тайторунун чабылышын айтты. Зал манасчы бүтөрү менен дүр эте жапырт көтөрүлүп, узакка кол чаап турду... »*

Кайсы гана адабиятта болбосун, фольклордо болбосун, оозеки же көркөм чыгармаларда, поэзияда болбосун сүрөттөө деген түшүнүк эң башкы орунда турат. Сүрөттөө окурмандын кабыл алуусуна көмөк көрсөтө алат. Ал окуянын же кубулуштун кандай жагдайда, кантип болгонун, каармандардын келбети менен кулк-мүнөзүн, кыймыл-аракетин баяндоодо эң негизги курал. “Манас” үчилтигинин башынан аягына чейин сүрөттөө коштойт. Эпосто кырк чордон тартып алты жүздөн ашуун каармандар сүрөттөлөт. Эң көп образ Сагымбай

Орозбаковдун вариантында айтылат. Албетте, башкы каармандар Манас, Бакай, Чыйырды, Каныкей, Алмамбет, Жакып, Кошой, Сары таз, Акбалта, Айчүрөк, Күлчоро, а эми терсе каармандар Коңурбай, Нескара, Канчоро, Жолой жана башкалар. Аталган каармандардын ар биринин өзүнүн турпаты, кыял-жоругу, кулк-мүнөзү бар, алар абдан таасирдүү жана таамай сүрөттөлгөн.

Кээ бир манасчылар өтө берилип айтканда, транска түшүп, айрым учурларда жаныбарларды, кээде бак-дарактар менен өсүмдүктөрдү, жаратылыш кубулуштарын, портреттик негизде адамдардын ички жана тышкы табиятын кудум азыр болуп жаткандай айтып беришет. Демек, манасчылыкта бүткүл дүйнө жүзүндөгү бардык процесстерди кездештирсе болот. Ар бир манасчы ар башка вариантта, түрдүү көркөм элестер менен айтышы практикада көп кездешет. Сөзүбүз кургак болбош үчүн мисал келтирели. Залкар манасчы Сагымбай Орозбаков Манастын келбетин:

*“Айың менен Күнүңдүн,
Бир өзүнөн бүткөндөй.
Алтын менен күмүштүн,
Ширөөсүнөн бүткөндөй.
Асман менен жериңдин,
Тирөөсүнөн бүткөндөй,*

- деп сүрөттөсө, айтылуу манасчы Молдобасан Мусулманкул уулу андан ары өрчүтүп:

*“Жети кабат кара жер,
Салмагынан бүткөндөй.
Жети дайра деңиздин,
Жаркынынан бүткөндөй.
Аңырайган капчыгай,
Алкымынан бүткөндөй.
Абадагы булуттун,
Салкынынан бүткөндөй.
Дайрадагы жаяндын,
Каарынан бүткөндөй,
Ажыдаар, жыландын,
Заарынан бүткөндөй.
Бейиштеги мөмөнүн,
Наарынан бүткөндөй”,*

- деп толуктайт.

Андыктан, окутуу ишинде, айрыкча «манастануу» курсун өздөштүрүүдө окуялуу жана таасирдүү эпизоддорду студенттерге алгач түшүндүрүп, андан соң аларды бир нече ирет жаттатып, жадымына сиңирип, келечекте «мекенчил» жана «жаратман» инсан кылып

тарбиялоо керек. Манасчылык өнөр жөнүндө айта берсе бүтпөгөн тема, а биз болсо аларды далилдүү маалыматтар менен кийинки урпактарга жеткирип, улуттук идеологиянын пайдубалын бекемдөө менен иш алып барышыбыз керек. Манасты биз буга чейин элдин акыл-ой-кыялынан эле алынган каарман деп келген болсок, азыркы окумуштуулар анын чыныгы жашап өткөн тарыхый инсан экендигин далилдеп беришти. [3].

Миң, эки-үч миң комузчуну, ырчыны, сүрөтчүнү же уз-устаны тапса болот, а бирок ошончо «тубаса манасчыны» табууга мүмкүн эмес. Тубаса манасчыларды Манас өзү тантап, өзү аян берет, өзү шык берет. Манастан бүгүнкү күнгө чейин канча убак өтсө да, чыныгы манас даарыган манасчылардын саны аз эле, болжол менен алганда 70-80дин айланасында. Ал эми Манастын чындыгында эле жашап өткөнүнө бир гана толук кандуу далил бар, ал – манасчылар жана «манасчылык өнөр». Башында айтып кеткендей, элдик уламыш, аңыздар боюнча биринчи манасчы - Ырамандын ырчы уулу болгон. Андан соң, Жайсаң Үмөт уулу, Токтогул ырчы, Келдибек менен Балыкооз, Музооке менен Чоңду, Акылбек менен Тыныбек Жапый уулу, Назар Болот уулу менен Дайырбек, Найманбай менен Кенжекара, Дыйканбай менен Багыш Сазан уулу; Чоюке Өмүр уулу менен Тоголок Молдо, Кайдуу Сопу уулу менен Алмабек Тойчубек уулу, Шапак Ырысменде уулу менен Куйручук, Сагымбай Орозбак уулу менен Саякбай Карала уулу, Жаңыбай менен Жакшылык, Молдобасан Мусулманкул уулу менен Мамбет Чокмор уулу, Дункана Койчуке уулу менен Ыбырайым Абдрахман уулу, Акмат Рысменде уулу менен Жусуп Мамай, Уркаш Мамбетаалы уулу менен Асанкан Жуманалы уулу, Сапарбек Касмамбет уулу менен Назаркул Сейдиракман уулу ж.б.

Үстүбүздөгү XXI кылым адамзат цивилизациясында заманбап технологиялардын күн санап өсүүсү менен коштолуп, технология менен инсандын ортосунда чиеленишкен карама-каршылыктар келип чыгууда. Албетте, технология жакшы дечи, бирок ошол эле убакта технология жаңы муунду такыр башка жакка буруп, ата-бабалардын мураска калтырган оозеки чыгармалары унутта, көңүл бурулбай калып жатат. Мындан улам, түбөлүктүү тема “аталар” жана “балдар”

маселелери, көйгөйлөр активдешип жатат. Казак элинин атактуу жазуучусу айткандай, “манги баш”, “компьютер баш” жаңы муун биздин доордун ажыралгыс бир атрибутуна айланды. Өтө өкүнүчтүү! Ушуга улай эле, дүйнөлүк прогресстин ыкчам өнүгүүсүндө элибиздин кылымдар бою түзүп, бапестеп келе жаткан рухий табылгаларын пайдалануу, прогрессивдүү мааниге ээ болгон элдик таалим-тарбия мыйзамдары, эрежелери, нормалары жана элдик акыл-насааттар кереги жоктой, бүгүнкү күндүн талабына жооп бере албагандай абалга келип калгандыгы өкүндүрөт. “Чейин” жана “кийин” деген ажырым менен жиктелүү абдан күч алды. Анткени, аталар “биз бала кезде...”, “биздин ата-бабаларыбыз...”, “элибиздин оозеки чыгармалары...” ж.б. сыяктууларды мисал кылып айта турган болсо, а балдар “эски жөрөлгөлөр өзүңүргө буюрсун...”, “азыр башка заман...”, “ал силердин убакта болгон...”, “ошол кантип болсун...” сыяктуу көңүл иренжиткен бир далай сөздөр менен жеңип, мурункуну уккусу жок. Тескерисинче, жаш муундар “Манас” эпосундагы элдик руханий мыйзамдарга тереңинен маани берип, “манасчыларды” кунт коюп угуп, андагы философиялык жагдайларды андап-түшүнүп, аларды өз турмушунда колдоно билсе, жашоо нугу кыйла жакшырмак. Дегенибиз, улуу эпосубуздун өзөгүндө – улуттук идеология жатат. Биздин күндөргө аларды бүгүнкү менен байыркынын көпүрөсү болгон “манасчылар” жеткиришпедиби. Бул жааттан алганда, манасчылар кыргыз элинин маңдайына бүткөн жылдыздар, кайталангыс инсандар. Алардын кыргыз элинин алдында ат көтөргүс кызматын баалашыбыз керек. Манасчылар эл ичинен чыккан. Ал эми “эл” деген улуу нерсе. Кыргыз эли байыртадан уруучулук, жамаатташып жашоо менен бирге, бир кишиге “уруу башчысына” баш ийип, жашоонун жазылбаган ички мыйзамдары менен жашашкан. Эгер ошол урууда бирөө-жарым жаман жүрүш-турушу менен элди бузуп, жарып, жаман иштерди жасаса, аны эң оор жаза – уруудан, же элден чыгарып ийүү күткөн. Ушундан улам, төмөндөгүдөй макал-ылакаптар чыккан: “Элге эл кошулса – дөөлөт, элден эр кетсе – мээнет”, “Эл менен сен бийиксиң, элден чыксаң

кийиксиң”, “Элдүү түлкү ачка өлбөйт”, “Эл ичи – өнөр кенчи”, “Элинен безген эр оңбойт”, “Элден безген – эр эмес, жоодон качкан – шер эмес”, “Элге жаап өтсө, мага таамп өтөт”, “Эл – ыйык, элден чыккан – суюк”, “Эл – базар, элден качкан – мазар” ж.б. Мындай макалдар же элдик нуска-насаат сөздөр элдин улуулугун, ошол эл менен бирге болуунун зарылдыгын тастыктап турат. Демек, эл ичинен улутубуздун улуу көрөңгөсүн жоготпой сактап берген кайталангыс “залкар манасчылар” чыккан. Манасчыларды биз элдик педагогдор деп атасак да болот, алар бизге бийик гуманизмге сугарылган улуу педагогиканы жеткирдирди.

«Манасты» айтууда манасчы кайсы бир даражада бул зор драманын автору да, койгон режиссеру да, аткарган актёру катары да болот. Окуя-кырдаалдардын кыябына, кейипкерлердин психологиялык ал-абалына жараша бүткүл турпаты, өң келбети, кол ишараты, аваз-үнү миң өзгөрүп, миң кубулуп, бирде кубанса, бирде муңайып, бирде зар какшап ыйласа, бирде кайра чыйралып, бирде армандуу күнгүрөнсө, бирде кайра туруп буркан-шаркан түшүп, уккандарды сыйкырчыдай арбап алат. Аны менен бирге эшитип отурган эл бирде күлсө, бирде ыйлап, бирде күйсө, бирде кайра терең ойго термелип, качанкы бир болмуштун каармандары менен кадимкидей аралашып, чогуу жүргөндөй болушат.

Адабияттар:

1. Алымов Б., Муратов А. Кыргыз адабияты: Орто мектептин 7-классы үчүн хрестоматия окуу китеби. – Бишкек: “Педагогика”, 2000. – 400 б.
2. Кыргызча-орусча сөздүк. /Түз. К.К.Юдахин. (Киргизско-русский словарь. Около 40 000 слов. Составил проф. К.К.Юдахин. – Москва, Из-во “Советская энциклопедия”, 1965.) – Б: “Кут Бер”, 2012. – 976 б.
3. Т. Токтогазиев. “Айкөл Манас тарыхый инсан: Алтайдагы, Ала-Тоодогу, Бээжиндеги издер” (Манас Великодушный – историческая личность: следы на Алтае, Ала-Тоо и в Бейжине). – Б., 2013.

Рецензент: ф.и.д, проф. Байгазиев С.О.

Зулпиев А.З.
Ош технологиялык университетинин
доценти

ҮЧИЛТИКТЕГИ АЯЛДАРДЫН ОБРАЗЫН ОКУТУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

Зулпиев А. З.
кандидат филологических наук, доцент.

ОБУЧЕНИЕ ОБРАЗА ЖЕНЩИН В ТРИЛОГИИ

Zulpuev A.Z.
Candidate of Philological Sciences,
Associate

TRAINING THE IMAGE OF WOMEN IN THE TRILOGY

Аннотация: Макалада ЖОЖдордун студенттерин, айрыкча кыздарды чоң жашоого, үй-бүлөлүк жашоого, эне болууга даярдоодо эпостун өзөгүндөгү аялдардын образдарынан мисал келтирүү менен акылдуу жар, мээримдүү эне болууга тарбиялоо жөнүндө сөз болот.

Түйүндүү сөздөр: коом, аялзат, бейиш, илимпоз, жомок, дастан, сарамжалдуулук, кадыр-барк, кулк мүнөз, кылык-жорук.

Аннотация. В статье автор пишет о том, как через примеры женских образов из сюжета эпоса можно воспитать заботливых матерей, мудрых жен в воспитании к семейной жизни студентов вузов, особенно девушек.

Ключевые слова: общество, женщина, рай, ученый, мудрость, достоинство, прозорливость, характер, поведение.

Annotation . In the article the author writes about the methods of bringing up through examples of female characters from the plot of epic as how to care mothers, wise wives in the education of university girls.

Keywords: society, woman, paradise, scientist, wisdom, dignity, insightful, character, behavior.

Байыртадан аялдардын үйдөгү, коомдогу ордуна зор маани берилүү менен өзгөчө энелер тууралуу керемет асыл нускалар жаралган. Алсак, «Эне сүтү бой өстүрөт, эне тили ой өстүрөт», «Бейиш

эненин таман алдында» деп төгүн жерден айтылбаса керек. Аялдарга ыйыктык, кең пейилдик, айкөлдүк, сулуулук сапаттар таандык болуу менен элибизде Умай-Эне, Жер-Эне, ал эми тилибизди «Эненин тили» деп аташкан. Белгилүү тарыхчы-илимпоз Л.Н.Гумилев өзүнүн «Байыркы түрктөр» аттуу китебинде мындай деп жазган: «Байыртадан аялдарга болгон мамиле өзүнчө ызаат көрсөтүүнүн үлгүсү болгон. Уулу боз үйгө киргенде эң алгач энесине баш ийкеп, анан атасына таазим кылган. (Отношение к женщине было подчеркнуто почтительным, рыцарским. Сын, входя в юрту, кланялся сначала матери, а потом отцу)» [1]

Ата-бабаларыбыздын улуттук аң-сезиминде ыйыктыктын башкы символу аялзаты — «аруу зат» болуп саналат. Мына ошондуктан кыргыздар аял – Энени «Умай Эне» деп атап, башын ийип таазим этишкен. «Эне», «аял», «жар» жана башка ушул сыяктуу ыйык сөздөрдүн төркүнүндө эмне деген гана казылбаган кен сыяктуу сырлар жатат. Айталы деген ойдон мурда, ушул сөздөрдүн көтөргөн жүгүн, башкача айтканда, касиет, кудуретин чечмелеп көрөлү. Он сегиз миң ааламдын бир ааламы болгон жер жүзүнө «Жер эне» деп – энени теңейт. «Бейиш эненин таманы алдында», «Эне сүтү», «Эне тили» дегендей бир топ фразалар дал ошол «энеге» тиешелүү. «Аял» – аялуу, назик, тукум улоочу, «Жар» – эр адамдын жартысы, ансыз жашоо мүмкүн эмес. Анысы кандай жашоодо болобу,

чыгармада болобу, деги эле аялзатсыз өсүү, өнүгүү мүмкүн эмес.

Үчилтиктеги окуялардын бардыгында аялдар катышат. Эпостогу аялдардын образдарындагы тарбия берүүчү маанилүү сүрөттөөлөргө Манас баатырды төрөгөн Чыйырды эненин образын мисал келтирели. «Чыйыр» деген сөздүн мааниси «жол» дегенди түшүндүрөт. Демек, эпостун башынан аягына чейин Чыйырдынын образы менен коштолуп жүрүп отурат, башкача айтканда, ошол жол көрсөтүүчүнүн образы. Манасты жарык дүйнөгө алып келген Чыйырды эне кытай-калмактар кыргыздарды чаап туш-тушка таратканда Чыйыр деген өлгөн агасынын аялы Шаканды Жакып аял кылып алат. Чыйырдын аялы делип жүрүп байбичесинин Шакан аты калып Чыйырды аталып кетет. Өзүнүн өмүрүн бүт бойдон элдин тагдырына багыштаган баатыр баланы жана неберени тарбиялоого жумшаган мээримдүү эненин образы эпосто «эл башына күн түшсө эл жараткан эр келет» деп эл самаган Манас баатырды тапкан кең пейил, акылман мээримдүү эненин образы – Чыйырды.

Манаска дос болом, кыргыздар үчүн ак ниетим менен кызмат кылам деп өз атасы Соорондуктун өз канынан жаралган баласына караганда бийлик үчүн өз кызыкчылыгын көздөгөн таш боорлугуна таарынып келген баатыр Алманбетке Чыйырды эне өз баласындай мээримин төгүп, эне сүтүн татытат. Бир себеби Манаска эмчектеш уялаш бир тууган-дос катары кабыл алуунун чындык далили. Көңүл буралы:

*Ал аңгыча артынан
Ак чач болгон байбиче
Чыйырдынын үнү чыкканы
Алманбет аны укканы.
Энекем келет мына деп
Шүгүр кылып кудайга,
Жакасын Алмаң тутканы.
Байбиченин Боз жорго
Аркыраган боюнча
Алтымыш чалга аралап
Туучунак атка тийиптир
Байбиченин эмчеги,
Жаш төрөгөн келиндей
Алманбетти көргөндө,
Ат үстүнөн ийиптир.*

*Кубанып Алмаң титиреп
Байбиченин эмчеги
Чийдей болуп зиркиреп,
Тамырынын баарысы
Ташып кетип диркиреп.
Балам, Манас, келгин деп
Бала күндө эмдиң деп.
Сен эмгенсиз мурун да
Баштап эмпи бергин деп
Байбиче айтып салганы
Мамаңды, эне, бергин деп
Алманбет чуркап барганы.
Оң эмчегин алганы
Оозуна Манас салганы.
Сол эмчегин алганы
Алманбет эмпи калганы [4, 337-б.]*

Жогорудагы сапта айтылгандай эне качан чын жүрөктөн мээримин төккөндө эмчекке сүт келээри малдыр-жандыр бүгүнкү күндө да кездешүүчү көрүнүш. Кандай эне болбосун мээримин балага төгүү, бала үчүн кам көрүү, баланы адам кылып өстүрүүгө, тазалыкка, адептүүлүккө, ыймандуулукка, боорукерликке, эмгекчилдикке жана башка ушул сыяктууларга тарбиялоо эненин бирден бир милдети жана коомго кошкон чоң салымы болот.

Чыйырдынын ар кандай кыйын кысталыш учурларда Каныкейди кайраттандырып, акылын айтып, кеңешин аябайт. Семетейди өстүрүп, чоңойтуп, эрезеге жеткирүүдө Каныкейдин активдүү жардамчысы. Тайторуну чабаарда Каныкей Чыйырдыдан кеңеш сурайт, батасын алгандан кийин гана атын байгеге кошот. «Семетей» бөлүмдөрүндө Чыйырдынын образы аркылуу өз эли-жерин сүйгөн, ашкан баатырды тарбиялоонун бардык кыйынчылыктарына чыдаган, дайыма адилеттик тарабында болгон патриот эненин үлгүсү болот.

Ал эми Каныкей үчилтиктеги негизги башкы каармандын бири. Анын өз аты Санирабига болсо дагы Хан Манаска никелешкенден кийин өз аты аталбастан кандын никеси, Канике делип, андан соң Каныкей аталып кеткен. Каныкейдин образы «Манас» эпосундагы аялдардын образдарынын ичинен айрыкча акылмандуулуктун, аруулуктун символун

берет. Айлакерлик, акылмандык, чечкиндүүлүк, чыдамкайлык – Каныкейдин өзгөчө касиеттери. Анын эрдиги, кайраттуулугу жана күчү – баатырдык образ катары да сүрөттөлөт. Алсак, залкар манасчы С.Каралаевдин вариантында Каныкей Чубак менен жекеме жеке чыкканда төмөндөгүдөй берилет:

*Жекеме жеке сайышып,
Чаманы чактап көрөлү
Мени сайып сен алсаң,
Сайдым Бугар шаарымды [2, 247-б.]
Ушу турган Букарды
Аламын деп келипсиң.
Көпкөндөрдү көргөнмүн,
Көөп келип катылып.
Көп өлгөнүн көргөмүн,
Кыздан баатыр экен деп
Элиңизге айтыңыз.
Ошол кезде эр Чубак
Таласка барып коно элек,
Манаска чоро боло элек.
Мына ошондо Каныкей,
Кымындай да кенебей.
Кыраан Чубак баатырды
Бучкагына теңебей. [2, 228-б.]
Жүрөгүнүн башы деп,
Өлөөр жери ушу деп.
Кыйкырып найза сунду эми
Көкала тулпар туйлады.
Муштагыдай найзасы,
Сексен бөлөк кыйрады.
Каардуу экен Каныкей
Соккуну катуу баштады.
Акбалтанын Чубагы
Көкаланын үстүнөн
Кулап кете таштады. [2, 229-б.]*

Каныкейдин эр жүрөктүүлүгү, баатырдыгы он эки жашынан эле билинген, ал тууралуу эпосто: «Өрүмдөн чачы өтө элек, өзү бала секелек» деп сүрөттөлөт. Кыз да болсо кылым чайкап, журт бузган Каныкей:

*Узун чачтын ыктуусу
Ургаачынын мыктуусу.
Кең көйнөктүн тазасы,
Ургаачынын паашасы – деп*

мүнөздөлөт.

Эпосто Каныкейдин сарамжалдуулугу, акылы, берген кеңеши, камкордугу, жоокерлердин башына кыйынчылык түшүп, арып-ачканда жей

турган тамагын камдап, түрдүү дары-дармектерди баатырлардын жандарына салып, кам көргөндөрү эскерилет. Жогоруда аталган сапаттардын ичинен Каныкейге таандык бир гана сапатты алалы. Ал – сарамжалдуулугу жана колунан баары келген уздугу. Ал жоого кийчү ок өтпөс кийимдерди гана эмес, ат жабдыктарын да камдай билет. Жоо кийимдерди жеке Манаска эле жасабай, анын чоролоруна да камдайт. Башка кыйынчылык түшкөндө желчү үнөмдүү, күчтүү тамак «күл азыкты», ат үчүн кубаттуу «мээр чөптү» даярдайт. Каныкей эрине урмат-сыйы, берилгендиги, ысык сүйүүсү менен мээнеткечтиги, терең акылы, келечекти көрө билип, кас менен досту айныбай ажырата билгендиги менен жалпы урмат-сыйга жана Манастын мактоосуна татыйт. Каныкейдин келбетин, турган турпатын сүрөттөөнү студенттерге жаттатуу сунуш кылынат. Сүрөттөө төмөндөгүчө:

*Акылга дыйкан даанышман,
Тула бою нур экен.
Боюнда жалгыз арстан,
Көкүрөк жайык келишкен,
Кемибейт экен ар иштен.
Алакан жайык, колу ачык,
Алган эри ушунун,
Кайда барса жолу ачык.
Ак көрпө жайыл ургаачы,
Аты элге дайын, сындачы.
Жабылуу катар кара инген,
Жакшысы элге билинген.*

Студенттер, айрыкча кыздар Каныкейдин образы аркылуу аял кишинин алдыны көрө билген акылдуулугу, баарын орду менен бүтүргөн жөн билгилигин баамдай алат. Демек, Каныкей Манастын тукумун улаган аял гана болбостон, эң ишенимдүү кеңешчиси, коргоочусу, сактоочусу болгон. Дегенибиз, кырсык басып, башына кыйын иш түшкөндө Каныкейдин акылы, жөн билгилиги аркасында аман калат. Анын ушундай артыкча сапаттарын баалап, маани бергени үчүн демейде өз билгенин бербей, эч кимди укпаган Манас баатыр алган жарынын ыгына көнүп берип, айтканын аткарат.

Каныкей – Манастын кадырлап калың берип, каалап алган жары. Анын эпосто алган орду Манас, акылман Бакай сыяктуу эле абдан барктуу да, нарктуу да негизги

каарман. Жыйырманчы кылымдын гомери, улуу манасчы Саякбай Каралаевдин вариантында айтылгандай, ал Манасты «сайып жүрүп бак кылып, салып жүрүп там кылат», бир сөз менен айтканда Манасты Манас кылган Каныкей. Алдыда болуучу окуяны көрө билип, же туя билүү жагынан Каныкейге эч ким тең келе албагандыктан, эпостун өзөгүндө Бакай, Кошой сыяктуу акылмандар Каныкейдин пикири менен эсептешпей коё алышкан эмес. Кээ бир учурларда пикирлери дал келбей калган учурларда дайым чындык Каныкей тарапта болот. Алдын ала көрө билүүсү Манастын душмандарынын арамза ойлорунун ишке ашышына тоскоол боло алган. Маселен, Көзкамандардын арамдыгын Каныкей алгачкы ирет келгенде эле билип, Манаска бир нече жолу эскертет. Бирок, ага анча маани бербеген Манас кийин гана көзү жетип, кеч болуп калгандыгына өкүнөт. Ошондой эле, Манастын Бээжинге аттанышына да Каныкей каршы чыгып, бирок душмандан өч алууну көксөгөн Манас анын айтканын укпай жөнөп кетет.

Белгилүү окумуштуу, манас изилдөөчү Самар Мусаев бул жөнүндө: «Анын көзү ачыктыгы, алдыда болчу иштерди алдын ала көрө билгендиги керемет күч, сыйкырга жакын. Бирок эпосто Каныкейдин бул өзгөчөлүгү кандайдыр бир тышкы сыйкырдуу күчтүн таасири эмес, анын акылмандыгы, терең ойлуулугу катары көрсөтүлөт», — деп жазат. Бул образ аркылуу аялдар — бир гана үй-бүлөнүн эмес, жалпы элдин жашоо турмушунда кыймылдаткыч күч болуп, чечүүчү ролду да алып кете алат деген түшүнүктүү болушат. Тактап айтканда, жалпы эле аялзатына тиешелүү жакшы сапаттарды талдоо учурунда ар бир студенттин патриоттук сезимдери ойгонот, кыла турган иштерин акыл калчап жүргүзүшүп, өз жерин, элин, үй-бүлөсүн, жарын, балдарын сүйүүгө умтулушат. Мындан соң аялдар жөнүндө айтылган элдик накыл сөздөргө, макал-лакаптарга студенттердин көңүлдөрүн буруу керек, себеби эл ичинде айтылган мындай кептер төгүн жерден чакпаган. Алсак, «Аял жакшы — эр жакшы, вазир жакшы — хан жакшы», «Эрди эр кылган да — аял, кара жер кылган да — аял», «Жакшы аял жака агартат,

жаман аял чач агартат», «Алган жары жарашпай эр жигиттин багы ачылбайт», «Аял — үйдүн куту», «Алган жары жарашса, кара катын ак болот» ж.б. Мына ушул макалдар да келечектеги энелерди даярдоого тиешелүү салымын кошуп келген. Эпостогу аялдарга таандык оң сапаттардын ичинен, биринчиден, ички касиеттерден — терең акылга, экинчиден, сырткы көрүнүштөрдүн — келбеттүүлүк, сулуулукка өзгөчө чоң маани берилет. Мында аялдардын басымдуу көпчүлүгү сымбаттуу, келбети келишкен, сулуу. «Бели кындай, бети айдай» — деген сыяктуу сапаттар аялдардын сырткы кебетесин сүрөттөөдөгү эң көп учураган саптардан. Бирок, бул жерде мүнөздү ачып берүүдө, адамдын адамдык мыкты сапаттарын көрсөтүүдө чечүүчү мааниге ички касиет ээ экендигин студенттерге түшүндүрүү керек. Ошондо гана студенттер сырткы көрүнүшкө караганда акылы жетик адам чоң кадыр-баркка ээ болоорун баамдашат. Мисалы, Манасты Манас кылган Каныкей деген сөздөрдү баатырдын достору да, кастары да айтышат. Демек, кадыр-баркка кас-душман да маани берери чындык, себеби алар турмуштун оош-кыйыш, узун-туура жолдорунда ар бир адамдын ким экендигин таразалап турушаары мыйзам ченемдүү иш. «Атадан алтоо болсоң да, ар жалгыздык башта бар» деп айтылгандай ар бир адам жалгыз, ал эми анын айланасында канчалаган адамдар жашап келишет. Алсак, кесиптештери, достору, кастары, туугандары, ата-энеси, бир туугандары, балдары, кошуналары, кайын журту, тайлары ж.б.

Баш каарман Каныкей үчилтиктин «Семетей» бөлүмүндө тарбиячы камкор эне болсо, «Сейтекте» келечектен үмүт үзбөй, карыса да ар-намыска бел байлап, кыйынчылыктарга майышпаган туруктуулугу баса көрсөтүлөт. «Көкөтөйдүн ашы» бөлүгүндө бардык меймандар чакырылып, бир гана Манас чакырылбай калат. Манастын жогун байкаган кытай-калмактар Нескара, Жолой, Коңурбайлар күлүк Мааникерди талашып, шылтоолоп чаап кетүүнү ойлошуп, чатак башташат. Ошондо Эр Кошой алакандай кат берип Айдарды Мааникерди миңгизип Манаска жиберет. Күндөп-түндөп жол жүрүп катты

Айдар акылдуулук кылып алгач Каныкейге берет.

*Каныкей гана кеп угуп,
Баатырга өзүм алпарам.
Менсиз барсаң, өлдүң деп.
Ар түрдүү акыл ойлонуп,
Каныкей түркүн толгонуп.
Көрөөр болсоң кабылан
Каары катуу кармаптыр
Кан Манастын ордосу
Берен Манас алдына
Басып барды жаш Айдар
Алакандай кат берип.*

Болгон жаңылыкты угуп-билген соң
Жаш Айдардын башын алып салаарда
Каныкей арачага түшөт.

*Кабылан Манас баатырың
Бөлө-бөлө чайнады,
Кары келип кабылан,
Кылычты кындан алаарда,
Жайма Көкүл Айдардын
Башын алып салаарда
Кайран катын Каныкей
Арага өзүм түшпөсөм,
Союп коёр бекен деп,
Кошо келген кези экен.
Арыстандын ачуусун
Тосо келген жер экен.
Кара сурдун сулуусу
Аялзаттын нурдуусу
Көрөөр болсоң жеңеңди
Көп акылман энеңди
Ошондо ак тамагы былкылдап,
Аста сүйлөп жаркылдап.
Аркардай таңы кылайып
Арка чачы булайып.
Айкөлүнүн алдына
Шекер сөздүү, нур көздүү
Жыпар күңүп, жез бурак
Арачалап жан сурап
Кылычын кармап ошондо,
Төрөсүнө жалынат:
Жалгызга тийген болобу?
Жалгызга тийген оңобу?
Сен аша албай жаткыдай
Кара аска зоо эмес,
Калмактан келген жоо эмес.
Дурус эмес мунуңуз,
Чаппай тура туруңуз.
Кылычты кармап Каныкей
Көзүнүн жашы төгүлүп:*

*Кабарчыны сойсоңуз,
Акылсыз деп билбейби,
Уккан, билген күлбөйбү.
Жалгызды сойсоң – чоң уят,
Анда жанаша келген тууган жок.
[3, 43-44-бб.]*

- деп Каныкей акылмандык менен кабарчы Айдарды аман алып калат. Ошентип, Манастын сүйүктүү жары болгондуктан, каарданып турса дагы анын сүймөнчүктүү жүзүнө, акылдуу сөзүнө багынып, сөзгө келип, Канкейдин акылы менен Көкөтөйдүн ашын угуп бирок, ар кандай шартка байланыштуу кечигип келген адамдардай душманга сыр билгизбей, ашка келгендердин катарын толуктайт. Эрке Бокмурундун айынан Көкөтөйдүн эли чабылып, таланып-тонолуп кете жаздайт. Эпостун өзөгүндө Каныкей катышкан ар бир окуяда анын түрдүү сапаттары ачылып жүрүп отурат. Манас келгенде алгач Каныкей экөө келише албагандыктан улам Манас баатыр ачуусу менен тажик элдин четинен талкалай баштаганда, Каныкей терең ойлонуп мен үчүн элим бөөдө кыргынга учурабасын деп, айлакерлигинен баатырдын астынан чыгып, анын тилин табат.

Илгертен эле кыргыз аялдарынын коомдон алган орду, аткарган милдети, эл турмушундагы ойногон ролу абдан чоң болгон. Ошондуктан, кыргыз элинин улуу «Манас» эпосундагы аялдардын образын окутуу келечектеги муундарды, тактап айтканда, келечектеги энелерди, жалпы эле аялзатын татыктуу эне, сүйүктүү жар, ак пейилдүү апа болууларына кандайдыр бир деңгээлде түрткү болоору шексиз. Окутуунун жүрүшүндө алгач, студенттерге «Манас» эпосу, анын негизги идеясы жөнүндө маалыматтар берилет. Андан соң жоокерчилик заманда, көчмөн турмушта жашаган кыргыздарда аялдар жеке эле үй чарбасына тиешелүү иштерди иштөө менен чектелбестен, эркектерге тирек болуп, согуштарда жоо мизин майтарууда жакын жардамчы, таянычы болуу менен бирге эркектин түйшүгүн тең тартышкандыгы жөнүндө маалымат берилет. Студенттер «Манас» эпосу жөнүндө кичине кезинен же болбосо башталгыч класстарда эле түшүнүк алышкандыктары белгилүү. Бул болсо

алардын патриоттук духта тарбияланып, татыктуу инсан болуп калыптануусуна фундамент болот. Башкача айтканда, студенттер эпостогу оң жана терс каармандар, алардын аткарган кызматы, кулк-мүнөзү, кыялы, окшоштуктары жана айырмачылыктарды туура баамдашып, турмушта ак менен караны ажыратууга даяр болушат. Ошондой эле ал образдар аркылуу өздөрүн ошол каармандардын оң жактарын алууга аракет жасашат.

Элдин түшүнүгүндө аял – үйдүн куту. Демек, студенттерге алгач, аялдарга тиешелүү оң жана терс сапаттарды атоо тапшырмасы берилет. Алар мындай сапаттарды атоо менен бирге, алардын ар бирин өздөрү талдап беришет. Оң сапаттарга болжолдуу түрдө төмөндөгүлөрдү аташат: ак пейил, мээримдүү, токтоо, ажарлуу, сыпаа, иш билги, чебер, уз, акылдуу, сарамжалдуу, келбеттүү, сулуу, намыскөй, берекелүү, сергек, берешен, жайыл дасторкон, март, активдүү, кең пейил, назик, меймандос, боорукер, жөн билги ж.б. Мына ушундай жакшы сапаттар кыргыз аялзатына мүнөздүү. Алар жөнүндө оозеки чыгармалардын ар биринде берилген. Чыйырды, Карабөрк, Акылай, Арууке, Каныкей, Жаңыл Мырза, Айчүрөк, Акеркеч сыяктуу көптөгөн каармандардын образдары буга мисал боло алат. Алсак, кыргызды бүткүл дүйнө жүзүнө таанытып, элдин үрп-адатынан тартып, кылымдар бою жашоосунда калыптанган туруктуу салты, тиричилиги, жашоо, жаратылыш, коом жөнүндөгү түшүнүктөрүн, түрдүү ишенимдерин чагылдырган «Манас» эпосундагы аялдардын образдары да жогорудагыдай сапаттарга ээ. Жазуучу Ч.Айтматовдун мындай деп айтканы бар: «Адамга эң кыйыны күн сайын адам болуу». Чынында эле, адам адамдык касиетин дайыма сактап, өзүн турмуштун ар кандай жагдайларында жетектеп туруусу зарыл.

Андыктан, адам болуу – бул энеден, тарбиядан жана жеке адамдын өзүнүн көз каранды болоорун түшүнсө, студенттер өздөрү үчүн да, коом үчүн да татыктуу орун алууну көздөшөөрү айдан ачык. Ошондуктан, мейли бала бакчада болсун, мейли мектепте болсун, мейли жогорку окуу жайында болсун кыз балдарды тарбиялоодо элдик нарк-насилге, каада-салтка таянып, эпостордогу аялдардын образдарын терең окуп, анализ берүү менен жакшы жыйынтыктарды алууга болот. Үчилтиктеги аялдардын мыкты образдары – кыргыз аялдарынын эталону боло алат деген ойду айтмакчыбыз. «Асыл жана ардактуу эне», «Мүчөлөрү келишкен», «Ашкан сулуу», «Колунан көөрү төгүлгөн уз», «Мээрбан эне», «Баатырлардын даанышман кеңешчиси» деген аныктамаларга ылайык келген аялдардын образы бүгүнкү ааламдашуу заманында коомдогу ар кандай курактагы кыз-келиндерди, аялдарды, байбичелерди татыктуу эне, жар болууга көмөк көрсөтөт. Деги эле, аял болобу, эркек болобу – коомдо бактылуу болууга, теңдик менен адилеттикте өмүр сүрүүгө акылуу. Ошондуктан, адам баласын жарык дүйнөгө келгенден, өмүр суусу түгөнгүчө түрдүү салт-санаалар, ырым-жарымдар коштоп жүрөт. Каада-салттар адам үчүн таанып билүүчүлүк, таалим-тарбиялык мааниге ээ.

Колдонулган адабияттар:

1. Гумилев Л.Н. Байыркы түрктөр /Древние тюрки. – Москва: “Айрис-пресс”, - 2008, - 560 с.
2. Каралаев С. I китеп. – Фрунзе, 1984.
3. Манас IV Көкөтөйдүн ашы. – Фрунзе, 1958.
4. Орозбаков С. вар.б -ча II китеп, – Фрунзе, 1979.

Рецензент: ф.и.д., проф. Байгазиев С.О.

**«Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналына
чыгарылуучу макалаларга коюлган талаптар**

Макалалар А-4 форматта 2 экземплярда басылып (1-экземпляр эксперттер үчүн фамилиясы жазылбай жашыруун берилет, ал эми 2-экземпляр иштеп чыгуу үчүн фамилиясы жазылып берилет) жана электрондук түрдө кабыл алынат. Автор менен байланыш үчүн 2-экземплярга мобилдүү телефонуңуздун номерин жана электрондук почтаңыздын адресин сөзсүз түрдө көргөзүүңүз зарыл. Редакцияга түшкөн макала жөнүндө ырастоо электрондук почта аркылуу жиберилет.

КРнын илимий макалаларга коюлган талаптарына ылайык анын негизги текстинде төмөнкү зарыл элементтер камтылышы керек:

- актуалдуу педагогикалык көйгөйлөрдү жалпы түрдө коюу жана анын маанилүү илимий же практикалык милдеттери менен байланышы;

- берилген көйгөйдү чечмелөөнүн негиздери камтылган жана аларга автор таянып акыркы изилдөөлөр менен жарыкка чыккан эмгектердин талдоосу;

- жалпы көйгөйдүн мурда чечмеленбеген бөлүктөрүнө жазылган макалада арналгандыгын көрсөтүү;

- макаланын алдына коюлган максатты жана милдеттерди аныктоо;

- өткөрүлгөн изилдөөнүн алынган илимий жыйынтыктарын толук негиздөө менен баяндоо;

- жүргүзүлгөн изилдөөдөн тыянактарды чыгаруу менен аталган багыт боюнча келечекте өнүктүрүүнүн перспективаларын көрсөтүү талап кылынат.

Автордук оригиналга коюлган талаптар

- форматы - MS Word.

- гарнитурасы - Times New Roman.

- шрифттин өлчөмү (кегль) -14

- саптардын ортосундагы аралык (интервал) -1

- абзацтык ачык жер - 1,27

- бардык талаачар -2 см

- мүмкүн болгон болуп чыгаруулар - курсив, каралжын түстө, макаланын аягында адабияттардын тизмесине кирген эмгектерге тексттин ичиндеги шилтемелер квадраттык кашаанын ичинде тизмедеги булактын номерин жана беттердин номерлерин көрсөтүү менен келтирилет.

- дефис тиреден айырмаланышы тийиш.

- тире менен тырмакчалар макаланын бардык текстинде бирдей сызыктуу болушу керек.

- абзацтардын ортосунда өтө чоң аралыктар болбош керек.

- сүрөттөр жарым тондуу эмес даана ак-кара, WMP, EME, CDR, AI, вектордук форматтарда, растрдык сүрөттөлүштөр - TIFF, JPG форматта 300 чекит/дюймдан кем эмес ажыратуу менен, реалдуу өлчөмдө болуу керек. Бардык сүрөттөр жана таблицалар текст боюнча жайланышы керек. MS Excel, MSVisio программалардагы диаграммалар - баашапкы файл менен чогуу болууга тийиш.

Макаланын текстин компоновкалоо

- Макаланын башында авторлордун фамилиясы менен инициалдары, даражасы, наамы, иштеген кызматы, жери шаары, өлкөсү - кыргыз, орус жана англис тилиндеги варианттар, электрондук адреси (шрифтин өлчөмү-14 кегль, каралжын түстө оң жагын түздөө менен).

- макаланын аталышы - чоң тамгалар менен кыргыз, орус жана англис тилдеги варианттар (шрифтин өлчөмү-14 кегль, каралжын түс, борбор боюнча түздөө).

- Аннотация - кыргыз, орус жана англис (Annotation) тилиндеги варианттар (шрифтин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Аннотациянын түзүлүшү

- максаты
- изилдөөнүн методологиясы жана методикасы...
- жыйынтыктар...
- илимий жаңылыгы...
- практикалык маанилүүлүгү...

Аннотациянын көлөмү 3-5 сүйлөм. Макаланын аталышындагы маалыматтар аннотациянын текстинде кайталанбашы керек.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздөрдүн саны 5-8-кыргыз, орус (ключевые слова) жана англис (key words) тилиндеги варианттар (шрифтин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө, 1 интервал).

Негизги текст адабияттын стилистикалык жана библиографиялык талаптарына дал келиши керек, беттин туурасы боюнча түздөө.

Адабияттардын тизмеси кыргыз жана орус тилинде 5-10 булактарды камтып, аягында кийинки жылдары чыккан 2-3 чет өлкөлүк эмгектер (шрифтин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Макала мурда башка булакта жарыяланбашы керек, же башка журналдарга жиберилбеши керек.

Аталган талаптарга канааттандырбаган макалалар кароого кабыл алынбайт. Жарыкка чыгарууга кабыл алынбаган материал боюнча кат жазуу жүргүзүлбөйт. Макалалардын кол жазмалары кайтарылбайт.

Төлөм акысы:

Талаптарга жооп берген макалалар журналда төлөмдүү негизде жарыкка чыгарылат.

КББАнын академиктери жана корреспондент-мүчөлөрү үчүн - **акысыз**.

КББАнын кызматкерлери менен аспиранттары үчүн - **1000 сом**,

Кыргызстандын мекемелеринин кызматкерлери жана аспиранттары үчүн - **2000сом**,

Алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдүн жарандары үчүн - **5000сом**.

**Требования к оформлению статей в журнале
«Известия КАО»**

Статьи следует предоставить в бумажном вложенным файлом и электронном виде. В сопроводительном письме необходимо обязательно указать номер мобильного телефона и адрес электронной почты для связи с автором. Редакция высылает подтверждение о получении статьи по электронной почте.

В соответствии с требованиями к научным публикациям в КР, основной текст статьи должен содержать следующие необходимые элементы:

- постановка актуальных педагогических проблем в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;*
- анализ последних исследований и публикаций, где заложены основы решения данной проблемы, на которые опирается автор;*
- выделение ранее нерешенных частей общей проблемы, которым посвящается данная статья;*
- формулировка цели и задачи, поставленных перед статьей;*
- изложение основного материала проведенного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;*
- выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития по данному направлению.*

Требования к авторскому оригиналу

- Формат – MS Word.*
- Гарнитура – Times New Roman.*
- Размер шрифта (кегель) -14.*
- Межстрочный интервал -1.*
- Абзацный отступ -1,27.*
- Поля - все по 2 см.*
- Допустимые выделения - курсив, полужирный.*
- Внутритекстовые ссылки на включенные в список литературы работы, приводятся в квадратных скобках с указанием номера источника в списке и номера страницы источника цитаты.*
- Дефис должен отличаться от тире.*
- Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту.*
- Не допускаются пробелы между абзацами.*
- Рисунки только черно-белые, без полутонов, в векторных форматах WMP, EME, CDR, AI, растровые изображения - в формате TIFF, JPG с разрешением не менее 300 точек/дюйм, в реальном размере. Все рисунки и таблицы располагаются по тексту. Диаграммы из программ MS Excel, MSVisio вместе с исходным файлом.*

Компоновка текста:

- В начале статьи фамилия инициалы авторов, степень, звание, должность, место работы, город, страна (кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный варианты), электронный адрес (размер шрифта -14 кегль, полужирный, выравнивание - по правому краю).*

• Название статьи-заглавными буквами кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный варианты (размер шрифта -14 кегль, полужирный, выравнивание - по центру).

Аннотация: (кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (Annotation) варианты (размер шрифта -12 кегль, выравнивание - по ширине страницы).

Структура аннотации:

- Цель
- Методология и методики исследования
- Результаты
- Научная новизна
- Практическая значимость

Объем аннотации 3-5 предложений.. Сведения, содержащиеся в заглавии статьи, не должны повторяться в тексте аннотации.

Ключевые слова: количество слов 5-8 - кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (Key words) варианты (размер шрифта -12 кегль, выравнивание - по ширине страницы, через 1 интервал).

Основной текст должен соответствовать стилистическим и библиографическим требованиям литературы, выравнивание - по ширине страницы.

Список литературы: на кыргызском и русском языке -10-15 источников. (Размер шрифта -12 кегль, выравнивание -по ширине страницы).

Статья не должна быть ранее опубликованной или представленной к публикации в других журналах.

Материалы, не удовлетворяющие указанным требованиям, к рассмотрению не принимаются. По материалам, не принятым к опубликованию, переписка не ведется. Рукописи статей не возвращаются.

Размер оплаты:

Статьи удовлетворяющие требования, публикуются в журнале на платной основе.

Для академиков и член-корреспондентов КАО - **бесплатно**,

Для сотрудников и аспирантов КАО – **1000 сом**

Для сотрудников и аспирантов других учреждений Кыргызстана - **2000сом**

Для граждан дальнего и ближнего зарубежья -**5000сом**

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ
EDUCATION AND INNOVATION

Мамытов А.

Туребеков Б.А

Mamytov A.

Turebekov B.A.

Трехразовые уроки физической культуры в неделю: влияние на физическую подготовленность учащихся 1-2-го классов.....	3
Аптада үч жолу өткөрүлүү дене тарбия сабактарынын 1-2 класстардын окуучуларынын физикалык даярдыгына тийгизген таасири.....	3
Three-time physical education lessons per week: the effect on the physical fitness of students in grades 1-2.....	3

Мамытов А.

Абдуллаев М. Т.

Mamytov A.

Abdullayev M. T.

Ордо оюнун болочок мугалимдерди даярдоодо колдонуунун дидактикалык негиздери.....	13
Дидактические основы использования национальной игры ордо в подготовке будущих учителей физической культуры.....	13
The didactic basics of training future teachers of physical education by means of the national game ordo.....	13

Токтомамметов А. Д.

Toktomametov A. D.

Кыргызстанда билим берүү системасын жакшыртуу багыттары.....	20
Направления улучшения системы образования в Кыргызстане.....	20
Directions of improvement of education system in Kyrgyzstan.....	20

Син Е. Е.

Sin E. E.

Изучение элементов теории вероятностей в основной школе.....	28
Негизги мектепте ыктымалдуулук теориясынын элементтерин окутуу.....	28
The study of element of probability theory in primary school.....	28

Син Е. Е.

Sin E. E.

Отличники – гордость или проблема школы?.....	33
Мыкты окуучулар – мектептин сыймыгыбы же көйгөйүбү?.....	33
Are straight – a school students a pride or a school problem?.....	33

Добаев К. Д.

Супатаева Э. А.

Dobaev K. D.

Supataeva E. A.

О глобальных трендах меняющих образование.....	37
Билим берүүнү өзгөрткөн ааламдык тренддер.....	37
About the global trends changing the education.....	37

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ TEACHING TECHNOLOGY

Тагаева Г. С.

Кубанычбек уулу Б.

Возможности обработки данных с помощью компьютерных программ (на примере анализа журнала «известия као» с помощью SPSS).....	44
Компьютердик программалардын жардамы менен маалыматты иштетүү мүмкүнчүлүктөрү (SPSS программасы менен «КББА нын жарчысы» журналын талдоо мисалында).....	44
Possibilities of data processing by means of computer programs (by the example of the analysis of the journal "News of KAO" with the help of SPSS).....	44

Рысбаев С.К.

Rysbaev S. K.

Кыргыз тилин эне тили катары окутуу боюнча окуу китептерин түзүүдө жетекчиликке алынуучу дидактикалык жана методикалык талаптар.....	52
Дидактические и методические требования, которые должны соблюдаться в процессе составления учебников кыргызского языка по обучению как родной.....	52
The didactic and methodological requirements to be observed in the process of compiling the kyrgyz language textbooks.....	52

Калмаматов Б.А

Kalmamatov B.A.

Кесиптик лицейлердин кызмат көрсөтүүлөрүнүн эффективдүүлүгүн баалоо критерийлери.....	58
Критерии оценки эффективности оказания услуг профессиональных лицеев.....	58
Criteria for evaluating the effectiveness of professional lyceum services.....	58

Калмаматов Б.А

Kalmamatov B.A.

Кесиптик окуу жайлардын билим берүү кызматтарынын эффективдүүлүгү.....	62
Эффективность услуг образования профессиональных учебных заведений	62
Efficiency of educational services of professional training institutions.....	62

Файратов А.В.
Firatov A.V.

Проблемы состояния и реабилитации постинсультных больных и возможности арт-терапии.....	65
Инсульт алган бейтаптардын абалынын жана реабилитациясынын көйгөйлөрү жана арт- терапиянын мүмкүнчүлүктөрү.....	65
Problems of the state and rehabilitation of post-stroke patients and the possibility of art therapy.....	65

Файратов А.В.
Firatov A.V.

О некоторых методах исследования в арт-терапии.....	70
Арт-терапиядагы изилдөөнүн айрым методдору жөнүндө.....	70
About some research methods in art therapy.....	70

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING

Зулпуев А.З
Zulpuiev A.Z.

Манасчылык өнөр жана анын табиятын окуп-үйрөнүү.....	74
Искусство манасчи и его естественное обучение.....	74
The art of manaschi and its natural training.....	74

Зулпуев А.З
Zulpuiev A.Z.

Үчилтиктеги аялдардын образын окутуу маселелери.....	80
Обучение образа женщин в трилогии.....	80
Traiding the image of women in the trilogy.....	80

**Ответственный секретарь Эшенова Н.А.
Редактор: Карамолдоева С., Дуйшо кызы М.
Компьютерная верстка Эшенова Н.А.
Техн. редактор А. Абдиев**

**Офсетная бумага А4
Тираж 200 экз.
Отпечатано в издательском центре «Окуу китеби» КАО
Кыргызская республика 720040, г.Бишкек, бульвар Эркиндик 25.
Тел.: +996(312)622368**

